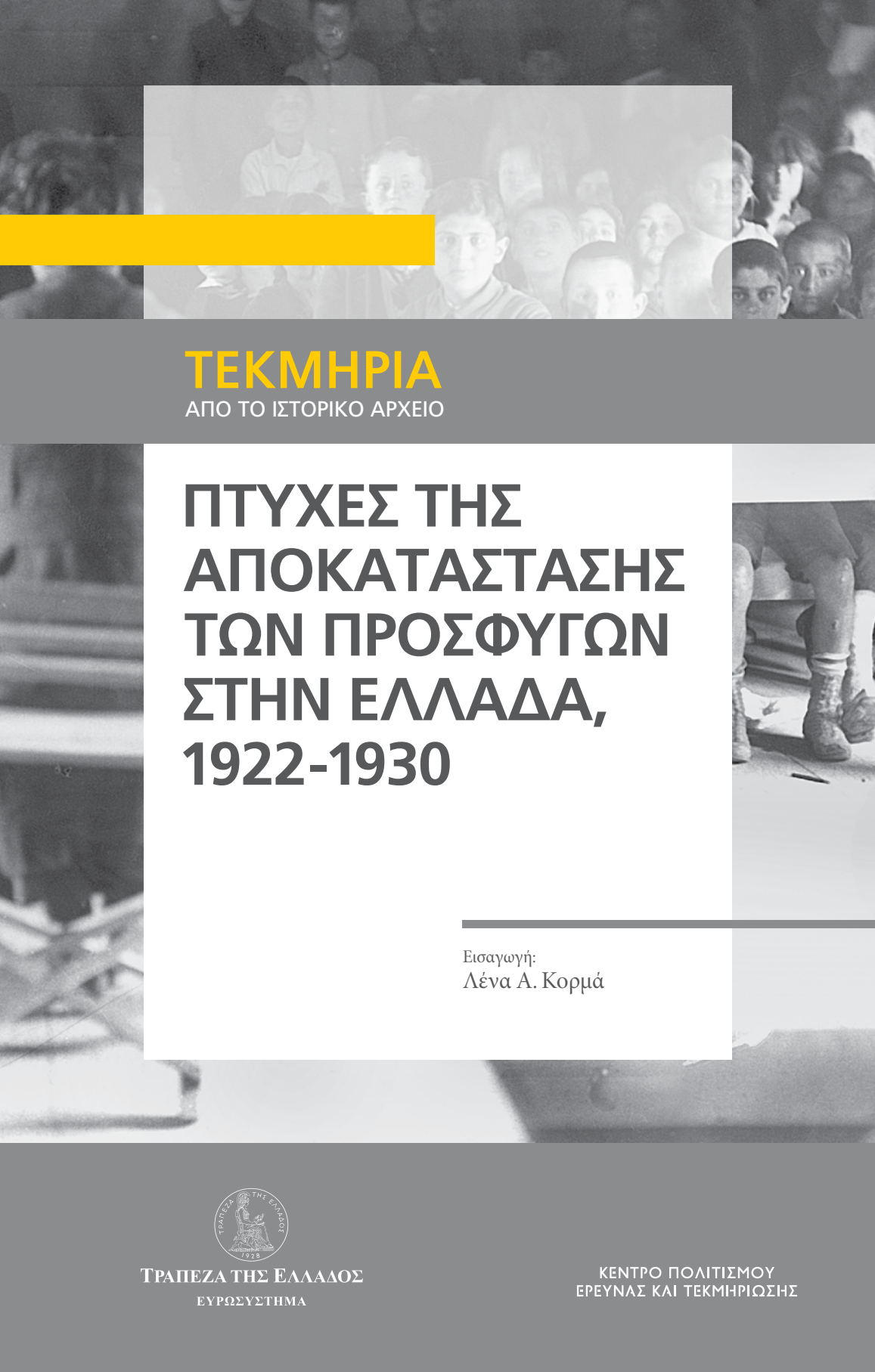

ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1922-1930

Εισαγωγή:
Λένα Α. Κορμά

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

**ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ,
1922-1930**

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Υπεύθυνος σειράς: Ανδρέας Κακριδής

Σωκράτης Κοσμίδης (2019), *Ημερολόγιο, 1941-1945. Από την Αθήνα στο Λονδίνο με την εξόριστη κυβέρνηση: ένας υπάλληλος της Τράπεζας της Ελλάδος αφηγείται*. Εισαγωγή-μεταγραφή-σημειώσεις: Άντζελα Καραπάνου.

Κυριάκος Βαρβαρέσος (2019), *Η ελληνική οικονομική κατάσταση. Υπόμνημα προς τον Υφυπουργό Εξωτερικών Dean Acheson, 1946*. Εισαγωγή: Σωτήρης Ριζάς.

ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1922-1930

Εισαγωγή:
Λένα Α. Κορμά

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Περιεχόμενα

Τα βιβλία της σειράς «Τεκμήρια από το Ιστορικό Αρχείο» συνοδεύονται από ηλεκτρονικό παράρτημα, που περιέχει τα φωτογραφικά αντίγραφα του πρωτότυπου αρχειακού υλικού.

Το ηλεκτρονικό παράρτημα του συγκεκριμένου βιβλίου βρίσκεται αναρτημένο στο διαδίκτυο και είναι ελεύθερα προσβάσιμο στο: <https://doi.org/10.52903/ccrd.d3.2021>

Φωτογραφία εξωφύλλου: Αρχείο ΕΡΤ- Συλλογή Π. Πουλίδη

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Επιστημονική επιμέλεια: Ανδρέας Κακριδής

Μετάφραση: Χριστίνα Λιναρδάκη, Γιώργος Σεφερλής

Γλωσσική επιμέλεια: Χριστίνα Λιναρδάκη, Ευτυχία Παναγιώτου

Γραφιστικός σχεδιασμός: Έφη Παναγιωτίδη, Νίκος Δουγκέκος, Κατερίνα Μαργέτη

Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων
και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης

Ελ. Βενιζέλου 21, 102 50 Αθήνα

Τηλ.: 210 320 3562

ISBN: 978-618-5536-08-4 (print)

ISBN: 978-618-5536-40-4 (online)

ISSN: 2732-8384

doi.org/10.52903/ccrd.d2.2021

© Σεπτέμβριος 2021 – ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρόλογος	11
Εισαγωγή	15
Πρώτες μορφές αρωγής στους πρόσφυγες	20
Η προσφυγή στην Κοινωνία των Εθνών και η ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων	26
Η αγροτική και αστική αποκατάσταση: Απολογισμός του έργου της ΕΑΠ	33
Ο Α. Α. Πάλλης, το προσφυγικό ζήτημα και η ΕΑΠ	41
Η διάλυση της ΕΑΠ	45
Αντί επιλόγου	49
Βιβλιογραφία	51
1. Οι πρόσφυγες σε Ελλάδα και Μικρά Ασία	
Αποσπάσματα Έκθεσης Νάνσεν, 18 Νοεμβρίου 1922	57
2. Ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων	
Νομοθετικό Διάταγμα, 13 Οκτωβρίου 1923	63
Παράρτημα: Καταστατικόν της ΕΑΠ	68
3. Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων	
Επιστολή, 4 Απριλίου 1924	75
4. Διαπραγματεύσεις για το Πρωτόκολλο της Γενεύης	
4.1. Σημείωμα κ. Τσουδερού, χ.χ.	81
4.2. Υπόμνημα κ. Κάμπελλ επί σημειώματος κ. Τσουδερού, 1 Ιουνίου 1924	83
4.3. Σημείωμα επεξηγηματικών κ. Τσουδερού επί υπομνήματος κ. Ι. Κάμπελλ, χ.χ.	88

5. Έκθεση Τσουδερού στη Δημοσιονομική Επιτροπή	
Έκθεση Τσουδερού, 6 Σεπτεμβρίου 1924	93
A. Η πολιτική και οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα	93
B. Δαπάνες για την Αποκατάσταση των Προσφύγων	97
Γ. Δάνειο £10.000.000 – Εγγυήσεις	100
Δ. Ανάγκη επείγουσας αποκατάστασης των προσφύγων	101
I. Τροποποιήσεις στο Πρωτόκολλο	103
II. [Τροποποιήσεις] στο Καταστατικό	104
6. Συλλογή στατιστικών προσφυγικής αποκατάστασης	
Συλλογή των κυριωτέρων στατιστικών των αφορωσών	107
την ανταλλαγή των πληθυσμών και προσφυγικήν	
αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων,	
υπό Α. Α. Πάλλη, μέλους Συμβουλίου της ΕΑΠ, Αθήνα 1929	
Εισαγωγή	111
Κεφάλαιον Α. Γενικά	
A1. Ολικός αριθμός των προσφύγων	114
A2. Δαπάναι ανταλλαγής, περιθάψεως και	115
αποκαταστάσεως	
A3. Επίδρασις των προσφύγων επί της εθνολογικής	119
συνθέσεως του πληθυσμού της Ελλάδος	
Κεφάλαιον Β. Ανταλλαγή	
B1. Γενικά Παρατηρήσεις	122
B2. Αποζημιώσεις των εκ Τουρκίας ανταλλαξιμών	124
προσφύγων	
Κεφάλαιον Γ. Αγροτική Αποκατάστασις	
Γ1. Αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες	129
Γ2. Παραχωρηθείσαι γαίαι	132
Γ3. Κτηματογραφίσεις	133
Κεφάλαιον Δ. Στέγασις	
Δ1. Αγροτική Στέγασις	139
Δ2. Αστική Στέγασις	141
Κεφάλαιον Ε. Εισπράξεις	154
Κεφάλαιον Στ. Προμήθειαι	158

7. 36η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής	
7.1. Απόσπασμα πρακτικών δεύτερης συνεδρίασης,	165
31 Αυγούστου 1929	
Παράρτημα: Δήλωση του Προέδρου της ΕΑΠ ενώπιον	167
της Δημοσιονομικής Επιτροπής	
7.2. Απόσπασμα πρακτικών τέταρτης συνεδρίασης,	177
2 Σεπτεμβρίου 1929	
8. 37η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής	
Απόσπασμα πρακτικών έβδομης συνεδρίασης,	187
23 Ιανουαρίου 1930	
9. 38η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής	
Απόσπασμα πρακτικών πρώτης συνεδρίασης,	193
8 Μαΐου 1930	

Πρόλογος

Η πρώτη επαφή με τον παρόν βιβλίο ενδέχεται να προκαλέσει την ακόλουθη απορία: γιατί άραγε το ιστορικό αρχείο μιας τράπεζας – και μάλιστα μιας κεντρικής τράπεζας που ιδρύθηκε το 1928 – να περιέχει τεκμήρια σχετικά με την αποκατάσταση των προσφύγων του 1922;

Από μία άποψη, η απάντηση φέρει όνομα και επώνυμο: Εμμανουήλ Τσουδερός. Αρκετά χρόνια πριν να αναλάβει τη Διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος (1931-1939) ή την πρωθυπουργία της εξόριστης Ελληνικής Κυβέρνησης (1941-1944), ο δραστήριος οικονομολόγος και πολιτευτής από την Κρήτη είχε καταπιαστεί με την αποκατάσταση των προσφύγων. Στις αρχές του 1924 είχε προτείνει την ίδρυση ενός ειδικού πιστωτικού ιδρύματος για τους πρόσφυγες, ενώ λίγο αργότερα είχε συμμετάσχει, ως Υπουργός Οικονομικών, στις διαπραγματεύσεις για την έκδοση του πρώτου προσφυγικού δανείου. Διαπραγματεύσεις που ελάχιστα μετέβαλαν τους αυστηρούς όρους που είχε θέσει η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), ήδη από τον προηγούμενο χρόνο, προκειμένου να στηρίξει το ελληνικό εγχείρημα: η διαχείριση του δανείου, αλλά και των εκτάσεων για την αποκατάσταση των προσφύγων, θα ανατίθεντο σε έναν αυτόνομο οργανισμό. Σε αυτόν θα συμμετείχαν ξένοι υπήκοοι, ενώ θα είχε την υποχρέωση υποβολής τακτικών εκθέσεων προόδου στη Γενεύη. Επρόκειτο για την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), που αποτέλεσε τον βασικό φορέα υλοποίησης της προσφυγικής αποκατάστασης, ειδικά στην ύπαιθρο.

Λίγους μήνες μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, τον Μάιο του 1925, ο Τσουδερός ανέλαβε Υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας, θέση από την οποία συντόνισε τη διαχείριση των ανταλλάξιμων περιουσιών και την έκδοση ομολόγων για την αποζημίωση των προσφύγων. Το 1927 επέστρεψε στους διαδρόμους της ΚτΕ με την τραπεζική του ιδιότητα, διαπραγματευόμενος τη χορήγηση ενός δεύτερου προσφυγικού δανείου. Προϋπόθεση για διεθνή στήριξη ήταν η νομισματική σταθεροποίηση, συστατικό της οποίας υπήρξε η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος. Υπό αυτήν την έννοια, η Τράπεζα της Ελλάδος οφείλει τη δημιουργία της στις δανειακές ανάγκες που προξένησε η προσφυγική αποκατάσταση. Η σκέψη αυτή δεν αποκλείεται να συνέβαλε στην απόφαση του Εμμανουήλ Τσουδερού να δωρίσει το αρχειακό υλικό για τους πρόσφυγες στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Αυτό είναι το υλικό που μελέτησε η ιστορικός Λένα Κορμά για την προετοιμασία του ανά χείρας βιβλίου. Σταχυολογώντας τεκμήρια από την αποστολή Νάνσεν, το 1922, έως τις παραμονές της διάλυσης της ΕΑΠ, το 1930, οριοθετεί έναν καμβά που της επιτρέπει να αναπαραστήσει, σε αδρές γραμμές, την ιστορία της προσφυγικής αποκατάστασης του Μεσοπολέμου. Αποφεύγοντας αυτές καθαυτές τις δανειακές διαπραγματεύσεις, δίνει έμφαση σε πτυχές που αφορούν το έργο των κρατικών υπηρεσιών, του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων και της ίδιας της ΕΑΠ. Αξιοποιώντας τα εμπιστευτικά (τότε) πρακτικά από τις συνεδριάσεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής της ΚτΕ, παρακολουθεί τις συζητήσεις των ξένων εκπροσώπων της ΕΑΠ και της Ελληνικής Κυβέρνησης που προσέρχονται στη Γενεύη κάθε τρεις μήνες για να εκθέσουν την πρόοδο των εργασιών τους. Έτσι, ανοίγει ένα παράθυρο στην εσωτερική λειτουργία ενός μηχανισμού εποπτείας, ανάλογου όσων έχει δοκιμάσει η χώρα σε διάφορες περιόδους της ιστορίας της. Η ανάγνωση των στιχομυθιών μεταξύ των πρωταγωνιστών – με τις φιλοφρονήσεις, τις φλυαρίες, την γκρίνια ή τις ενστάσεις κάθε πλευράς – προσφέρουν μια πολύ πιο ζωντανή εικόνα των διαδικασιών από εκείνη που μαρτυρούν τα δημοσιευμένα συμπεράσματα των συνόδων.

Λιγότερο ζωντανή, αλλά εξίσου εύγλωττη είναι η συλλογή των στατιστικών πινάκων που συντάσσει, ως μέλος της ΕΑΠ, ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης. Αυτή αποτυπώνει το μέγεθος της πρόκλησης και τις ποικίλες επιχειρησιακές διαστάσεις του εγχειρήματος της προσφυγικής αποκατάστασης. Παρ' ότι γνωστές στους ειδικούς, αυτές οι 45 δακτυλογραφημένες σελίδες παρέμεναν αδημοσίευτες μέχρι σήμερα· η ενσωμάτωσή τους στο βιβλίο επέτρεψε την επεξεργασία των στοιχείων για να διορθωθούν ορισμένες αβλεψίες και να διευκολυνθεί η κατανόηση των πινάκων. Άλλωστε, ψηφιακό αντίγραφο του πρωτοτύπου βρίσκεται αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Τράπεζας της Ελλάδος· το ίδιο ισχύει και για τα πρωτότυπα όσων τεκμηρίων δημοσιεύονται σε μετάφραση.

Ας επιστρέψουμε όμως στο αρχικό ερώτημα. Ανεξαρτήτως προσώπων, η φιλοξενία των τεκμηρίων για το προσφυγικό στην Τράπεζα της Ελλάδος επισημαίνει μια βαθύτερη σχέση ανάμεσα σε δύο κόσμους που, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, φαίνονται πολύ μακρινοί: τον κόσμο των τραπεζών και τον κόσμο των οργανισμών που καλούνται να διαχειριστούν ανθρωπιστικές κρίσεις, όπως αυτήν που δημιούργησε

η μαζική εισροή των προσφύγων μετά το 1922. Κι όμως, η αντιμετώπιση των επιπτώσεων κάθε έκτακτου οικονομικού γεγονότος συνδέεται άρρηκτα με τις λειτουργίες των τραπεζών.

Μία από τις πλέον πολύτιμες ιδιότητες του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνίσταται στην ικανότητά του να μετακινεί πόρους στον χώρο και τον χρόνο και να μεταμορφώνει βραχυχρόνιες ανάγκες σε μακροχρόνιες υποχρεώσεις. Αυτές τις σχεδόν αλχημικές ιδιότητες επεδίωξε να αξιοποιήσει ο Τσουδερός ως Υπουργός Οικονομικών και ως τραπεζίτης· αυτές επέτρεψαν την αποζημίωση των ανταλλάξιμων προσφύγων με ομόλογα, που καλύπτονταν από τις περιουσίες που είχαν εγκαταλείψει οι μουσουλμάνοι στην Ελλάδα. Προφανώς, εφόσον η αξία των περιουσιών αυτών υστερούσε έναντι όσων είχαν αφήσει πίσω τους οι πρόσφυγες, οι αποζημιώσεις δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι αρκετές. Μέρος της διαφοράς καλύφθηκε από εθνικούς πόρους, οι περισσότεροι από τους οποίους προήλθαν – μέσω του τραπεζικού συστήματος – από το μέλλον, δηλαδή από τις επόμενες γενιές που ανέλαβαν την εξυπηρέτηση των προσφυγικών δανείων. Έτσι, με την εγγύηση και την καθοδήγηση του κράτους, το χρηματοπιστωτικό σύστημα συνέβαλε στην άμβλυνση των συνεπειών της προσφυγικής κρίσης. Πρόκειται για τον ίδιο μηχανισμό που ενεργοποιείται σήμερα για την αντιμετώπιση μεγάλων φυσικών καταστροφών ή την άμβλυνση των συνεπειών μιας παγκόσμιας πανδημίας: κράτη και κεντρικές τράπεζες καλούνται να μετριάσουν την οξύτητα της κρίσης και να μοιράσουν τις επιπτώσεις της στον χρόνο και τον χώρο. Αξίζει κάποιος να αναλογιστεί τους λόγους για τους οποίους οι προσφυγικές κρίσεις δεν έχουν πλέον την ίδια πρόσβαση σε αυτόν τον μηχανισμό, γιατί δηλαδή πολλά κράτη είναι πλέον απρόθυμα να κινητοποιήσουν μεγαλύτερες πιστώσεις για την αντιμετώπιση ενός παγκόσμιου προβλήματος που κάθε άλλο παρά έχει εκλείψει.

Ανδρέας Κακριδής
Επιστημονικός Υπεύθυνος
του Ιστορικού Αρχείου Τράπεζας της Ελλάδος

Εισαγωγή

Λένα Α. Κορμά

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 αποτελεί σημείο τομής και καμπίης, εγκαινιάζοντας την περίοδο του ελληνικού Μεσοπολέμου και, κυρίως, ένα νέο μεγάλο κεφάλαιο στην ελληνική ιστορία, μετά το τέλος της μακραίωνης ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία. Η ήττα, με άλλα λόγια, του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία (1919-1922) και η άφιξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία σηματοδοτούν όχι μόνο το τέλος της *Μεγάλης Ιδέας*¹ αλλά, επιπλέον, και μία από τις τελευταίες πράξεις του λεγόμενου *Ανατολικού Ζητήματος*. Εξ άλλου, όπως έχει σημειώσει χαρακτηριστικά ο Michael Llewellyn Smith στο κλασικό του πλέον έργο *Το όραμα της Ιωνίας*:

Μία νέα εποχή άρχιζε για την Ελλάδα, κατά την οποία, ως αντιστάθμισμα για αυτές τις απώλειες αίματος και χρήματος, θα υπήρχαν και ορισμένα κέρδη: νέο αίμα και νέα χαρίσματα που είχαν φέρει μαζί τους οι πρόσφυγες, ένας νέος ρεαλισμός και η ικανότητα να βλέπουν τον κόσμο της Εγγύς Ανατολής πιο καθαρά παρά μέσα από το παραμορφωτικό πρίσμα της Μεγάλης Ιδέας [...] Τα ονόματα από την ελληνική Μικρά Ασία επέζησαν στις παραγκυπόλεις της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Το όνειρο της Ιωνίας το κράτησαν οι πρόσφυγες σαν αιώνια νοσταλγία. Αλλά μερικές μορφές ζωής είχαν πεθάνει το 1922 στις φωτιές της Σμύρνης και στην πανικόβλητη οδοιπορία προς την ακτή – η ζωή των Ελλήνων αστών εμπόρων της Σμύρνης και του εσωτερικού, των χωρικών από τα υποστατικά της παραλιακής λωρίδας, των τουρκόφωνων χριστιανών Καραμανλίδων από το εσωτερικό της Ανατολίας. Όλα αυτά έμειναν σαν παρακαταθήκη στη λαϊκή μνήμη των προσφύγων και στο ένστικτο των Ελλήνων που τα συνέλεξε και τα κατέγραψε.²

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Ανδρέα Κακριδή για την πρόταση να σταχυολογήσω το αρχειακό υλικό της Τράπεζας της Ελλάδος και να συντάξω την παρούσα εισαγωγή, καθώς και για τη βοήθειά του στην επιλογή και επιμέλεια των τεκμηρίων. Τον ευχαριστώ επίσης, όπως και τον ανώνυμο εξωτερικό αξιολογητή της έκδοσης, για τις εύστοχες και καίριες παρατηρήσεις και προτάσεις τους, οι οποίες αναμφισβήτητα εμπλούτισαν την ανασκόπηση του συγκεκριμένου θέματος. Τέλος, ευχαριστώ τον διευθυντή του Κέντρου Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης της Τράπεζας της Ελλάδος Παναγιώτη Παναγάκη, για την αμέριστη υποστήριξή του σε αυτό το εγχείρημα.

1. Σκοπετέα (1988)· Ριζάς (2015).
2. MLlewellyn-Smith (2002), σελ. 576-579.

Η νέα αυτή εποχή επισφραγίζεται με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923), και, στο πλαίσιο αυτής, με τη Σύμβαση της υποχρεωτικής ανταλλαγής μεταξύ των Ελλήνων ορθόδοξων κατοίκων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας (30 Ιανουαρίου 1923). Οι Έλληνες ορθόδοξοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, καθώς και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης εξαιρέθηκαν από τη σύμβαση,³ ενώ, ύστερα από έντονο διπλωματικό παρασκήνιο, παρέμεινε τελικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Πόλη.⁴ Στην πραγματικότητα, η σύμβαση αφορούσε τους ελληνορθόδοξους κατοίκους των περιοχών της κεντρικής και νότιας Μικράς Ασίας (Καππαδοκίας, Λυκαονίας, Γαλατίας, Φρυγίας, Πισιδίας, Λυκίας, Παμφυλίας, Κιλικίας και εν μέρει του Πόντου), οι οποίοι δεν είχαν ζήσει τις πολεμικές εχθροπραξίες και τις συνακόλουθες συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής.⁵ Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών ολοκληρώθηκε το 1925.

Η ιδέα της ανταλλαγής των πληθυσμών δεν υπήρξε κάτι πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα. Σύμβαση ανταλλαγής είχε υπογραφεί ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία το 1914, αλλά δεν εφαρμόστηκε, λόγω της εισόδου της τελευταίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, ενώ, μετά το τέλος του, στο πλαίσιο της Συνθήκης του Neuilly-sur-Seine το 1919, έλαβε χώρα η εθελουσία αμοιβαία ανταλλαγή των μειονοτήτων της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Η ειδοποιός διαφορά της ανταλλαγής του 1923 από τις ανάλογες απόπειρες που είχαν προηγηθεί ήταν ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της. Το γεγονός αυτό, μάλιστα, προκάλεσε έντονες αντιπαραθέσεις στην ελληνική ιστοριογραφία, και όχι μόνο, για το εάν η πατρότητα της ιδέας ανήκε στον Ελευθέριο Βενιζέλο ή τον Fridtjof Nansen, καθώς και για την καίρια και απαραίτητη σημασία της τη δεδομένη χρονική στιγμή.⁶ Ο Νορβηγός εξερευνητής, επιστήμονας

3. Ανδριώτης (2003), σελ. 82.

4. Μαυρογορδάτος (2017), σελ. 140-149.

5. Κουρουπού & Μπαλτά (1992), σελ. 15.

6. Κατά την Έλσα Κοντογιώργη, την ιδέα φαίνεται να την είχαν σχεδόν ταυτόχρονα Βενιζέλος και Nansen, προκειμένου να επιλυθεί το φλέγον ζήτημα της ένταξης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία, αφού η επιστροφή τους στη Μικρά Ασία ήταν πολιτικά αδύνατη. Βλ. Kontogiorgi (2006), σελ. 68. Αντιστοίχως, σε πρόσφατη μελέτη του ο Πύργος Μαυρογορδάτος σημειώνει: «Όσο για τον Βενιζέλο, είναι φανερό ότι αποδεχόταν την ιδέα της ανταλλαγής πληθυσμών, πρώτα εθελοντικής [...] και τελικά υποχρεωτικής (το 1923 με την Τουρκία) μόνο για να

και διπλωμάτης Fridtjof Nansen (1861-1930) υπήρξε ο πρώτος Ύπατος Αρμοστής της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) για τους Πρόσφυγες και τιμήθηκε σχετικώς με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης τον Δεκέμβριο του 1922. Η παρέμβαση του στα ελληνικά τεκταινόμενα τον πρώτο καιρό μετά την Καταστροφή υπήρξε καθοριστική.⁷

Με βάση, λοιπόν, τη Σύμβαση Ανταλλαγής του 1923, οι ανταλλάξιμοι αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας στην οποία επρόκειτο να «μεταναστεύσουν» (ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στην ίδια τη σύμβαση), έχοντας τη δυνατότητα να μεταφέρουν την κινητή περιουσία τους. Η σύμβαση καθόριζε τη δημιουργία της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής, η οποία, με έδρα την Κωνσταντινούπολη, ξεκίνησε τη δραστηριότητά της τον Οκτώβριο του 1923. Η Επιτροπή επιφορτίστηκε τόσο με τον καθορισμό του τρόπου μετακίνησης όσο και με την εκτίμηση της αξίας της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων. Λίγο καιρό αργότερα, τον Μάιο του 1924, λειτούργησε η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών, υπαγόμενη στο Υπουργείο Γεωργίας, με στόχο να συμβάλει στο έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας της Μικτής Επιτροπής. Στο ίδιο πλαίσιο, ιδρύθηκε το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο σχετικά με οτιδήποτε αφορούσε τη σύμβαση και το οποίο, το 1926, αντικαταστάθηκε από τη Γνωμοδοτική Επιτροπή Ανταλλαγής. Συστάθηκε, ακόμη, την ίδια χρονιά και το Γενικό Μητρώο Ανταλλαξίμων, ακολουθώντας τη διαίρεση σε εκκλησιαστικές επαρχίες και σε κοινότητες που ίσχυε στη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη.⁸

αποτρέψει μια έκβαση ακόμη πιο βλαπτική για τα ελληνικά συμφέροντα: τη μονομερή απογύμνωση και εκδίωξη ή εξόντωση ελληνικών πληθυσμών [...] Η υιοθέτηση και προώθηση της υποχρεωτικής ανταλλαγής από τον Βενιζέλο θεωρείται έκτοτε υπέρτατη επίδειξη ρεαλισμού και προσαρμοστικότητας στις νέες συνθήκες που είχε δημιουργήσει η πανωλεθρία της Ελλάδας στον Μικρασιατικό πόλεμο με την Τουρκία». Βλ. Μαυρογορδάτος (2017), σελ. 132, 134. Για το ζήτημα της πατρότητας της ιδέας της υποχρεωτικής ανταλλαγής, βλ. επίσης Ladas (1932)-Petrooulos (1976), σελ. 135-161· Σβολόπουλος (1981)· *contra* Pentzopoulos (1962)· Δαφνής (1955)· Marrus (1986).

7. Αναφορικά με την εμπλοκή του Nansen στην ελληνική περίπτωση, βλ. Psomiades (2009), σελ. 287-346 και Tolleshaug (2012). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, με αφορμή το ζήτημα της ελεύθερης μετακίνησης των απάτριδων Ρώσων και Αρμενίων σε μια εποχή που η χρήση του διαβατηρίου γινόταν υποχρεωτική, θεσπίστηκε το 1928 το «Διαβατήριο Nansen», *passeport Nansen*. Σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, βλ. Κένονιαν (2004)· Goussef (2008). Γενικότερα, γύρω από το ζήτημα της θέσπισης των διαβατηρίων, βλ. Torrey (2000).

8. Ανδριώτης (2003), σελ. 82-84. Σχετικά με την προβληματική της διαίρεσης, βλ. ενδεικτικά Κοντογιάννης, (1921)· Κάλφογλου (2002).

Παράλληλα, στη σύμβαση προβλεπόταν η αποζημίωση, από το κράτος εγκατάστασης, ακίνητης περιουσίας ίσης αξίας με εκείνη που εγκατέλειπαν οι μουσουλμάνοι στην Ελλάδα και οι «εν Ελλάδι καταφυγόντες Χριστιανοί» στην Τουρκία αντίστοιχα.⁹ Γενικότερα, για την ελληνική περίπτωση, το ζήτημα της αποζημίωσης των ανταλλαξίμων αποδείχθηκε ένα ιδιαίτερα δυσεπίλυτο και ακανθώδες πρόβλημα, μια και ούτε η εκτίμηση των περιουσιών ολοκληρώθηκε, ούτε υπήρξε ποτέ πλήρης αποζημίωση. Εξ άλλου, ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα ήταν ότι η εγκαταλελειμμένη χριστιανική περιουσία στην Τουρκία ήταν πολύ μεγαλύτερη και δυσανάλογη εκείνης των μουσουλμάνων στην Ελλάδα.¹⁰

Με τη Μικρασιατική Εκστρατεία τερματίζεται ουσιαστικά για την Ελλάδα μια συνεχής δεκαετής περίοδος αλληπάλληλων πολεμικών συγκρούσεων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, που ξεκινά με τους Βαλκανικούς Πολέμους και συνεχίζεται με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μετέπειτα Ουκρανική Εκστρατεία του 1919.¹¹ Μία χώρα έως τότε 5 εκατομμυρίων κατοίκων, αποδυναμωμένη οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά από την προηγούμενη δεκαετία, βρίσκεται αντιμέτωπη με την επείγουσα ανάγκη περίθαλψης, αποκατάστασης και ενσωμάτωσης ενός πολύ μεγάλου αριθμού προσφύγων. Και, φυσικά, οφείλει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι πρόκειται για πληθυσμούς, η πλειοψηφία των οποίων ήταν εξαθλιωμένοι, εξασθενημένοι και επιρρεπείς σε λοιμώξεις, τροφικές διαταραχές και άλλες νόσους.¹² Ο Φωκίων Κοπανάρης, Γενικός Διευθυντής της Υπηρεσίας Υγιεινής της Μακεδονίας, αποτυπώνει μια αντιπροσωπευτική εικόνα της όλης κατάστασης και των σχετικών υγειονομικών κινδύνων:

Η κατά την διάρκεια του Μεγάλου πολέμου διαταραχθείσα υγιεινή κατάστασις της ανθρωπότητος κατέστι έτι κρισιμωτέρα κατά την αμέσως επακολουθήσαν μεταπολεμικήν περίοδον. Απολύσεις στρατευμάτων, επιστροφαι αιχμαλώτων και ομήρων πολέμου, ανταλλαγαί και μεταναστεύσεις πληθυσμών εγένοντο αιτία εξαπλώσεως μολυσματικών νοσημάτων, τα οποία εν τη καθαρώς πολεμική περιόδω ευρίσκοντο εις εστίας μάλλον περιωρισμένας και εντετοπισμένας [...] Η μετά την καταστροφήν του 1922 αθρόα προσέλευσις εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων και η έλλειψις

πάσης ελπίδος προς παλιννόστησιν τούτων ήγαγον το τε Κράτος και την Κοινωνία εις την αντίληψιν και απόφασιν της ριζικωτέρας και σκοπιμωτέρας διευθετήσεως του προσφυγικού ζητήματος [...] Η υγειονομική κατάστασις, η δημιουργηθείσα εκ του προσφυγικού ζητήματος, υπήρξε διά το Κράτος πράγματι τραγική.¹³

Υπολογίζεται ότι, μέχρι τον Νοέμβριο του 1922, κατέφυγαν στην Ελλάδα 600.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και 300.000 από την Ανατολική Θράκη. Πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχηματίζεται με την απογραφή του 1928, η οποία αναφέρεται στον αριθμό των 1.221.849 προσφύγων, συμπεριλαμβανομένων και των προερχομένων από τον Πόντο, την Κωνσταντινούπολη, τη Νότιο Ρωσία και τη Βουλγαρία. Στην απογραφή ωστόσο δεν λαμβάνονται υπόψη, μεταξύ 1922 και 1928, τα υψηλά ποσοστά θνησιμότητας των προσφύγων (ειδικά τον πρώτο καιρό) και ο αριθμός εκείνων που μετανάστευαν από την Ελλάδα προς τρίτες χώρες.¹⁴ Αντιστοίχως, ο αριθμός των μουσουλμάνων που εγκατέλειψαν την Ελλάδα εκτιμάται μεταξύ 388.146 και 463.534.¹⁵ Είναι επομένως αξιοσημείωτο ότι, ακόμη και σήμερα, ο υπολογισμός του αριθμού των προσφύγων που κατέφυγε στην Ελλάδα προκαλεί πολλά ερωτηματικά και δεν δίνεται με ακρίβεια ένας συνολικός αριθμός.¹⁶

Το ζήτημα της ενσωμάτωσης των προσφύγων αποτέλεσε μία από τις μείζονες προκλήσεις για το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα, πάντως, με τον Γιώργο Μαυρογορδάτο: «Η αποκατάσταση και αφομοίωση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής υπήρξε και παραμένει το μεγαλύτερο ειρηνικό επίτευγμα του νεοελληνικού κράτους – και κατ' επέκταση του νεοελληνικού έθνους, στο μέτρο που η έμπρακτη αλληλεγγύη μεταξύ ομοεθνών αποτελεί την υπέρτατη επιβεβαίωση της εθνικής υπόστασης».¹⁷

Μέσα λοιπόν από τη δημοσίευση ποικίλων και διαφορετικών μεταξύ τους τεκμηρίων από το Ιστορικό Αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδος, προσφέρεται στον αναγνώστη η δυνατότητα να παρακολουθήσει ορισμένες πτυχές της διαδικασίας αποκατάστασης των προσφύγων

9. Τσουδερός (1927), σελ. 26· Πρωτονοτάριος (1929) σελ. 49-67.

10. Ανδριώτης (2003), σελ. 84-85.

11. Κωστής (2013), σελ. 553.

12. Κατσάπης (2003), σελ. 41-73.

13. Κοπανάρης (1933), σελ. 25, 47.

14. Κοντογιώργη (2003), σελ. 102· Ανδριώτης (2003), σελ. 88· Kontogiorgi (2006), σελ. 74.

15. Τσέτλακα (2011), σελ. 173.

16. Kitromilides & Alexandris (1985), σελ. 9-44· Μαυρογορδάτος (2017), σελ. 156-157.

17. Μαυρογορδάτος (1992), σελ. 9.

στην ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο 1922-1930. Ορισμένες μάλιστα πρωτογενείς πηγές, ενδεχομένως λιγότερο εντυπωσιακές εκ πρώτης όψεως, σκιαγραφούν ευκρινέστερα τα παρασκήνια πίσω από κομβικές πράξεις, ενέργειες και παραλείψεις, άρρηκτα συνυφασμένες με την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος. Ειδικότερα, τα συγκεκριμένα τεκμήρια προέρχονται από το αρχείο του οικονομολόγου, πολιτικού και τραπεζίτη Εμμανουήλ Τσουδερού (1882-1956), ο οποίος έπαιξε κομβικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για την εξασφάλιση των δύο προσφυγικών δανείων.¹⁸ Συγχρόνως, η παράθεση του Νομοθετικού Διατάγματος «περί κυρώσεως του εν Γενεύη υπογραφέντος πρωτοκόλλου περί αποκαταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδρύσεως Επιτροπής αποκαταστάσεως προσφύγων κ.λπ.», έτσι όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 13 Οκτωβρίου 1923, κρίθηκε απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση των τεκταινομένων γύρω από το τιτάνιο έργο της αγροτικής και αστικής αποκατάστασης των προσφύγων.

Πρώτες μορφές αρωγής στους πρόσφυγες

Η Μικρασιατική Καταστροφή και το γενικότερο ζήτημα της αντιμετώπισης των προσφύγων στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία προκάλεσε την άμεση κινητοποίηση της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ). Για τον λόγο αυτόν, το φθινόπωρο του 1922, ο Fridtjof Nansen ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα προκειμένου να παρακολουθήσει τις συνθήκες διαβίωσης όσων χριστιανών παρέμεναν ακόμη στην Τουρκία και να συνομιλήσει με διάφορους εκπροσώπους των οργανισμών αρωγής και περίθαλψης προς τους πρόσφυγες.¹⁹ Στις 18 Νοεμβρίου 1922, από τη Γενεύη πια, ο Nansen υπέβαλε υπόμνημα στην ΚτΕ, όπου περιέγραφε την κατάσταση που επικρατούσε στις δυο χώρες, όπως την έζησε ο ίδιος από κοντά, τον αριθμό των προσφύγων που βρίσκονταν ήδη στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη και, κυρίως, εξέφραζε την άποψη του ότι η έκταση των οικονομικών αναγκών που δημιουργούσε στην Ελλάδα η ανάγκη της αποκατάστασης των

προσφύγων επέβαλε την έκδοση διεθνούς δανείου με την υποστήριξη της ίδιας της ΚτΕ.²⁰ Πράγματι, τον Δεκέμβριο του 1924, ύστερα από ποικίλες και σκληρές διαπραγματεύσεις, η Ελλάδα προχώρησε στην έκδοση του Α' Προσφυγικού Δανείου.

Ο Nansen, όπως φαίνεται από το απόσπασμα της έκθεσής του που αναδημοσιεύεται σε αυτόν τον τόμο ως Τεκμήριο 1, δεν έμεινε ασυγκίνητος από τα νέα δεδομένα της ζωής των προσφύγων στην Ελλάδα. Σημείωνε ότι όσοι ελληνικοί πληθυσμοί εγκατέλειψαν την Ανατολική Θράκη μετά την Ανακωχή των Μουδανίων (Οκτώβριος 1922) βρίσκονταν σίγουρα σε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, αφού μπόρεσαν να μεταφέρουν, εκτός από ορισμένα χρηματικά ποσά, και μέρος από τα κινητά περιουσιακά τους στοιχεία, όπως βοοειδή, φορτάμαξες, ρουχισμό και, σε ορισμένες περιπτώσεις, γεωργικά εργαλεία. Απεναντίας, οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, εγκαταλείποντας τα σπίτια τους με ελαφρά ενδυμασία λόγω καλοκαιριού, χρειάζονταν επείγοντως κατάλληλα ρούχα και κουβέρτες για τον χειμώνα, καθώς και τροφή. Εκτός από τους Έλληνες πρόσφυγες, η προσοχή του στράφηκε και στην παρουσία των Αρμενίων, οι οποίοι ανέμεναν και αυτοί φιλοξενία και ανακούφιση από την Ελληνική Κυβέρνηση.²¹

Ο Nansen έκανε επίσης ιδιαίτερη μνεία στο έργο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος τροφοδοτούσε τους πρόσφυγες στη Σμύρνη με σημαντικό αριθμό κλινοσκεπασμάτων. Αναφέρθηκε στην καταλυτική συνδρομή τόσο της Near East Relief²² όσο και του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος, υπό τις οδηγίες του Αντιπροέδρου του Ross Hill, παρείχε τροφή και προσπαθούσε να επιλύσει τα περισσότερα άμεσα προβλήματα τους. Ο Nansen θεωρούσε ότι ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός αποτελούσε παράδειγμα μίμησης και ότι, αν τον ακολουθούσαν φιλανθρωπικές οργανώσεις και άλλων κρατών, το πρόβλημα της σίτισης, κατά τους επόμενους μήνες, των προσφύγων μπορούσε σύντομα να επιλυθεί ικανοποιητικά.

Η άφιξη λοιπόν των προσφύγων προκάλεσε, αρχικά, την άμεση και επείγουσα κινητοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, καθώς και των

20. Ο.π., σελ. 44-47.

21. Για την παρουσία των Αρμενίων στην Ελλάδα τη συγκεκριμένη περίοδο, βλ. ενδεικτικά: Georgelin, (2008), σελ. 185-201.

22. Σχετικά με το έργο, τη συγκεκριμένη περίοδο, της Near East Relief, η οποία μετονομάζεται το 1929 σε Near East Foundation, βλ. Barton (1930).

18. Δρίτσα (2012).

19. Τούντα-Φεργάδη (1986), σελ. 41-44.

ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων (π.χ. Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, Near East Relief, American Women's Hospitals, Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός, Imperial War Relief Fund, Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός, Secours françaises aux victimes du Proche Orient, κ.ά.), αλλά και των ελληνικών (π.χ. Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Ασιατικό Ταμείο για τους Πρόσφυγες, Πατριωτικός Σύνδεσμος).²³ Συναφή μέτρα έλαβε και το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, η ίδρυση του οποίου επικυρώθηκε με νομοθετικό διάταγμα τον Δεκέμβριο του 1922, ύστερα από χρονοβόρες διαδικασίες που είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1920 και δεν εφαρμόστηκαν αμέσως λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής.²⁴ Παράλληλα, ένα από τα πρώτα προσωρινά μέτρα που εφαρμόστηκαν για τη στέγαση των προσφύγων είναι αυτό της επίταξης ακινήτων, προκειμένου να βρεθεί κάποια λύση και να αποφευχθεί, όσο γίνεται περισσότερο, η χαοτική εγκατάσταση σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, γήπεδα, θέατρα, άδεια σπίτια, σκηνές, αυτοσχέδιες παράγκες.

Η επίταξη των ακινήτων υπήρξε μια έκτακτη, προσωρινή λύση, εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και, σίγουρα, δεν αποτέλεσε ένα από τα βασικά μέτρα της στεγαστικής προσφυγικής πολιτικής του ελληνικού κράτους. Η Επαναστατική Επιτροπή του Νικολάου Πλαστήρα, η οποία κατέλαβε την εξουσία και ζητούσε την παραίτηση του βασιλιά και της κυβέρνησης, τη διάλυση της βουλής και την ενίσχυση του μετώπου της Θράκης, αποφάσισε, δεκαπέντε μέρες μετά τα γεγονότα στην Ιωνία, την επίταξη ορισμένων ακινήτων. Πάνω σε αυτήν την απόφαση του Σεπτεμβρίου στηρίχθηκε λίγο αργότερα και το πρώτο Νομοθετικό Διάταγμα «περί επίταξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων».²⁵

Αρχικά, η επίταξη αφορούσε οποιασδήποτε μορφής οικήματα τα οποία δεν κατοικούνταν και δεν χρησιμοποιούνταν (συμπεριλαμβανομένων σχολείων, θεάτρων, αποθηκών, εκκλησιών, νοσοκομείων, χαρτοπακτικών λεσχών). Ωστόσο, οι αδυναμίες αυτού του μέτρου δεν άργησαν να φανούν και η επίταξη επεκτάθηκε σε «κατοικούμενα ή οπωσδήποτε χρησιμοποιούμενα ακίνητα».²⁶ Πρόθεση ήταν η μερική

23. Ανδριώτης (2003), σελ. 80-81· Πελαγίδης (2009), σελ. 97-104.

24. Δαρδαβέσης (2008), σελ. 52.

25. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* του Βασιλείου της Ελλάδος, Τεύχος Πρώτον, Αριθμός Φύλλου 237, 7 Νοεμβρίου 1922.

26. Γκιζελή (1999), σελ. 70-73.

Εικ. 1. Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία το 1922, φιλοξενούμενοι προσωρινά στα θεωρεία του Δημοτικού Θεάτρου Αθηνών.

Πηγή: Αρχείο EPT – Συλλογή Π. Πουλίδη.

επίταξη να γίνεται κυρίως σε ακίνητα που διέθεταν διπλάσια τουλάχιστον δωμάτια από τον αριθμό των αρχικών ενοίκων τους. Εντούτοις, δεν είναι γνωστό κατά πόσο ο κανόνας αυτός εφαρμόστηκε στην πράξη. Αυτό που σίγουρα δεν εφαρμόστηκε ήταν το όριο στη διάρκεια της επίταξης, αφού, όπως είναι αναμενόμενο, ήταν αδύνατο να ισχύσει μόνο για τέσσερις μήνες, όπως είχε αρχικά προβλεφθεί. Ειδική επιτροπή όριζε την αποζημίωση που έπρεπε να καταβληθεί στους ιδιοκτήτες των ακινήτων από τον κρατικό προϋπολογισμό, μόνο εφόσον έκρινε ότι οι πρόσφυγες «συγκάτοικοι» δεν είχαν καμία οικονομική δυνατότητα. Διαφορετικά, αν οι πρόσφυγες κρίνονταν ως εύποροι, έπρεπε να την καταβάλουν εξ ολοκλήρου οι ίδιοι.²⁷ Η αναγκαστική συγκατοίκηση προσφύγων και γηγενών στα ίδια οικήματα έφερνε στην

27. Ό.π., σελ. 74-77.

επιφάνεια, όπως είναι αυτονόητο σε παρόμοιες καταστάσεις, εντάσεις και τριβές που ξεκινούσαν από την ακύρωση της ιδιωτικότητας του βίου και έφθαναν σε θέματα προσωπικής, ηθικής και «ελευθεριότητας» των προσφύγων²⁸ (παραδείγματος χάρη, πολλές γυναίκες κυρίως από τη Σμύρνη κατηγορήθηκαν ότι προσέβαλαν τη δημόσια αιδώ με τη συμπεριφορά τους). Σύμφωνα με πληροφορίες της εποχής εκείνης, επιτάχθηκαν περίπου 8.000 δωμάτια. Εντούτοις, πολύ γρήγορα φάνηκε η ανεπάρκεια του συγκεκριμένου μέτρου.

Υπό αυτό το πλαίσιο αναφορικά με τη στέγαση των αστών προσφύγων, ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1922, ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ) με επικεφαλής τον επιχειρηματία Επαμεινώνδα Χαρίλαο. Σύμφωνα με το Καταστατικό του, το ΤΠΠ ήταν επιφορτισμένο με τη διαχείριση ποσών από εράνους, δωρεές και κληροδοτήματα, ενώ παράλληλα επιχορηγείτο από το κράτος, τόσο από έκτακτη φορολογία όσο και από δάνεια.²⁹ Όπως έχει σημειώσει χαρακτηριστικά η Βίκα Γκιζελή:

Το ανεπαρκές μέτρο της επίταξης δεν μπορούσε να διευκολύνει τελικά παρά έναν πολύ περιορισμένο αριθμό προσφύγων. Η κατασκευή επομένων ειδικών οικημάτων θα είναι το μέτρο εκείνο που θα ανταποκριθεί στο πρόβλημα της προσφυγικής στέγης [...] Η ίδρυση του Ταμείου γέννησε ελπίδες για την επίλυση του προβλήματος. Οι αρχές της οργάνωσής του παρουσιάζονταν ευοίωνες: Το καταστατικό του τού εξασφάλιζε κάποια αυτονομία σε ό,τι αφορούσε τη διοίκησή του. Αυτό θα το βοηθούσε να παρακάμπτει τα συνηθισμένα γραφειοκρατικά γρανάζια της δημόσιας διοίκησης και των κυβερνητικών κέντρων λήψης αποφάσεων. Δεύτερο θετικό σημείο: στο διοικητικό συμβούλιο προβλεπόταν εκπροσώπηση και του προσφυγικού κόσμου. Σε πολύ σύντομο όμως χρονικό διάστημα, αποδείχτηκε ότι οι δυο αυτές ιδιομορφίες αποτελούσαν εξαιρετικά λεπτό θέμα, αφού το διοικητικό συμβούλιο ήταν οργανικά συνδεδεμένο με τις υπηρεσίες των υπουργείων και η εκπροσώπηση των προσφύγων σε αυτό ήταν ελάχιστη.³⁰

Ο πρώτος συνοικισμός που κατασκευάστηκε από το Ταμείο ήταν το Παγκράτι και ακολούθησαν και άλλοι προσφυγικοί συνοικισμοί, όπως

28. Κατσάπης (2011), σελ. 138-139.

29. Νομοθετικό Διάταγμα «περί συστάσεως Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* του Βασιλείου της Ελλάδος, Τεύχος Πρώτων, Αριθμός Φύλλου 277, 9 Νοεμβρίου 1922. Βλ. επίσης Γεωργακοπούλου (2003), σελ. 76-77· Κατσάπης (2011), σελ. 151-152.

30. Γκιζελή (1984), σελ. 132-133.

αυτός της Νέας Ιωνίας, της Καισαριανής και του Βύρωνα στην Αθήνα και της Κοκκινιάς στον Πειραιά, λόγω της γειτνίασης με τις δυο αυτές πόλεις και της εύκολης δυνατότητας για παροχή νερού.³¹

Το μεγαλύτερο μέρος των πόρων προερχόταν από δημόσιες επιχορηγήσεις, για τις οποίες το Διοικητικό Συμβούλιο του Ταμείου απευθυνόταν τακτικά στους αρμόδιους Υπουργούς. Αναλαμβάνοντας για λίγους μήνες το Υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπαναστασίου, την άνοιξη του 1924, ο Εμμανουήλ Τσουδερός λαμβάνει επιστολή του Προέδρου του Ταμείου, στην οποία καταγράφεται η πρόοδος των εργασιών και ζητείται περαιτέρω οικονομική ενίσχυση 350 εκατομμυρίων δραχμών. Όπως εξηγείται στην επιστολή, μέχρι τότε είχαν συλλεχθεί 5 εκατομμύρια δρχ. από τους διάφορους εράνους και περίπου 125 εκατομμύρια από το Δημόσιο Ταμείο. Μέρος των χρημάτων είχε διατεθεί για την αγορά ειδών πρώτης ανάγκης (ιματισμός, τρόφιμα), τον εξοπλισμό των προσφυγικών νοσοκομείων και τη δημιουργία συνεργείων καθαριότητας στους προσφυγικούς καταυλισμούς. Το μεγαλύτερο μέρος των πόρων όμως είχε διατεθεί για την ανέγερση και την αποκατάσταση 18.569 δωματίων σε διάφορους συνοικισμούς, ενώ – σύμφωνα με την ίδια επιστολή – προϋπολογιζόταν η κατασκευή επιπλέον 30.000 δωματίων σε όλη την επικράτεια (Τεκμήριο 3, σελ. 75).

Ταυτόχρονα με το έργο του Ταμείου, και το Υπουργείο Προνοίας κατασκεύασε, μεταξύ 1922-1924, 18.337 οικήματα. Τα τρία χρόνια που λειτούργησαν μαζί, κατασκεύασαν από κοινού 22.337 οικήματα σε όλη τη χώρα. Μέχρι τη διάλυσή του, το Ταμείο είχε εντέλει κατασκευάσει 4.000 οικήματα με 9.283 δωμάτια (λόγω της εξαιρετικά μεγάλης ανάγκης και ζήτησης παραχωρείτο ένα δωμάτιο σε κάθε οικογένεια), ενώ παρέμεναν ατελή 2.500 οικήματα (5.990 δωμάτια). Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων ολοκλήρωσε τη λειτουργία του τον Μάιο του 1925.³² Άλλωστε, την εποχή εκείνη είχε ήδη ξεκινήσει το δικό της έργο η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ).

31. Γεωργακοπούλου (2003), σελ. 77.

32. Γκιζελή (1984), σελ. 136-141.

Η προσφυγή στην Κοινωνία των Εθνών και η ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων

Έχοντας να αντιμετωπίσει το επείγον ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων, τον Φεβρουάριο του 1923 η Ελληνική Κυβέρνηση απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) προκειμένου να εξεταστεί, επίσημα πλέον, το ενδεχόμενο υποστήριξης των ελληνικών προσπαθειών έκδοσης ενός διεθνούς δανείου για τη χρηματοδότηση της αποκατάστασης. Αποτέλεσμα των στενών διπλωματικών επαφών που ακολούθησαν τους επόμενους μήνες ήταν η αποστολή εμπειρογνομόνων της ΚτΕ στην Αθήνα με σκοπό την άντληση πληροφοριών σχετικών με την οικονομική κατάσταση της χώρας. Η αποστολή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η έκδοση ενός δανείου, τη δεδομένη χρονική στιγμή, ήταν δύσκολη λόγω της εσωτερικής πολιτικής αστάθειας και της δυσμενούς κατάστασης των δημόσιων οικονομικών, στα οποία θα στηριζόταν η εξυπηρέτηση του δανείου.³³ Τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, η ειδική Υποεπιτροπή του Συμβουλίου της ΚτΕ που είχε επιφορτιστεί με τη μελέτη του ελληνικού ζητήματος, κατέληξε στους βασικούς άξονες ενός σχεδίου έκδοσης δανείου ύψους £10 εκατομμυρίων για την αποκατάσταση των προσφύγων. Η ΚτΕ θα αναλάμβανε την εποπτεία της διαχείρισης των κονδυλίων προκειμένου να εξασφαλίσει την εξόφληση του δανείου από την Ελληνική Κυβέρνηση και, κυρίως, να αποτρέψει την εκτροπή των πόρων του δανείου σε χρήσεις αλλότριες προς τον σκοπό του. Για αυτόν τον λόγο, θα ιδρυόταν μια διεθνής Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), που θα ήταν υπεύθυνη για την παρακολούθηση του προγράμματος, όπως επίσης και για τα υλικά μέσα, γη και ακίνητα, τα οποία η Ελληνική Κυβέρνηση θα προσέφερε στους πρόσφυγες.³⁴

Παρά τη θετική εισήγηση της Υποεπιτροπής, οι προοπτικές ευόδωσης του εγχειρήματος παρέμεναν δυσοίωνες, κυρίως εξαιτίας της πολιτικής αβεβαιότητας στην Ελλάδα, η οποία υπονόμει τις εγγυήσεις που θα συνόδευαν το νέο δάνειο. Ανήσυχη για την πολιτική νομιμοποίηση της Επαναστατικής Κυβέρνησης, η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ πρότεινε τη μείωση του ποσού του δανείου στα £6 εκατομμύρια.

33. Τούντα-Φεργάδη (1986), σελ. 67.

34. Kontogiorgi (2006), σελ. 78.

Δυστυχώς, ούτε αυτό κρίθηκε ικανοποιητικό. Λύση στο αδιέξοδο δόθηκε με την απόφαση της Τράπεζας της Αγγλίας να προκαταβάλει ένα εκατομμύριο στερλίνες (σε συνεργασία με την Εθνική Τράπεζα, που κάλυψε το ένα τέταρτο του ποσού), μέχρι την έκδοση του οριστικού δανείου, υπό τις προϋποθέσεις που έθετε το προσχέδιο της ΚτΕ.³⁵ Κατόπιν τούτου, άνοιξε ο δρόμος για τις τελικές διαπραγματεύσεις και την κατάρτιση ενός Πρωτοκόλλου για τους όρους έκδοσης του δανείου και την Επιτροπή που θα αναλάμβανε τη διαχείριση των κονδυλίων.

Μετά από εισήγηση της Δημοσιονομικής Επιτροπής της ΚτΕ, το Συμβούλιο της ΚτΕ και η Ελληνική Κυβέρνηση κατέληξαν, στις 29 Σεπτεμβρίου 1923 στη Γενεύη, σε «Πρωτόκολλον αφορών εις την αποκατάστασιν των εν Ελλάδι προσφύγων και εις την προς τούτο ίδρυσιν Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων», το οποίο συνοδευόταν και από το Καταστατικό του νέου, αυτόνομου οργανισμού. Τα 23 άρθρα του ιδρυτικού Καταστατικού της ΕΑΠ περιέγραφαν αναλυτικά τις αρμοδιότητες και το διοικητικό και οικονομικό καθεστώς λειτουργίας της Επιτροπής. Το έργο της, όπως αυτό αποσαφηνιζόταν με το άρθρο 12, ήταν «διά των εις αυτήν εκχωρουμένων γαιών, των εις την διάθεσιν αυτής τιθεμένων χρηματικών ποσών και των ιδίων αυτής εισοδημάτων αποκατάστασις προσφύγων εις έργα παραγωγικά είτε εις την ύπαιθρον χώρα είτε αλλαχού εν Ελλάδι». Στο άρθρο 2, άλλωστε, η Ελληνική Κυβέρνηση αναλάμβανε να παραχωρήσει με τίτλους απόλυτης κυριότητας εδάφη έκτασης τουλάχιστον 500.000 εκταρίων. Επίσης, γινόταν εξαρχής απόλυτα σαφές ότι η ΕΑΠ δεν είχε δημιουργηθεί για την «ανακούφιση της δυστυχίας» και δεν είχε φιλανθρωπικό χαρακτήρα (άρθρο 15). Το πλήρες κείμενο του πρωτοκόλλου παρατίθεται ως Τεκμήριο 2, όπως δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, μετά την κύρωσή του από την Επαναστατική Κυβέρνηση λίγες ημέρες μετά την υπογραφή του στη Γενεύη.

Η ΕΑΠ λειτούργησε από τον Νοέμβριο του 1923 έως και τον Δεκέμβριο του 1930, οπότε και διαλύθηκε.³⁶ Με βάση το άρθρο 4 του Καταστατικού της οριζόταν ότι η ΕΑΠ έπρεπε να στελεχώνεται από τέσσερα μέλη, εκ των οποίων τα δύο να διορίζονται από την Ελληνική Κυβέρνηση κατόπιν έγκρισης της ΚτΕ, το ένα απευθείας από την ΚτΕ

35. Κωστής (2019), σελ. 112-113.

36. Κοντογιώργη (2003), σελ. 104.

και το τέταρτο, ο Πρόεδρός της, να είναι υποχρεωτικά Αμερικανός πολίτης, ο οποίος θα είχε και την αποφασιστική ψήφο σε περίπτωση ισοψηφίας. Στο πρώτο τετραμελές συμβούλιο προήδρευε ο Henry Morgenthau, με μέλη τους John Campbell, Στέφανο Δέλτα και Περικλή Αργυρόπουλο.³⁷ Μετά τη λήξη της θητείας του Morgenthau (Δεκέμβριος 1923-Δεκέμβριος 1924), πρόεδροι της ΕΑΠ διετέλεσαν ο Charles Howland (Φεβρουάριος 1925-Σεπτέμβριος 1926) και ο Charles Eddy (Οκτώβριος 1926 έως το τέλος)³⁸ με αντικαταστάτες, κατά την απουσία τους, τους Sir Robert Graves και Sir Hope Simpson αντίστοιχα. Κάθε τρεις μήνες, η ΕΑΠ ήταν υποχρεωμένη να υποβάλλει εκθέσεις προόδου στην Ελληνική Κυβέρνηση και την ΚτΕ.

Σύμφωνα με το οργανόγραμμά της, όπως δημοσιεύθηκε «στον τριετή απολογισμό» του 1926, η ΕΑΠ συγκροτείτο από: α. την κεντρική οικονομική διεύθυνση, στελεχωμένη από υπαλλήλους της Εθνικής Τράπεζας, β. την κεντρική αστική διεύθυνση, στην οποία απασχολούνταν κυρίως δικοί της υπάλληλοι, αλλά και ένας μικρός αριθμός προσωπικού που αποσπάστηκε από το Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας, γ. την κεντρική αγροτική διεύθυνση, που είχε το δικό της προσωπικό και στελέχη του Υπουργείου Υγείας, δ. τη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού στη Μακεδονία, διαιρουμένη σε τρεις Υποδιευθύνσεις (Ανατολική, Κεντρική και Δυτική), ε. τη Διεύθυνση Εποικισμού Θράκης με τέσσερα γραφεία, και στ. την Επιθεώρηση Εποικισμού Κρήτης, επίσης με τέσσερα κατά τόπους γραφεία.³⁹

Η ΕΑΠ ξεκίνησε τη λειτουργία της στα τέλη του 1923, αλλά η οριστική σύναψη του προσφυγικού δανείου παρέμενε σε εκκρεμότητα και καθυστερούσε. Τα χρήματα της αρχικής προκαταβολής εξαντλήθηκαν μέσα σε λίγους μόλις μήνες και η Τράπεζα της Αγγλίας με την Εθνική χρειάστηκε να προκαταβάλουν άλλα δύο εκατομμύρια στερλίνες. Οι διαπραγματεύσεις και οι επαφές συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1924, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.⁴⁰ Αρκετά γρήγορα έγινε ξεκάθαρο ότι θα χρειαζόταν να τροποποιηθούν ορισμένες διατάξεις του Πρωτοκόλλου της Γενεύης και

37. Βλ. Morgenthau (1994).

38. Charles (1931).

39. Κοινωνία των Εθνών (1997), σελ. 19.

40. Βλ. για παράδειγμα την ειδική συνεδρίαση της ελληνικής υποεπιτροπής του Συμβουλίου της ΚτΕ, τον Ιούνιο του 1924, όπως περιγράφεται από την Τούντα-Φεργάδη (1986), σελ. 124-126.

του ιδρυτικού Καταστατικού της ΕΑΠ, που είχαν υπογραφεί το 1923. Πέραν του ζητήματος του ύψους του δανείου, αρκετές δυσκολίες προέκυπταν εξαιτίας των επάλληλων ή αντιτιθέμενων περιουσιακών δικαιωμάτων που συνόδευαν πολλά από τα εδάφη στα οποία θα γινόταν η αποκατάσταση των προσφύγων.

Έτσι, όταν στις 10 Σεπτεμβρίου 1924 συνεδρίασε εκ νέου η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ με θέμα το προσφυγικό δάνειο, ο Έλληνας εκπρόσωπος και Υπουργός Οικονομικών της βραχύβιας κυβέρνησης Θεμιστοκλή Σοφούλη, Εμμανουήλ Τσουδερός, κατέθεσε μια σειρά από προτάσεις για την τροποποίηση του Πρωτοκόλλου και του Καταστατικού της ΕΑΠ. Ο Τσουδερός είχε ήδη ασχοληθεί επισταμένως με το θέμα της αποκατάστασης και της αποζημίωσης των προσφύγων· το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς, είχε σχεδιάσει και ιδρύσει με νομοθετικό διάταγμα την Τράπεζα Προσφυγικής Πίστωσης. Αυτή μπορεί να μην πρόλαβε τελικά να λειτουργήσει, επρόκειτο ωστόσο «για μια ακόμη πρωτοβουλία επιχειρηματικού σχεδιασμού του Τσουδερού με προβλεπόμενους κοινωνικούς στόχους».⁴¹

Των ελληνικών προτάσεων στη Γενεύη είχε προηγηθεί μακρά περίοδος ζυμώσεων και διαπραγματεύσεων. Στο Αρχείο Τσουδερού σώζονται τρία σημειώματα που ανταλλάχθηκαν μεταξύ του Υπουργού Οικονομικών και του Αντιπροέδρου της ΕΑΠ John Campbell, σχετικά με την αναθεώρηση διατάξεων του Πρωτοκόλλου. Το πρώτο, χρονολόγητο σημείωμα Τσουδερού είχε συνταχθεί κατά πάσα πιθανότητα την άνοιξη του 1924 (Τεκμήριο 4, σελ. 81). Σε αυτό, ο Τσουδερός υπογράμμιζε ότι έπρεπε να αλλάξει το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου, αφού η Ελληνική Κυβέρνηση αδυνατούσε να διαθέσει 500.000 εκτάρια γης στην ΕΑΠ. Επιπλέον, πρότεινε να μη μεταβιβαστεί απευθείας η κυριότητα των μουσουλμανικών περιουσιών, αλλά να εξασφαλιστούν μόνο υποθηκικά δικαιώματα υπέρ των δανειστών της ΕΑΠ. Αναφορικά με το καταστατικό της ΕΑΠ, έκρινε ότι έπρεπε να υπάρξουν διευκρινίσεις ως προς τους μισθούς του προσωπικού της, να συμπληρωθεί η στοχοθεσία της και να αποσαφηνιστεί το καθεστώς που ίσχυε με τα εγκαταλειπόμενα μουσουλμανικά κτήματα, καθώς και ότι έπρεπε, στην αρχή κάθε έτους, να συντάσσεται προϋπολογισμός εσόδων-εξόδων «για την τακτοποίησιν του Κρατικού προϋπολογισμού» σε ό,τι αφορά τα αντίστοιχα

41. Δρίτσα (2012), σελ. 106.

κονδύλια. Ο Τσουδερός πίστευε ακόμη ότι η ΕΑΠ όφειλε να διοικείται από έξι και όχι τέσσερα μέλη, δύο εκ των οποίων να εκπροσωπούν τους ίδιους τους πρόσφυγες (άρθρο 4), χωρίς να διευκρινίζει αν κατ' αυτόν τον τρόπο επεδίωκε την ανατροπή του ξένου ελέγχου της Επιτροπής.

Η απάντηση του Campbell στο σημείωμα Τσουδερού συντάσσεται την 1η Ιουνίου 1924 και σώζεται σε μετάφραση των ελληνικών υπηρεσιών (Τεκμήριο 4.2., σελ. 83). Εκτός από την πρόταση για τη σύνταξη προϋπολογισμού εσόδων-εξόδων, η οποία τον έβρισκε απόλυτα σύμφωνο, ο Campbell εξέφραζε τις αντιρρήσεις του, θίγοντας φλέγοντα, «ανοικτά» ζητήματα της εποχής. Κατ' αρχήν, επέμενε στη μεταβίβαση της πλήρους κυριότητας των τουρκικών γαιών στην ΕΑΠ (υπό τον όρο να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά υπέρ των προσφύγων) και όχι την απλή υποθήκευσή τους. Εν παρενθέσει, έθετε ζήτημα νομιμότητας της εγκατάστασης των κολλήγων (σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης) σε αυτά τα εδάφη. Ζητούσε επιμόνως την πλήρη κυριότητα σε τουρκικές οικίες, τόσο σε κτήματα όσο και στις πόλεις, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τη στέγαση των προσφύγων. Ήταν επίσης αντίθετος με την εξομοίωση των μισθών των στελεχών της ΕΑΠ και εκείνων των ομοιόβαθμων υπαλλήλων του Δημοσίου και της Εθνικής Τράπεζας, ενώ διαφωνούσε – όπως ήταν αναμενόμενο – με οποιαδήποτε αλλαγή της σύνθεσης της Επιτροπής που θα μπορούσε να μεταβάλει την ισορροπία των ψήφων εις βάρος των ξένων μελών.

Επανερχόμενος με νέο σημείωμα, «επεξηγηματικό» των αρχικών του προτάσεων (Τεκμήριο 4.3 σελ. 88), ο Τσουδερός αναδιπλώθηκε. Υποχωρώντας στο ζήτημα των εδαφών, πρότεινε τα 500.000 εκτάρια να αποτελέσουν το *ανώτατο* αντί για το *κατώτατο* όριο των εδαφών που θα παραχωρούνταν στην ΕΑΠ. Ως προς το είδος της μεταβίβασης, η Ελληνική Κυβέρνηση ήρε τις αντιρρήσεις της για την παραχώρηση της κυριότητας, αναζητώντας παράλληλα μια διατύπωση που θα επέτρεπε συνδυασμό της παραχώρησης εδαφών σε ακτήμονες και κολλήγους με την αποζημίωση των προσφύγων. Ο Τσουδερός, τέλος, πρότεινε ο κρατικός οργανισμός στον οποίο υπάγονταν τα αστικά κτήματα να συνεργαστεί με την ΕΑΠ και να αναλάβει τη διαχείριση των εργασιών της μετά την παύση της λειτουργίας της.

Το ενδιαφέρον στα τρία αυτά σημειώματα που «ανταλλάσσονται» δεν είναι μόνο το ίδιο τους το περιεχόμενο και ποιες τελικά απόψεις επικράτησαν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να παρακολουθήσει κάποιος

τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα, το παρασκήνιο των συζητήσεων μέσα στον χρόνο, με τις όποιες εντάσεις, διαφωνίες, υποχωρήσεις και συμβιβασμούς. Επιπλέον, μέσα από αυτά τα σημειώματα εκφράζονται και οι απόψεις των θεσμών που εκπροσωπούσαν οι δυο αυτοί άνδρες, όπου, όπως είναι φυσικό, καθένας προσπαθούσε να υπερασπιστεί και να προκρίνει τις θέσεις της δικής του πλευράς. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι οι τελικές προτάσεις που υποβάλλει η Ελληνική Κυβέρνηση στην Κοινωνία των Εθνών, τον Σεπτέμβριο του 1924, έχουν προσυμφωνηθεί, βάσει των διαπραγματεύσεων των προηγούμενων μηνών. Το έργο της τελικής υπεράσπισης των ελληνικών θέσεων αναλαμβάνει, ως Υπουργός Οικονομικών, ο Εμμανουήλ Τσουδερός.

Εμφανιζόμενος ενώπιον της Δημοσιονομικής Επιτροπής στη Γενεύη, στις 6 Σεπτεμβρίου του 1924, ο Τσουδερός υπέβαλε εκτενές υπόμνημα με τις ελληνικές θέσεις – όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί παρασκηνακά, σε συνεργασία με την ΕΑΠ και τις υπηρεσίες της ΚτΕ (Τεκμήριο 5, σελ. 93). Πέραν των όποιων τροποποιήσεων στο Πρωτόκολλο και το Καταστατικό της ΕΑΠ, το υπόμνημα είχε ως κεντρικό στόχο την αποκατάσταση του ποσού του δανείου στα £10 εκατομμύρια από τα £6 εκατομμύρια στα οποία είχε μειωθεί το 1923, λόγω της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα. Έτσι, ο Τσουδερός αναφέρθηκε εκτενώς στην πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, η οποία, όπως σημείωνε, είχε σταθεροποιηθεί σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, οπότε τα πράγματα ήταν ακόμη πολύ ρευστά και μεταβατικά. Πράγματι, τον Μάρτιο του 1924, είχε ψηφιστεί ομόφωνα η έκπτωση της δυναστείας και η ανακήρυξη της Δημοκρατίας. Με το δημοψήφισμα του επόμενου μήνα είχε επικυρωθεί η μεταβολή του ελληνικού πολιτειακού καθεστώτος από Βασιλευόμενη σε Αβασίλευτη Δημοκρατία. Παράλληλα, ο Τσουδερός επεσήμανε τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας, την οποία αντανakλούσε και η άνοδος των τιμών των ελληνικών ομολόγων στα διεθνή χρηματιστήρια. Τέλος, παρέθετε αναλυτικές πληροφορίες για το ύψος των εγγυήσεων που προσέφερε η Ελλάδα προκειμένου να εξασφαλίσει ένα ευνοϊκότερο επιτόκιο για το προσφυγικό δάνειο, απαραίτητο για την άμεση και ομαλή ένταξη των προσφύγων.

Μέσω λεπτομερών οικονομικών στοιχείων, ο Τσουδερός συζητούσε το θέμα της επιτυχούς εγκατάστασης για την οποία τα έξοδα και οι νέες ανάγκες που ανέκυπταν συνεχώς (απαλλοτρίωση γαιών, πληρωμή

επιταγμένων ακινήτων, εγγειοβελτιωτικά έργα, υποδομές) υπερέβαιναν τους αρχικούς υπολογισμούς. Θεωρούσε, επομένως, ότι υπήρχαν όλα τα εχέγγυα ώστε η Κοινωνία των Εθνών να εγκρίνει την έκδοση ενός δανείου ύψους £10 εκατομμυρίων, αντί για τα £6 εκατομμύρια που είχαν συζητηθεί τον προηγούμενο χρόνο. Για τον Τσουδερό, το έργο της γρήγορης και αποτελεσματικής αποκατάστασης των προσφύγων δεν ήταν πράξη φιλανθρωπίας, αλλά «κοινωνικό έργο οικονομικού ενδιαφέροντος». Κάθε καθυστέρηση λειτουργούσε εις βάρος των συμφερόντων της χώρας και της κοινωνικής σταθερότητας. Οι βασικές τροποποιήσεις του Πρωτοκόλλου του 1923, που πρότεινε η Ελληνική Κυβέρνηση, επεδίωκαν να επισπεύσουν το έργο της αποκατάστασης, παρακάμπτοντας προσωρινά ορισμένα από τα προβλήματα που προέκυπταν λόγω των επάλληλων περιουσιακών δικαιωμάτων και μετριάζοντας ορισμένες από τις απαιτήσεις του αρχικού πρωτοκόλλου. Οι υπόλοιπες αφορούσαν ορισμένα τεχνικά ζητήματα που προέκυπταν εξαιτίας των αλλαγών στο ύψος του δανείου. Οι πιο τολμηρές προτάσεις, σχετικά με την αλλαγή του αριθμού των μελών ή το ύψος των μισθών της ΕΑΠ ή τη μείωση των εδαφών που θα μεταβιβάζονταν στην Επιτροπή, απαλείφθηκαν από το τελικό κείμενο των ελληνικών προτάσεων (Τεκμήριο 5, σελ. 93).

Αποτέλεσμα όλων αυτών των πρωτοβουλιών και των διαπραγματεύσεων με τη Δημοσιονομική Επιτροπή ήταν να υπογραφεί, στις 19 Σεπτεμβρίου 1924, από την Ε' Γενική Συνέλευση της ΚτΕ και τον πληρεξούσιο της Ελλάδας, Εμμανουήλ Τσουδερό, πρόσθετη πράξη στο Πρωτόκολλο της 29ης Σεπτεμβρίου 1923. Αυτή επικυρώθηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο στις 24 Οκτωβρίου του 1924 και δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, λίγες ημέρες αργότερα, στις 30 Οκτωβρίου.

Το ύψος του δανείου αυξήθηκε στα £10 εκατομμύρια, ενώ παράλληλα τροποποιήθηκαν ορισμένα άρθρα του Πρωτοκόλλου. Ο βασικός σκοπός της ΕΑΠ, όπως οριζόταν και το 1923, παρέμενε η εγκατάσταση των προσφύγων «εις έργα παραγωγικά», κάνοντας χρήση των γαιών, κεφαλαίων και προσόδων που διέθετε η Επιτροπή. Συμπληρωνόταν, όμως, με ορισμένες πρόνοιες για τις εγκαταλελειμμένες τουρκικές γαίες, καθώς και για επιπλέον εκτάσεις που είχε επιτάξει, απαλλοτριώσει ή εκμισθώσει η Ελληνική Κυβέρνηση – πάντα με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων. Η ΕΑΠ, τέλος, διατηρούσε μεν τον μη

φιλανθρωπικό χαρακτήρα της, αλλά αποκτούσε την επιπλέον δυνατότητα να προβαίνει σε δαπάνες «γενικής ή κοινωνικής φύσεως», για την καλύτερη εγκατάσταση και βελτίωση των συνθηκών υγιεινής όσων εγκαθίσταντο στα διάφορα προάστια ή χωριά που εκείνη ίδρυε. Όλες οι παραπάνω τροποποιήσεις ακολουθούσαν κατά γράμμα τις προτάσεις του υπομνήματος Τσουδερού. Έτσι, η ΚτΕ εμφανιζόταν να αποδέχεται το σύνολο των ελληνικών θέσεων – τουλάχιστον όσων είχε επιτρέψει να διατυπωθούν επισήμως!

Και ενώ όλα αυτά συνέβαιναν στη Γενεύη, στο Λονδίνο προετοιμαζόταν η έκδοση του δανείου, με τη βοήθεια του τραπεζικού οίκου Hambro. Τον Δεκέμβριο του 1924, η Ελλάδα προχώρησε στην έκδοση ομολόγων συνολικού ονομαστικού κεφαλαίου £12,3 εκατομμυρίων με ονομαστικό επιτόκιο 7%· η τιμή έκδοσης των ομολόγων ήταν 88% και £9.970.016 από το προϊόν του δανείου τέθηκαν στη διάθεση της ΕΑΠ. Επρόκειτο για το Α' Προσφυγικό Δάνειο, το οποίο – τέσσερα χρόνια αργότερα – θα συμπληρωνόταν από το ένα τρίτο του επονομαζόμενου Τριμερούς Δανείου, πάλι υπό την αιγίδα της ΚτΕ.⁴²

Η αγροτική και αστική αποκατάσταση: Απολογισμός του έργου της ΕΑΠ

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, πρώτα απ' όλα, αντιμετώπισε τους πρόσφυγες ως ενιαία ομάδα σε ό,τι αφορά το έργο της εγκατάστασης, αν και υπήρξαν αναμφισβήτητες διαφοροποιήσεις σε ό,τι αφορά, παραδείγματος χάρη, τη γεωγραφική προέλευση, την κουλτούρα, τον τρόπο, τον χρόνο και την οικονομική τους κατάσταση κατά την άφιξή τους στην Ελλάδα. Όπως φάνηκε, ενδεικτικά, μέσα και από το σχετικό υπόμνημα του Nansen, όσοι προέρχονταν από τη Θράκη μπόρεσαν να μεταφέρουν μέρος της κινητής τους περιουσίας σε αντίθεση με εκείνους που έφυγαν υπό τραγικές συνθήκες από τα παράλια της Ιωνίας, τον Σεπτέμβριο του 1922. Έτσι και αλλιώς, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Γενεύης, οι πρόσφυγες διακρίνονταν σε τέσσερις

42. Κωστής (2019), σελ. 113. Τα άλλα δύο τρίτα του Τριμερούς Δανείου αφορούσαν το νοικοκύρεμα του κρατικού προϋπολογισμού και τη δημιουργία επαρκούς συναλλαγματικού αποθέματος για τη νεοσύστατη Τράπεζα της Ελλάδος, που αναλάμβανε τη σταθεροποίηση της δραχμής. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 49-55.

κατηγορίες: α. σε αυτούς από την Τουρκία που κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά το 1922, β. στους «ανταλλάξιμους» σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λωζάνης, γ. στους «μετανάστες» από τη Βουλγαρία με βάση τη Συνθήκη του Neilly το 1919, και δ. στους πρόσφυγες από τη Ρωσία (κυρίως από τον Καύκασο) και την Τουρκία που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα πριν από το 1922. Η προηγούμενη επαγγελματική τους δραστηριότητα στον γενέθλιο τόπο δεν λήφθηκε, ακόμη, υπόψη για τη διάκριση της εγκατάστασής τους σε «αγροτική» και «αστική».⁴³

Σε ένα γενικότερο, πάντως, πλαίσιο αξίζει να σημειωθεί ότι, εξετάζοντας κάποιος το θέμα της εγκατάστασης των προσφύγων σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, αγροτικές ή αστικές, οφείλει να λαμβάνει υπόψη του τη γεωγραφική κινητικότητα που λαμβάνει χώρα αμέσως μετά την άφιξή τους και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920. Τα μέρη στα οποία μεταφέρονταν οι πρόσφυγες με τα «πλοία της συμπόνιας» δεν αποτελούσαν συνήθως και τον τελικό τους προορισμό.⁴⁴ Αντιθέτως, συγκεκριμένοι παράγοντες, όπως η εύρεση καλύτερης επαγγελματικής απασχόλησης, η παρουσία συγγενών και συγχωριανών σε ένα μέρος, καθώς και η ευμενής ή μη υποδοχή από τους γηγενείς, διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην απόφαση της οριστικής εγκατάστασης.

Πάντως, προτεραιότητα από την ΕΑΠ δόθηκε στην αγροτική αποκατάσταση. Κατ' αρχήν, θεωρήθηκε ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να περιοριστεί στις πόλεις ο κίνδυνος διαφόρων κοινωνικών προστριβών μεταξύ γηγενών και προσφύγων, η ριζοσπαστικοποίηση των τελευταίων, καθώς και η εξάπλωση επιδημιών και άλλων μολυσματικών νόσων. Ως εκ τούτου, παρ' όλο που το 54% των προσφύγων εγκαταστάθηκαν στις πόλεις, για αυτούς διατέθηκε μόλις το 13,7 % των πόρων της ΕΑΠ, ενώ το υπόλοιπο 86,3% των δαπανών της κατευθύνθηκε στο υπόλοιπο 46% των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο.⁴⁵ Έχει υπολογιστεί ότι μέχρι το 1928 δημιουργήθηκαν 2.085 αγροτικοί οικισμοί στην (κυρίως Ανατολική και Κεντρική) Μακεδονία, τη Θράκη και την Κρήτη, ενώ αρκετοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε υφιστάμενα χωριά και κοινότητες, όπου στο παρελθόν κατοικούσαν μουσουλμάνοι ή σλαβόφωνοι πληθυσμοί.⁴⁶

43. Κοντογιώργη (2003), σελ. 104-105· Kontogiorgi (2006), σελ. 93-97.

44. Παπουτσή (2009).

45. Λιάκος (1993), σελ. 34.

46. Κοντογιώργη (2003), σελ. 106-107.

Εικ. 2. Άγ. Αθανάσιος (παιλαιότερο τσιφλίκι Καβακλή), κοντά στη Θεσσαλονίκη, πριν από την έναρξη των εργασιών ανέγερσης συνοικισμού από την ΕΑΠ.

Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη (ΙΑΜΜ) – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Το μεγαλύτερο μέρος της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων υλοποιήθηκε στη Μακεδονία (1.388 οικισμοί το 1928) – για ποικίλους λόγους. Υπήρχαν τεράστιες αναξιοποίητες εκτάσεις γης που είχαν εγκαταλειφθεί από τους μουσουλμάνους καλλιεργητές της. Η ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας ούτως ή άλλως υπολειπόταν αναπτυξιακά και παραγωγικά σε σχέση με τον μέσο όρο της ελληνικής επικράτειας. Η περιοχή αυτή κατοικείτο άλλωστε και από μειονοτικές ομάδες, ενίοτε συμπαθούσες ή φίλα προσκείμενες σε γειτονικά, συχνά εχθρικά, κράτη. Το ζήτημα, συνεπώς, της εθνικής ασφάλειας του ελληνικού βορρά απασχολούσε εντόνως τους ιθύνοντες και το αίτημα της ομογενοποίησης, διά της εγκατάστασης, και της ομαλής ένταξης των προσφύγων στις «ευαίσθητες» αυτές περιοχές ετίθετο επιτακτικώς επί τάπητος.⁴⁷

Για την αγροτική εγκατάσταση των προσφύγων απαιτείτο συγκεκριμένος αριθμός οικογενειών (το λιγότερο 10) προκειμένου να

47. Kontogiorgi (2006), σελ. 97-102.

επιλεχθεί, σε συνεργασία πολλές φορές με εκπροσώπους των προσφυγικών ομάδων, η κατάλληλη περιοχή. Ένα από τα βασικότερα κριτήρια για την επιλογή αυτή ήταν να υπάρχουν, όσο γίνεται περισσότερο, κοινά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά των περιοχών που είχαν εγκαταλείψει με εκείνα όπου επρόκειτο να εγκατασταθούν. Δόθηκε επίσης ιδιαίτερη σημασία ώστε η εγκατάσταση να γίνεται σε μέρη όπου οι νέες γεωργικές ασχολίες των προσφύγων (παραδείγματος χάρη καπνοκαλλιέργεια, σηροτροφία, καλλιέργεια σουλτανίνας και δημητριακών) μπορούσαν να είναι παρόμοιες με εκείνες με τις οποίες ασχολούνταν πριν από την άφιξή τους στην Ελλάδα.⁴⁸

Σε κάθε οικογένεια παραχωρούνταν κατοικίες, ζώα, καθώς και εργαλεία, σπόροι, ζωοτροφές και ένα χρηματικό ποσό υπό τη μορφή δανείου, μέχρι την πρώτη σοδειά. Για την παροχή όλων αυτών, οι πρόσφυγες χρεώθηκαν προς την ΕΑΠ, την οποία έπρεπε να εξοφλήσουν σταδιακά με τοκοχρεωλυτικές δόσεις. Για τους κλήρους έλαβαν προσωρινούς τίτλους ιδιοκτησίας (παραχωρητήρια) μέχρι να γίνει η οριστική διανομή των εκτάσεων, ενώ, μόνο όταν τα χρέη τους προς την ΕΑΠ είχαν ξεχρεωθεί, μπορούσαν να αποκτήσουν οριστικούς τίτλους ιδιοκτησίας.⁴⁹

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο της Μακεδονίας δεν έγινε χωρίς προβλήματα. Συχνά, υπήρξαν εντάσεις, αντιδράσεις και οικονομικές διαφορές με τους ντόπιους. Πολλοί από τους τελευταίους διεκδικούσαν γαίες των Τούρκων ανταλλαξιμών και, όταν συνειδητοποίησαν ότι κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο, οι προσδοκίες τους διαψεύστηκαν. Αρκετοί από τους γηγενείς, επιπλέον, έχασαν περιουσίες που είχαν αγοράσει, είτε με προφορική είτε με γραπτή συμφωνία, από τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Ηπείρου οι οποίοι εγκατέλειπαν την Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι ίσχυε σχετικός απαγορευτικός νόμος από το 1913. Επίσης, η μαζική υποστήριξη – τουλάχιστον τον πρώτο καιρό – των προσφύγων προς τη βενιζελική παράταξη ερχόταν σε αντίθεση με τα πολιτικά πιστεύω των γηγενών και δημιουργούσε έντονες προστριβές. Αβεβαιότητα και σύγχυση υπήρξε αρχικά και με τις περιουσίες των μουσουλμάνων Αλβανών στην Ήπειρο, έως ότου αποσαφηνιστεί ότι αυτές εξαιρούνταν από τη διαδικασία της ανταλλαγής και

48. Κατσάπης (2011), σελ. 147-148· Κωστής (2019), σελ. 121.

49. Κοινωνία των Εθνών (1997), σελ. 65-69· Κριμπάς (2000), σελ. 225-268.

Εικ. 3. Άγ. Αθανάσιος (παιλιότερο τσιφλίκι Καβακλή), κοντά στη Θεσσαλονίκη, κατά την ανέγερση του νέου συνοικισμού από την ΕΑΠ.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

όσοι πρόσφυγες είχαν ήδη βρεθεί εκεί θα έπρεπε να εγκατασταθούν σε άλλα μέρη της Ελλάδας.⁵⁰

Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων δεν ακολούθησε τους ρυθμούς της αγροτικής. Το 1926, ενδεικτικά, μόνο 72.230 αστοί πρόσφυγες είχαν μπορέσει να εγκατασταθούν και να γίνουν οικονομικά αυτοσυντήρητοι, σε αντίθεση με τους 550.623 αγρότες.⁵¹ Όταν η ΕΑΠ διαλύθηκε, το 1930, είχαν κατασκευαστεί μόλις 27.456 κατοικίες για τους αστούς πρόσφυγες σε 125 οικισμούς, ενώ για τους αγρότες 130.000 οικίες σε περισσότερους από 2.000 συνοικισμούς.⁵² Με το έργο της αστικής εγκατάστασης των προσφύγων, όπως ήδη ειπώθηκε πιο πάνω, εκτός από την ΕΑΠ, επιφορτίστηκε και το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως. Η πλειοψηφία των αστών προσφύγων εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη, με την κάθε περιοχή να υποδέχεται 100.000-130.000 άτομα.⁵³

50. Κρητικός (2007), σελ. 288-289.

51. Μανρογδότος (1983), σελ. 188.

52. Κατσάπης (2011), σελ. 152.

53. Καραδήμου-Γερόλυμπου (2002), σελ. 64.

Στην Αθήνα και τον Πειραιά δημιουργήθηκαν 46 προσφυγικοί συνοικισμοί, όπως εκείνοι (μέχρι το 1930) του Υμηττού, του Ταύρου, των Λεωφόρων Αλεξάνδρας και Συγγρού, της Νίκαιας, της Δραπετσώνας,⁵⁴ του Αγίου Ιωάννη Ρέντη, των Αγίων Αναργύρων, καθώς και οι οικισμοί της Νέας Σμύρνης, της Νέας Φιλαδέλφειας, της Καλλίπολης και της Νέας Ερυθραίας με το σύστημα της αυτοστέγασης, που ουσιαστικά συνίστατο στην κατάληψη γης και την αυθαίρετη δόμηση. Αντίστοιχα, κατά την περίοδο 1923-1934 κτίστηκαν 50 συνοικισμοί.⁵⁵ Τέλος, υπήρξε και ένας αριθμός εύπορων προσφύγων (γύρω στα 150.000-200.000 άτομα, σύμφωνα με την ΕΑΠ), κυρίως από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, οι οποίοι είχαν την οικονομική δυνατότητα να επιλέξουν προσωπικά τον τόπο εγκατάστασής τους, χωρίς να εξαρτώνται από την ΕΑΠ και να πρέπει να ακολουθήσουν τους υπόλοιπους πρόσφυγες.⁵⁶

Η δημιουργία νέων συνοικισμών περιμετρικά της Αθήνας και του Πειραιά συντέλεσε ώστε να δημιουργηθεί στην πραγματικότητα ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα. Για τις δύο αυτές, όμως, πόλεις πρέπει να τονιστεί ότι η στέγαση των προσφύγων υπήρξε και προϊόν αυθαιρεσιών. Όπως έχει σημειώσει χαρακτηριστικά η Λίλα Λεοντίδου:

Το 1925, η κατάσταση είχε ήδη ξεφύγει από τα χέρια των πολεοδόμων. Οι συνοικισμοί του Ταμείου Περιθάψεως Προσφύγων, της ΕΑΠ και του Υπουργείου περιτριγυρίστηκαν αμέσως από αυθαίρετους οικιστές, που εγκαταστάθηκαν παράνομα στις παρυφές τους (Αθήνα, Πειραιάς). Στην ουσία η Επιτροπή είχε αποφασίσει μόνο την κατεύθυνση προς την οποία θα επεκτεινόταν η πρωτεύουσα. Ο όγκος όμως και ο βαθμός της οικιστικής εξάπλωσης και της πληθυσμιακής αύξησης των νέων συνοικισμών είχε ξεφύγει εντελώς από τον έλεγχο της ΕΑΠ ή της κυβέρνησης. Η διαδικασία της λαϊκής μικροοικοδόμησης και των αυθαιρεσιών είχε αρχίσει.⁵⁷

Το σκηνικό, με άλλα λόγια, στις μεγάλες πόλεις άλλαξε εντελώς μετά την άφιξη των προσφύγων, εξαιτίας των κοινωνικο-οικονομικών, αλλά και των εργασιακών, αλλαγών που αναπόφευκτα ακολούθησαν.⁵⁸ Σε εντελώς ακατοίκητες περιοχές μέχρι το 1920 στην Αθήνα, παραδείγματος

54. Κυραμαργιού (2019).

55. Κοντογιώργη (2003), σελ. 112-113.

56. Κωστής (2019), σελ. 115-116.

57. Λεοντίδου (1989), σελ. 209-211.

58. Σχετικά με αυτήν την προβληματική, βλ. ενδεικτικά Μπουρνόβα (2000)· Μπουρνόβα (2002)· Μουρατίδης (2005)· Λαγουδάκη (2009)· Bournova (2015), σελ. 47-68.

Εικ. 4. Άγ. Αθανάσιος (παιλιότερο τσιφλίκι Καβακλή), κοντά στη Θεσσαλονίκη, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανέγερσης του νέου συνοικισμού.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

χάρη, λίγα χρόνια μετά κατοικούσαν πάρα πολλές προσφυγικές οικογένειες. Επιπλέον, προϋπάρχουσες κοινότητες, ενδεικτικά η Καλλιθέα, είδαν τους κατοίκους τους να εξαπλασιάζονται μετά το 1922, με αποτέλεσμα τη μετατροπή των οικισμών σε κανονικά προάστια.⁵⁹ Γενικότερα, η εγκατάσταση των προσφύγων και οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν στις τρεις αυτές πόλεις (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη) είχε πολλαπλές συνέπειες και στην κοινωνική γεωγραφία και διαστρωμάτωσή τους, έτσι ώστε ο διαχωρισμός μεταξύ εύπορων και φτωχότερων στρωμάτων να είναι ακόμη πιο διακριτός. Πάντως, ένας πολύ σημαντικός αριθμός προσφύγων συνέχιζε μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1950 να διαβιώνει σε αυτοσχέδιους συνοικισμούς από τρώγλες, υπό άθλιες υγειονομικές συνθήκες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του οικισμού του Ασυρμάτου, στην περιοχή του Φιλοπάππου στην Αθήνα, η οποία αποτυπώθηκε με τόσο γλαφυρό τρόπο στην εμβληματική νεορεαλιστική ταινία του 1961, *Συνοικία το Όνειρο*.

59. Hirschon (2004), σελ. 100-101.

Πέραν της στέγασης, το ζήτημα της επαγγελματικής αποκατάστασης των αστών προσφύγων αποδείχθηκε αρκετά περίπλοκο. Σύμφωνα με τους ίδιους τους πρόσφυγες, το 35% εξ αυτών ήταν ανειδίκευτοι εργάτες και το 65% τεχνίτες, μικροέμποροι και βιοτέχνες. Πρόκειται, ωστόσο, για προσωπικές δηλώσεις και εκτιμήσεις, με αποτέλεσμα να μη γνωρίζουμε κατά πόσο οι αριθμοί ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Δεν αποκλείεται επίσης να αντικατόπτριζαν το πώς επιθυμούσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες να δουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα στην ελληνική κοινωνία. Ούτε γνωρίζουμε, μέχρι σήμερα, κατά πόσο τα επαγγέλματα που δήλωναν ήταν πράγματι εκείνα με τα οποία απασχολούνταν στον τόπο καταγωγής τους. Εξ άλλου, σε όλο αυτό συντείνει και το γεγονός ότι, ειδικά τον πρώτο καιρό, πολλοί από αυτούς εργαζόνταν εποχικά και περιστασιακά, καθώς και ότι αναγκάζονταν να αλλάζουν πολλές φορές επάγγελμα μέσα στην ίδια χρονιά, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Άλλωστε, μετά τα περιοριστικά μέτρα που θέσπισαν οι ΗΠΑ στη μετανάστευση από χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης, στην αναζήτηση εργασίας προστίθεντο οι εσωτερικοί μετανάστες από την ύπαιθρο στις πόλεις, που αύξαναν τα ποσοστά της ανεργίας και προκαλούσαν εποχικές εξάρσεις.⁶⁰

Η ΕΑΠ επεδίωξε να διαχειριστεί την επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων με δύο τρόπους. Προσπάθησε να τρέψει ένα μέρος αυτών προς την ύπαιθρο, χωρίς όμως να μπορέσει να το επιτύχει αποτελεσματικά. Χωρίς να έχουν καθόλου εμπειρία από τις αγροτικές εργασίες και τον εκεί τρόπο διαβίωσης, αδυνατούσαν να εγκλιματιστούν και στρέφονταν αμέσως προς τα αστικά περιβάλλοντα με την πρώτη δυνατή ευκαιρία. Η δεύτερη επιλογή ήταν η παροχή δανείων προκειμένου να ασχοληθούν οι πρόσφυγες με γνώριμα και οικεία για αυτούς επαγγέλματα. Με αυτόν τον τρόπο, πολλοί πρόσφυγες ίδρυσαν εργοστάσια και βιοτεχνίες ταπητουργίας⁶¹ και κεραμοποιίας, όπου διέθεταν μεγάλη εμπειρία σε αντίθεση με τους γηγενείς, ενώ πολλοί απασχολήθηκαν και στον οικοδομικό κλάδο.⁶²

60. Λιάκος 1993, σελ.43-44.

61. Ιστοκοπούλου (2000).

62. Κοντογιώργη (2003), σελ.115-117.

Ο Α. Α. Πάλλης, το προσφυγικό ζήτημα και η ΕΑΠ

Τον δικό του *απολογισμό* για την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα και το έργο της εγκατάστασης και αποκατάστασής τους μέσω της ΕΑΠ κάνει ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης το 1929, έναν χρόνο δηλαδή πριν από τη διάλυσή της, μέσα από τη *Συλλογή των κυριότερων στατιστικών των αφορώσεων την ανταλλαγήν των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων* (Τεκμήριο 6, σελ. 107). Η εμπλοκή του σε αυτό το κολοσσιαίο εγχείρημα μόνο τυχαία δεν ήταν, αφού κατείχε πολύ σημαντικές θέσεις σε διάφορες αρμόδιες υπηρεσίες για την περίθαλψη και αποκατάσταση των προσφύγων. Γιος του διαπρεπούς λογοτέχνη, μεταφραστή και ακραιφνούς δημοτικιστή Αλέξανδρου Πάλλη, ο Αλέξανδρος-Αναστάσιος Πάλλης γεννήθηκε στη Βομβή το 1883 και πέθανε στην Αθήνα το 1975. Σπούδασε φιλολογία στην Οξφόρδη και διετέλεσε, αρχικά, υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας στην Αίγυπτο. Διακεκριμένο στέλεχος των Φιλελευθέρων, υπήρξε γενικός γραμματέας της Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων στη Θεσσαλονίκη (1914-1916), αντιπρόσωπος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού στην Κωνσταντινούπολη (1922-1923) και μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής των πληθυσμών (1924-1925). Κατά την περίοδο 1925-1930, ο Πάλλης ήταν (μαζί με τον Αχιλλέα Λάμπρο) ο Έλληνας αντιπρόσωπος στο διοικητικό συμβούλιο της ΕΑΠ, κατέχοντας συγχρόνως και θέση τμηματάρχη στο Υπουργείο Υγείας. Με την ιδιότητα αυτή, συμμετείχε άλλωστε και στη σύσκεψη της 23ης Ιανουαρίου 1930 στη Γενεύη, με θέμα τη διάλυση της ΕΑΠ (Τεκμήριο 8, σελ. 187). Το 1932, εκλέχθηκε βουλευτής Σερρών με το Προοδευτικό Κόμμα του Γεωργίου Καφαντάρη, ενώ το διάστημα 1936-1940 διετέλεσε αντιπρόσωπος στην ΚτΕ για την προστασία των άνευ εθνικότητας προσφύγων.⁶³

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1942-1943, ο Αλέξανδρος-Αναστάσιος Πάλλης «κατά τα πικρά χρόνια της κατοχής», όπως επισημαίνει στην εισαγωγή, «ρίχνοντας στο χαρτί τις λίγες αυτές αναμνήσεις, έφτιαξα θελητά μια “σαλάτα ρούσικη”, όπου ο αναγνώστης θα βρει πεταμένα φύρδην-μίγδην όλων των ειδών τα περιστατικά και τα πρόσωπα,

63. Ματθιόπουλος (2012), σελ. 116· Κατσάπης (2011), σελ. 142.

σπουδαία και μη».⁶⁴ Στο αυτοβιογραφικό του αυτό χρονικό, στο τελευταίο κεφάλαιο, συμπυκνώνει τη δική του εμπειρία από την «προσφυγιά» ως εξής:

Κατά τα δεκαεφτά χρόνια που υπηρέτησα σε διάφορες διοικητικές θέσεις στην Ελλάδα, η χώρα είχε να αντιμετωπίσει αλλεπάλληλους πολέμους – τον Παγκόσμιο Πόλεμο του 1915-1918, την εκστρατεία της Ουκρανίας του 1919 και τη Μικρασιατική εκστρατεία του 1919-1922. Αποτέλεσμα όλων αυτών των πολέμων υπήρξε το μεγάλο κύμα της προσφυγιάς που κατέκλυσε την Ελλάδα και απορρόφησε, χρόνια ολόκληρα, όλες τις δυνάμεις και τους πόρους του έθνους.

Το προσφυγικό τούτο δράμα το έζησα, όχι ως απλός θεατής, αλλά υπό την ιδιότητα του εντεταλμένου να οργανώσει τις υπηρεσίες για την περίθαλψη κι εγκατάσταση των προσφύγων. Δεν υπάρχει σχεδόν γωνιά της Ελλάδας – στη Μακεδονία, στη Θράκη, στην Παλιά Ελλάδα ή στα Νησιά – που να μη την έχω κάποτε επισκεφτεί για να μελετήσω επί τόπου τα πολυάριθμα προβλήματα που γέννησε η μεγάλη εκείνη τραγωδία της Ρωμιοσύνης.⁶⁵

Η πολύπλευρη και πολυδιάστατη ενασχόλησή του, ήδη από το 1914, με το προσφυγικό ζήτημα και διάφορες εκφάνσεις αυτού, αποτυπώθηκε και σε άλλες εμβληματικές μελέτες και άρθρα της εποχής του, που ακόμη και σήμερα θεωρούνται σημείο αναφοράς και δεν απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία σχετικών ερευνών. Ενδεικτικά, πέρα από το κείμενο που παρουσιάζεται εδώ, ο Πάλλης συνέγραψε το 1915 το «Γενικά στατιστικά των προσφύγων Μακεδονίας επί τη βάσει των μέχρι τέλους Ιουνίου 1915 συλλεχθέντων στοιχείων», τη «Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924» το 1925, και το «Η ανταλλαγή των πληθυσμών από άποψη νομική και ιστορική και η σημασία της για την διεθνή θέση της Ελλάδος» το 1933. Συνέταξε, ακόμη, το λήμμα «Προσφυγικόν ζήτημα» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*.⁶⁶

Με τη «Συλλογή των κυριότερων στατιστικών», όπως μαρτυρεί άλλωστε και ο ίδιος ο τίτλος, ο Πάλλης προσφέρει στον αναγνώστη ένα μωσαϊκό λεπτομερών στατιστικών πινάκων και σχολίων για την ανταλλαγή των πληθυσμών, την περίθαλψη, την αποκατάσταση και την αποζημίωση των προσφύγων (Τεκμήριο 6, σελ. 107). Δεν μένει, όμως,

μόνο σε αυτό, παραθέτοντας απλώς με στείο και μηχανικό τρόπο αριθμούς. Μέσω ποικίλων πινάκων που προέρχονται από εκθέσεις και δημοσιεύματα της ΕΑΠ, της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και των αρμόδιων Υπουργείων, ο συγγραφέας επιχειρεί, με τις κατάλληλες επεξηγήσεις και υποσημειώσεις κάθε φορά, να συγκεντρώσει όλες τις πληροφορίες και τα στοιχεία που απαιτούνται προκειμένου να αποτιμηθεί συνολικά τόσο η σημασία και οι συνέπειες της έλευσης των προσφύγων στη μεσοπολεμική ελληνική κοινωνία όσο και ο τρόπος αντιμετώπισης των νέων αναφερόμενων δυσκολιών και προκλήσεων. Ο Πάλλης, με άλλα λόγια, έχοντας τα προσωπικά του βιώματα και γνωρίζοντας καλά την κατάσταση, αποτυπώνει με ποσοτικά στοιχεία τον αντίκτυπο της Μικρασιατικής Καταστροφής και το προσφυγικό ζήτημα. Διαβάζοντας κάποιος το συγκεκριμένο έργο, οφείλει συνεισφέρει να έχει υπόψη του ότι είναι γραμμένο από έναν άνθρωπο που έζησε από πολύ κοντά όλα αυτά τα γεγονότα και έχει διαμορφώσει προσωπική άποψη και εκτίμηση για τη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος. Ας αναφερθούμε επιλεκτικά και συνοπτικά σε ορισμένες παρατηρήσεις του μέσα στο κείμενο.

Η άφιξη των προσφύγων, κατά τον Πάλλη, είχε ευεργετικές συνέπειες στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας, που ήταν «1. η τελεία εξάλειψις της μεγάλης ιδιοκτησίας ήτις υπήρξεν αποτέλεσμα της ανάγκης όπως όλα τα υπολειφθέντα μεγάλα κτήματα χρησιμοποιηθούν δι' εγκατάστασιν προσφύγων, 2. η υποχώρησις της νομαδικής κτηνοτροφίας ένεκα της ίδιας ανάγκης ήτις επέβαλε εις τον εποικισμόν να χρησιμοποιήση τα πλείστα των καλλιεργησίμων λειβαδίων διά την εγκατάστασιν προσφύγων γεωργών» (Τεκμήριο 6, σελ. 113). Παρόμοιες απόψεις εκφράζουν και άλλοι πολιτικοί και διανοούμενοι του Μεσοπολέμου, όπως ο Αριστοκλής Ι. Αιγίδης για τον οποίο «η σημαντικώτερα, από οικονομικής απόψεως, επίδρασις της προσφυγικής εισροής εξεδηλώθη εις την επέκτασιν και βελτίωσιν της γεωργίας εν τη χώρα».⁶⁷ Πάντως, αξίζει γενικότερα να σημειωθεί ότι η καθοριστική συμβολή των προσφύγων, η τομή που φέρεται να φέρουν σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, έχει εξεταστεί από τη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία πιο κριτικά και σκεπτικά.⁶⁸

64. Πάλλης (1954), σελ. 11.

65. Ό.π., σελ. 199.

66. Πάλλης (χ.χ.), σελ. 667-672.

67. Αιγίδης (1934), σελ. 92.

68. Βλ. ενδεικτικά Κωστής, (1992)· σελ. 31-46, Κωστής (2019), σελ. 105, 127-131.

Ο Πάλλης στη «Συλλογή» του δεν κάνει μόνο μία πλούσια και ενδελεχή επισκόπηση του έργου της εγκατάστασης και αποκατάστασης των προσφύγων. Με οξυδέρκεια και κριτική οπτική συνδιαλέγεται με τη νέα, πλέον, πραγματικότητα που χαρακτηρίζει τη μεσοπολεμική Ελλάδα. Εξετάζοντας την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της χώρας μετά την άφιξη των προσφύγων, σημειώνει εύστοχα ότι «η εισροή τώσων εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων αφ' ενός και η μετανάστευσις των Βουλγάρων και Τούρκων αφ' ετέρου μετέβαλον άρδην την εθνολογικήν σύνθεσιν του πληθυσμού, ιδίως εις τας βορείους επαρχίας, και ειδικώτερον εις την Μακεδονίαν, της οποίας ο πληθυσμός σήμερον έγινε ομοιογενής, επικρατήσαντος απολύτως του Ελληνικού στοιχείου» (Τεκμήριο 6, σελ. 119). Πέρα, δηλαδή, από τη μεγαλύτερη διαθεσιμότητα γαιών στη βόρεια Ελλάδα λόγω της αποχώρησης των μουσουλμάνων και των Βουλγάρων, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην πολιτική σημασία της εγκατάστασης των προσφύγων σε εθνικά ευαίσθητες περιοχές.

Συγχρόνως, αναφερόμενος στην εθνολογική σύσταση του πληθυσμού, ο Πάλλης δυσπιστεί απέναντι στην ακρίβεια των στατιστικών στοιχείων της απογραφής του 1928 και τείνει κατά δική του παραδοχή να στρογγυλοποιεί τους αριθμούς των εθνοθησκευτικών ομάδων, ενίοτε προς τα πάνω σε σχέση με τα επίσημα στοιχεία. Τονίζει ότι το στοιχείο της εθνότητας είναι σε μεγάλο βαθμό ζήτημα υποκειμενικό, συνειδήσεως και όχι νομικό, όπως η υπηκοότητα, αλλά εξαιρεί από τον κανόνα αυτόν εθνικές μειονότητες ασήμαντες κατά αυτόν αριθμητικά. Έτσι εξηγείται γιατί από τον πίνακα που καταρτίζει και αφορά την εθνολογική σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού στα 1920 και 1928 εξαιρεί τους «Ρουμανίζοντες Κουτσοβλάχους» επειδή ο αριθμός τους είναι πολύ μικρός, καίτοι αποτελούσαν αναγνωρισμένη νομικά εθνική μειονότητα βάσει της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Κατά τα άλλα, διαχωρίζει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης (Σεφαραδίτες) από τους Εβραίους της υπόλοιπης Ελλάδας «λόγω του όγκου τους και της μη πλήρους αφομοιώσεώς τους» και χαρακτηρίζει ως Βουλγάρους τους Σλάβους της Μακεδονίας, θεωρώντας ότι διέπονται από αντίστοιχη (βουλγαρική) συνείδηση (Τεκμήριο 6, σελ. 121). Και σε αυτήν την περίπτωση, ο Πάλλης αγγίζει ένα θέμα που συνεχίζει να απασχολεί την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα – και όχι μόνο.⁶⁹

69. Βλ. ενδεικτικά Κωστής (2103), σελ. 604-610· Μαυρογορδάτος (2017), σελ. 230-319.

Η διάλυση της ΕΑΠ

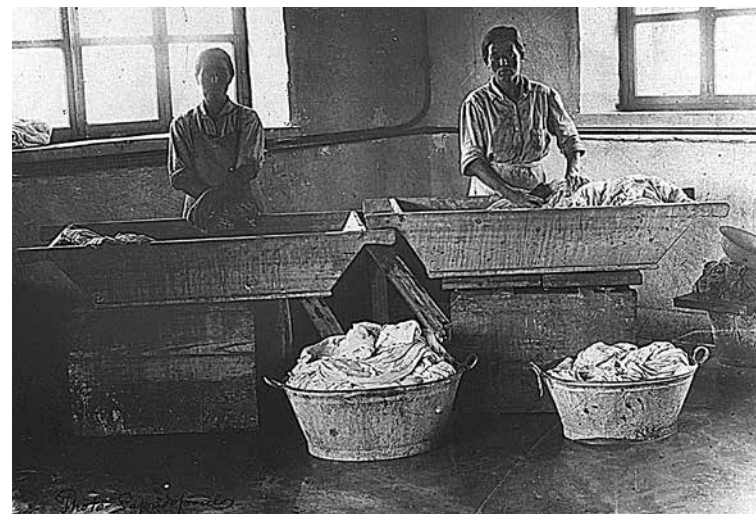
Τον Μάιο του 1930, με τον Νόμο 4392 επικυρώνεται η σύμβαση της *εκκαθάρισης* (liquidation) της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Το ζήτημα είχε υπάρξει αντικείμενο ειδικών συνεδριάσεων της Δημοσιονομικής Επιτροπής της ΚτΕ από τον Αύγουστο του 1929. Τα πρακτικά αυτών των συνεδριάσεων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο επειδή μαρτυρούν την πορεία προς τη διάλυση της ΕΑΠ, αλλά, συγχρόνως, επειδή δίνουν και μια αίσθηση για τον τρόπο διεξαγωγής των συζητήσεων με την ΚτΕ, αναφορικά με την εποπτεία της δράσης της ΕΑΠ. Επιπλέον, πέρα από τις αναλυτικές τριμηνιαίες αναφορές που η ΕΑΠ όφειλε να υποβάλλει προς την Ελληνική Κυβέρνηση και την ΚτΕ, τα συγκεκριμένα πρακτικά αποτελούν και μια άλλη, πλούσια, πηγή χαρτογράφησης διαφόρων πτυχών του έργου της και των ποικίλων ζητημάτων και δυσκολιών που είχε να αντιμετωπίσει. Δεν είναι λίγες οι φορές, όπως φαίνεται άλλωστε και από τα πρακτικά, που πιο ευαίσθητα ζητήματα πολιτικής φύσης, τα οποία παραλείπονται από τις επίσημες εκθέσεις, συζητούνται ανοικτά πίσω από τις κλειστές πόρτες της Δημοσιονομικής Επιτροπής. Έτσι, τα τεκμήρια αυτά σκιαγραφούν, με τον δικό τους τρόπο, την ελληνική κοινωνική, οικονομική και πολιτική πραγματικότητα στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές του 1930.

Πράγματι, στα τέλη Αυγούστου του 1929, είχε σημειωθεί σημαντική πρόοδος στην αγροτική αλλά και την αστική αποκατάσταση των προσφύγων. Εντούτοις, το ζήτημα της κατασκευής, παραδείγματος χάρη, των απαραίτητων οικημάτων για τους αστούς πρόσφυγες εξακολουθούσε να υφίσταται, λόγω έλλειψης των ανάλογων οικονομικών πόρων από πλευράς ελληνικού κράτους. Η Ελληνική Κυβέρνηση έπρεπε επίσης να λάβει αυστηρά μέτρα για εκείνους τους πρόσφυγες που αρνούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους, παρ' ότι είχαν τη σχετική οικονομική δυνατότητα· τη δεδομένη χρονική στιγμή, δεσπόζουσα θέση κατείχε επίσης η συζήτηση γύρω από την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, η δράση της οποίας θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά (και αργότερα να υποκαταστήσει) ορισμένες από τις υπηρεσίες της ΕΑΠ στην ύπαιθρο. Παράλληλα, στη σύσκεψη του Αυγούστου προγραμματίστηκε η σταδιακή μεταφορά ορισμένων υπηρεσιών της ΕΑΠ (αγροτικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγιεινής) προς τους αντίστοιχους φορείς

του ελληνικού κράτους και η διαδικασία *εκκαθάρισης* χωρίστηκε σε τρία χρονικά στάδια. Έμφαση δόθηκε κυρίως στην ανάγκη έναρξης των διαπραγματεύσεων με την Ελληνική Κυβέρνηση, προκειμένου να υπογραφεί μια ολοκληρωμένη σύμβαση αναφορικά με τη διάλυση της ΕΑΠ· οι υπαινιγμοί για τις άκαρπες προσπάθειες του προηγούμενου έτους ήταν σαφείς (Τεκμήριο 7.1, σελ. 165).

Η συζήτηση με τη Δημοσιονομική Επιτροπή στη Γενεύη συνεχίστηκε λίγες μέρες αργότερα, στις 2 Σεπτεμβρίου 1929. Την Ελληνική Κυβέρνηση εκπροσωπούσαν ο Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ Αχιλλέας Παπαδάτος και ο Διευθυντής του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους Γεώργιος Μαντζαβίνος, που κλήθηκαν να απαντήσουν σε συγκεκριμένα πλέον ερωτήματα σχετικά με την απορρόφηση των υπηρεσιών της ΕΑΠ στην ελληνική δημόσια διοίκηση και την ημερομηνία κατάθεσης μιας ολοκληρωμένης πρότασης *εκκαθάρισης*. Εντούτοις, ο Παπαδάτος δεν μπόρεσε να δώσει σαφή απάντηση σχετικά με το χρονοδιάγραμμα ή τις υπηρεσίες που θα απορροφούνταν, σημειώνοντας ότι επρόκειτο για αρκετά δύσκολο ζήτημα. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι οι υπηρεσίες της ΕΑΠ είναι «πολύ σημαντικές για την απλή ρουτίνα της διοίκησης και θα επέφεραν πολύ μεγάλα έξοδα», ενώ «η κατάσταση των ελληνικών οικονομικών δεν είναι τόσο λαμπρή που θα της επέτρεπε να συντηρήσει μία διοίκηση πολυτέλειας, *une administration de luxe*». Εμφανίστηκε επίσης αρνητικός ως προς την απορρόφηση όλων των υπαλλήλων της ΕΑΠ από το ελληνικό Δημόσιο, εξαιτίας της οικονομικής στενότητας. Την ίδια θέση υποστήριξε και ο Μαντζαβίνος, παρά την ισχυρή πίεση των μελών της Δημοσιονομικής Επιτροπής, ειδικά για τους υπαλλήλους των αγροτικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγιεινής. Με άλλα λόγια, οι πρώτες διαπραγματεύσεις με την Ελληνική Κυβέρνηση δεν οδήγησαν σε σαφείς αποφάσεις ούτε στα επιθυμητά – τουλάχιστον από πλευράς ΕΑΠ και Δημοσιονομικής Επιτροπής – αποτελέσματα (Τεκμήριο 7.2, σελ. 177).

Οι συζητήσεις συνεχίστηκαν κατά το επόμενο διάστημα και οδήγησαν εντέλει στην υπογραφή της «συμβάσεως περί *εκκαθάρισεως* της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων και ρυθμίσεως των εκ ταύτης απορρεόντων ζητημάτων» στις 24 Ιανουαρίου 1930. Μία μέρα πριν, στις 23 Ιανουαρίου 1930, κατά τη συνεδρίαση της Δημοσιονομικής Επιτροπής είχαν διευθετηθεί οι τελευταίες λεπτομέρειες, ενώ το σώμα είχε εκφράσει την ικανοποίησή του γιατί είχε «επιτευχθεί τόσο γρήγορα ένα

Εικ. 5 Μικρασιάτισσες εργάζονται ως πλύστρες.

Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ).

ευνοϊκό αποτέλεσμα για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη». Ο Παπαδάτος επιβεβαίωσε τη συναίνεση της κυβέρνησης στη διάλυση της ΕΑΠ την 31η Δεκεμβρίου 1930, καθώς και την πρόθεσή της να επικυρώσει την εν λόγω σύμβαση πριν από το καλοκαίρι, κάτι το οποίο έγινε. Ευχαρίστησε με θερμά λόγια, εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης αλλά και των ιδίων των προσφύγων τους οποίους μάλιστα εκπροσώπησε ως βουλευτής, όλα τα εμπλεκόμενα μέλη της Δημοσιονομικής Επιτροπής και της ΕΑΠ, χωρίς να κρύψει την ευγνωμοσύνη του για το τεράστιο ανθρωπιστικό έργο που είχε επιτελεστεί. Αντιστοίχως, από την πλευρά της ΚτΕ εκφράστηκε μεγάλη ικανοποίηση για ένα έργο τόσο «μεγάλης ηθικής σημασίας [...] ένα έργο ανθρωπιστικό» και έγινε ιδιαίτερη μνεία στην άψογη συνεργασία με την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, η οποία βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην εξουσία. Ξεχωριστές ευχαριστίες αποδόθηκαν και σε όλους τους Έλληνες υπαλλήλους που εργάστηκαν για την ΕΑΠ με «αφοσίωση και υπερβάλλοντα ζήλο» (Τεκμήριο 8, σελ. 191).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη σύμβαση του Ιανουαρίου, ολόκληρη σχεδόν η περιουσία της ΕΑΠ – κινητή και ακίνητη – μεταβιβάστηκε στο

ελληνικό Δημόσιο, το οποίο όφειλε να εκπληρώσει και όλες τις αντίστοιχες υποχρεώσεις που δέσμευαν την ΕΑΠ. Μεταξύ των υποχρεώσεων αυτών, δευτερευουσών ή μη, το ελληνικό Δημόσιο έπρεπε να αποπερατώσει το έργο της κτηματογράφησης των γαιών που ανήκαν στην ΕΑΠ. Η Ελληνική Κυβέρνηση παρέλαβε τις αγροτικές και κτηνοτροφικές υπηρεσίες, τα σχολεία, τα ιατρεία και τις συναφείς υπηρεσίες σε Μακεδονία, Θράκη, Εύβοια, Αχαΐα και Ηλεία, καθώς και τις υπηρεσίες-υποδομές ύδρευσης και αποχέτευσης σε όλους τους προσφυγικούς οικισμούς. Επίσης, το ελληνικό Δημόσιο παρέλαβε όλα τα δημόσια και εμπιστευτικά αρχεία της ΕΑΠ, αναλαμβάνοντας παράλληλα την ηθική υποχρέωση να απορροφήσει το πλείστο του προσωπικού που εργαζόταν έως τότε στην Επιτροπή.⁷⁰

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η μεταβιβασθείσα στο ελληνικό Δημόσιο περιουσία υπόκειτο στον όρο της εγγραφής πρώτης υποθήκης υπέρ της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, έως ότου να αποπληρωθεί πλήρως το προσφυγικό δάνειο του 1924. Τα χρέη των αγροτών προσφύγων προς την ΕΑΠ θα εισπράττονταν στο εξής από την Αγροτική Τράπεζα, ενώ οι αντίστοιχες υποχρεώσεις των αστών προσφύγων θα εισπράττονταν από την Εθνική Τράπεζα ή την Τράπεζα της Ελλάδος από το 1928 και μετά. Μέρος των καταβολών των προσφύγων αποδιδόταν ανά εξάμηνο στη Διεθνή Οικονομική Επιτροπή προς απόσβεση του προσφυγικού δανείου του 1924 με μεσεγγυητή το ελληνικό Δημόσιο, ενώ το υπόλοιπο διοχετευόταν εκ νέου σε έργα αποκατάστασης. Οι υποχρεώσεις των τραπεζών και του ελληνικού Δημοσίου εξακολούθησαν να ισχύουν μέχρι πλήρους αποσβέσεως του δανείου. Όπως η ίδρυσή της, έτσι και η διάλυση της ΕΑΠ επικυρώθηκε από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών.⁷¹

Η πορεία της διάλυσης της ΕΑΠ, η μεταφορά των υπηρεσιών της στο ελληνικό Δημόσιο, η αποπληρωμή των χρεών των προσφύγων προς αυτήν και η αποπεράτωση των οδικών και τεχνικών έργων που εκκρεμούσαν απασχόλησε και στη συνέχεια τη Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ, όπως προκύπτει ενδεικτικά από τη σύσκεψη της 8ης Μάϊου 1930 (Τεκμήριο 9). Έμφαση δόθηκε, εκτός των άλλων, στην αποζημίωση και τη διανομή γαιών προς τους αγρότες πρόσφυγες,

καθώς και στην πολιτική του Βενιζέλου για μείωση των χρεών τους προς την ΕΑΠ. Πράγματι, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γρηγόριος Δαφνής ως βαθύς γνώστης της εποχής: «Η μείωσις αυτή ανήλθε εις 11,5 περίπου εκατομμύρια χρυσών λίρων. Επραγματοποιήθη δε διά της διαγραφής των γενικών εξόδων, των εξόδων δι' έργα κοινής ωφελείας και των δεδουλευμένων μέχρι της 31ης Δεκεμβρίου 1930 τόκων (6 εκατομμύρια λίραι), ως και διά της μειώσεως του επιτοκίου που πληρώνον οι πρόσφυγες διά τα χρέη των, από 8% εις 3% (5,5 εκατομμύρια λίραι)».⁷² Άλλωστε, μετά την αποχώρηση της ΕΑΠ, το ελληνικό κράτος δεν επέδειξε ιδιαίτερο ζήλο για την είσπραξη των οφειλών, το υπόλοιπο των οποίων εξανεμίστηκε μέσα στην πληθωριστική θύελλα των κατοχικών χρόνων.

Αντί επιλόγου

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων στη μάλλον σύντομη, όπως έχει υποστηριχθεί, ζωή της δέχθηκε σκληρή κριτική και συχνά υποτίμηση, αρκετές φορές άδικα, για το έργο της.⁷³ Η αυτοτέλεια που της προσέδιδε το ιδρυτικό Καταστατικό της, η διαχείριση των κεφαλαίων του δανείου από μια μικρή ομάδα ξένων υπηκόων και οι υψηλοί μισθοί των υπαλλήλων της προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις από επώνυμους πρόσφυγες, αρκετούς με πολιτική ιδιότητα, αλλά και από διοικητικούς υπαλλήλους, στρατιωτικούς, και από τον τύπο της εποχής. Θεωρήθηκε, ακόμη, υπεύθυνη για τα ζητήματα που ανέκυψαν στον αγροτικό τομέα και για τις εντάσεις που προκλήθηκαν μεταξύ γηγενών και προσφύγων αναφορικά με τις διεκδικούμενες, όπως άλλωστε προαναφέρθηκε, γαίες.⁷⁴

Επιπλέον, το καλοκαίρι του 1925, ύστερα από την πραξικοπηματική ανάληψη της εξουσίας από τον στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο, ανώτεροι υπάλληλοι της ΕΑΠ παραπέμφθηκαν και καταδικάστηκαν σε στρατοδικείο για κατάχρηση και κακοδιαχείριση των δημόσιων πόρων. Η ίδια η ΕΑΠ, επικαλούμενη τα δύο πρωτόκολλα της Γενεύης του 1923 και του 1924, αντιστοίχως, σχετικά με το Καταστατικό της επεσήμανε

70. Ελληνική Δημοκρατία, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Τεύχος Πρώτον, Αριθμός Φύλλου 137, 9 Μαΐου 1930.

71. Αυτόθι.

72. Δαφνής (1955), τόμος Β, σελ. 96.

73. Κωστής (2019), σελ. 112.

74. Κοντογιώργη (2020), σελ. 72.

ότι υπεύθυνος για τις αποφάσεις που εκείνη έπαιρνε ήταν μόνο ο πρόεδρος της και ότι ως νομικό πρόσωπο διεθνούς δημοσίου δικαίου απολάμβανε ασυλίας από τις ελληνικές Αρχές. Εντέλει, οι υπάλληλοι της ΕΑΠ συνέχισαν κανονικά το έργο τους, όταν κρίθηκε ότι η ελληνική δικαιοσύνη δεν μπορούσε να τους δικάσει. Πάντως, όπως έχει σημειώσει εύστοχα η Ελισάβετ Κοντογιώργη, «η υπόθεση αυτή [...] ήταν περισσότερο μια δημαγωγική κίνηση του Πάγκαλου για να κολακέψει την κοινή γνώμη και να τονώσει με τις μεθόδους των δικτατόρων το εθνικό φρόνημα».⁷⁵

Η υπογραφή, τον Οκτώβριο του 1930, στην Άγκυρα του «Συμφώνου Φιλίας, ουδετερότητας, διαλλαγής και διαιτησίας» μεταξύ των Ελευθερίου Βενιζέλου και Ισμέτ Ινόνου σφράγιζε οριστικά την ελπίδα επιστροφής στις πατρογονικές εστίες, αλλά και της αποζημίωσης της πλειοψηφίας των προσφύγων για «χάρη της ειρήνης».⁷⁶ Η διάψευση των ελπίδων αυτών πυροδότησε μείζονες αλλαγές στην πολιτική και την εκλογική συμπεριφορά των προσφύγων επί πολλές δεκαετίες και διέρρηξε τους μέχρι τότε στέρεους δεσμούς τους με τον βενιζελισμό.⁷⁷ Μια νέα εποχή είχε μόλις ξεκινήσει...

75. Ό.π., σελ. 73.

76. Αναστασιάδου (1982).

77. Σχετικά με την εκλογική συμπεριφορά των προσφύγων, βλ. ενδεικτικά Καράβας (1992), σελ. 135-156· Μαυρογορδάτος (2017), σελ. 219-229· Κυραμαργιού (2019).

Βιβλιογραφία

Αρχειακό υλικό (αδημοσίευτο)

Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού (Α3), στο Ιστορικό Αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδος (ΙΑΤΕ).

Μονογραφίες και άρθρα

Α. Ξενόγλωσσα

Barton, James L. (1930), *Story of Near East Relief (1915-1930)*, New York: The Macmillan Company.

Bournova, Eugenia (2015), "The creation of new cities in the region of the Greek capital during the twentieth century: the case of Egaleo", *International Journal of Regional and Local History*, (10), 47-68.

Eddy, Charles B. (1931), *Greece and the Greek refugees*, London: George Allen & Unwin Ltd.

Georgelin, Hervé (2008), «Les réfugiés arméniens en Grèce en 1922-1949: s'installer ou repartir?» στο Olivier Forcade-Philippe Nivet (επιμ.), *Les réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècle*, Paris: Nouveau monde éditions, 185-201.

Goussef, Catherine (2008), *L'exil russe. La fabrique du réfugié apatride (1920-1939)*, Paris: CNRS.

Kévonian, Dzovinar (2004), *Réfugiés et diplomatie humanitaire. Les acteurs européens et la scène proche-orientale pendant l'entre-deux-guerres*, Paris: Publication de la Sorbonne.

Kitromilides, Pascal M. & Alexandris, Alexis (1985), "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (5), 9-44.

Kontogiorgi, Elisabeth (2006), *Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees, 1922-1930*, Oxford: Clarendon Press.

Ladas, Stephen P. (1932), *The exchange of minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan Company.

Marrus, Michel R. (1986), *Les Exclus. Les réfugiés européens au XXe siècle*, Paris: Calmann-Lévy.

Mavrogordatos, George Th. (1983), *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Pentzopoulos, Dimitri (1962), *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris and the Hague: Mouton & Co.

- Petropoulos, Jean (1976), "The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacemaking, 1922-1930", *Byzantine and Modern Studies*, (2), 135-161.
- Psomiades, Harry J. (2009), "Fridtjof Nansen and the Greek refugee problem (September-November 1922)", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, (16), 287-346.
- Torpey, John (2000), *The invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.

B. Ελληνικά

- Αιγίδης, Α. Ι. (1934), *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες. Ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος*, Αθήναι.
- Αναστασιάδου, Ιφιγένεια (1982), *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*, Αθήνα: Φιλippότης.
- Ανδριώτης, Νίκος (2003), «Οι Πρόσφυγες. Η άφιξη και τα πρώτα μέτρα περίθαλψης» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000*, τόμος 7ος: Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940. Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 79-88.
- Γεωργακοπούλου, Φωτεινή (2003), «Πρόσφυγες και κοινωνική κατοικία: Η στέγαση των προσφύγων στην Αθήνα και στον Πειραιά» στο Γιώργος Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την Καταστροφή. Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού (υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων), 74-103.
- Γκιζελή, Βίκα Δ. (1999), «Επίταξις ακινήτων κατοικουμένων ή όπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων», Επιστημονικό Συμπόσιο *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγολόγες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 69-87.
- Γκιζελή, Βίκα Δ. (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, 1920-1930*, Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Δαρδαβέσης, Θεόδωρος Ι. (2008), «Η ιστορική πορεία του Υπουργείου Υγείας στην Ελλάδα (1833-1981)», *Ιατρικό Βήμα*, 50-61.
- Δαφνής, Γρηγόριος (1997/1955¹), *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τόμοι Α-Β, Αθήνα: Κάκτος.
- Δρίτσα, Μαργαρίτα (2012), *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός 1882-1956. Κεντρικός τραπεζίτης και πολιτικός*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.
- Hirschon, Renée (2004), *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Ιστοκοπούλου, Λήδα (2000), *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

- Κακριδής, Ανδρέας (2017), *Κυριάκος Βαρβαρέσος: Η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*, Αθήνα: Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης Τράπεζας της Ελλάδος.
- Κάλφογλου, Ιωάννης Η. (2002), *Ιστορική γεωγραφία της Μικρασιατικής χερσονήσου, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια* Σταύρος Θ. Ανεστίδης, πρόλογος Ιωάννα Πετροπούλου, Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Καράβας, Σπύρος (1992), «Η προσφυγική ψήφος στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας την περίοδο του Μεσοπολέμου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (9), 135-156.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου, Αλέκα (2002), «Πόλεις και Ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου» στο Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, Β' τόμος. Μέρος 1ο, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 59-105.
- Κατσάπης, Κώστας (2011), «Το Προσφυγικό Ζήτημα» στο Αντώνης Λιάκος (επιμ.), *Το 1922 και οι Πρόσφυγες. Μία νέα ματιά*, Αθήνα: Νεφέλη, 125-169.
- Κατσάπης, Κώστας (2003), «Δημόσια Υγεία, πρόσφυγες και κρατική παρέμβαση στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» στο Γιώργος Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την Καταστροφή. Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού (υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων), 41-73.
- Κοινωνία των Εθνών (1997), *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, μτφρ. Φιλοκτήτης και Μαρία Βεϊνόγλου, Αθήνα: Τροχαλία.
- Κοντογιάννης, Παντελής Μ. (1921), *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Αθήναι (ανατύπωση 2000).
- Κοντογιώργη, Ελισάβετ (2020), «Ο Ιωάννης Καραμάνος και η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων» στο Ανδρέας Ι. Καραμάνος (επιμ.), *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα. Ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης, 57-86.
- Κοντογιώργη, Έλσα (2003), «Η αποκατάσταση, 1922-1930» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000*, τόμος 7ος: Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940. Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 101-118.
- Κοπανάρης, Φωκίων (1933), *Η Δημόσια Υγεία εν Ελλάδι*, Αθήναι.
- Κουρουπού, Ματούλα & Μπαλτά, Ευαγγελία (1992), «Πηγές για την ιστορία των Ανταλλαξίμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (9), 15-28.
- Κρητικός, Γεώργιος (2007), «Αγροτική εγκατάσταση των προσφύγων και "σταθερότητα" στον ελληνικό χώρο (1923-1930)» στο Δημήτρης Παναγιωτόπουλος & Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος, *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 281-302.

- Κριμπάς, Βασίλειος Δ. (2000), «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (13), 225-268.
- Κυραμαργιού, Ελένη (2019), *Δραπετσώνα 1922-1967. Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Κωστής, Κώστας (2019), *Ο Πλούτος της Ελλάδας. Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς πολέμους μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Πατάκης.
- Κωστής, Κώστας (2013), «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». *Η Διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Αθήνα: Πόλις.
- Κωστής, Κώστας (1992), «Η ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: οι πρόσφυγες στο Μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (9), 31-46.
- Λαγουδάκη, Ευγενία (2009), *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Ηράκλειο: Δοκιμάκης.
- Λεοντίδου, Λίλα (1989²), *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Llewellyn-Smith, Michael (2002), *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Λιάκος, Αντώνης (1993), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.
- Ματθιόπουλος, Ευγένιος Δ. (2012), «Αστισμός και παράδοση: ένας γάμος από έρωτα ή από συμφέρον;» στο Τάσος Σακελλαρόπουλος & Αργυρώ Βατσάκη (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και Πολιτιστική Πολιτική*, Αθήνα-Χανιά: Μουσείο Μπενάκη & Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 111-147.
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. (2017), *Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού*, Αθήνα: Πατάκης.
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. (1992), «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, (9), 9-12.
- Morgenthau, Henry (1944), *Η Αποστολή μου στην Αθήνα. Το έπος της εγκατάστασης*, μτφρ. Σήφης Κασσιάν, Αθήνα: Τροχαλία.
- Μουρατίδης, Σπυρίδων (2005), *Πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, Πόντου και Ανατολικής Θράκης στην Κέρκυρα (1922-1932)*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μπουρνόβα, Ευγενία (2002), *Από τις Νέες Κυδωνίες στο Δήμο Αιγάλεω. Η συγκρότηση μίας πόλης στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Μπουρνόβα, Ευγενία (2000), «Κοινωνικο-επαγγελματικές δομές και πληθυσμιακές μεταβολές στο Ρέθυμνο. Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Ελληνικό Κράτος», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19ος-20ός αιώνας)»*, Αθήνα 27-30 Νοεμβρίου 1997, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού.

- Πάλλης, Αλέξανδρος Α. (χ.χ), «Προσφυγικόν Ζήτημα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 10ος: Ελλάς, Αθήνα, 667-672.
- Πάλλης, Αλέξανδρος Α. (1954), *Ξενητεμένοι Έλληνες. Αυτοβιογραφικό Χρονικό*, Αθήνα.
- Παπουτσης, Χρήστος (2009), *Τα πλοία της συμπόνιας. Η αληθινή ιστορία της διάσωσης των Ελλήνων της Σμύρνης το Σεπτέμβριο του 1922*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Πελαγίδης, Ευστάθιος (2009), «Ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις και πρώτα κοινωνικά μέτρα για τους πρόσφυγες» στο Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος & Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία. Από την τραγωδία, στην εποποιΐα*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 97-104.
- Πρωτονοτάριος, Αθανάσιος Β. (1929), *Το Προσφυγικόν Πρόβλημα από Ιστορικής, Νομικής και Κρατικής Απόψεως*, Αθήνα.
- Ριζάς, Σωτήρης (2015), *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (1981), *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Σκοπετέα, Έλλη (1988), *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του ελληνικού προβλήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πολύτυπο.
- Tolleshaug, Berit (2012), *Φρίντγιοφ Νάνσεν. Ένας νορβηγός ήρωας σε μια ελληνική τραγωδία*, μτφρ. Κυριακή Παπαδοπούλου-Σάμουελσεν, Κατερίνη: Εκδόσεις Μάτι.
- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή (1986), *Το προσφυγικό δάνειο του 1924*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Τσέτλακα, Αθανασία-Μαρίνα (2011), «Η αντίστροφη πορεία: Οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες» στο Αντώνης Λιάκος (επιμ.), *Το 1922 και οι Πρόσφυγες. Μία νέα ματιά*, Αθήνα: Νεφέλη, 171-190.
- Τσουδερός, Εμμανουήλ (1927), *Η αποζημίωσις των ανταλλαξίμων*, Αθήναι.

1. Οι πρόσφυγες σε Ελλάδα και Μικρά Ασία

Αποσπάσματα Έκθεσης Νάνσεν¹

Γενεύη, 18 Νοεμβρίου 1922

1. Αμέσως μετά το πέρας της συνεδρίας της Γενικής Συνέλευσης της Κοινωνίας των Εθνών, μετέβην στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να διεξαγάω έρευνες για το ζήτημα των προσφύγων στην Εγγύς Ανατολή, καθήκον που μου ανατέθηκε από τη Γενική Συνέλευση.

Συνέχισα το ταξίδι διερεύνησης από την Κωνσταντινούπολη στην Ανατολική Θράκη και από εκεί στην Αθήνα.

Στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα είχα το προνόμιο να έρθω σε στενή επαφή για το πρόβλημα των προσφύγων με όλες τις αρμόδιες Αρχές της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης και με τους επικεφαλής των οργανώσεων ανθρωπιστικής βοήθειας που ήδη συνδράμουν τους πρόσφυγες. Τα συμπεράσματα που θα επιχειρήσω να παρουσιάσω στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών σε αυτήν την έκθεση βασίζονται, επομένως, σε εκ του σύνεγγυς μελέτη της πραγματικής κατάστασης και έχουν εξαχθεί κατόπιν προσεκτικής εξέτασης των προβλημάτων που αυτή εγείρει.

2. Μολονότι είχα την πρόθεση να ταξιδέψω στη Μικρά Ασία, δυστυχώς δεν κατάφερα να πραγματοποιήσω το ταξίδι. Έπρεπε επομένως, για την πληροφόρησή μου αναφορικά με την κατάσταση στη Μικρά Ασία, να βασιστώ σε ό,τι ήμουν σε θέση να μάθω από επίσημες πηγές και από μέλη των οργανώσεων ανθρωπιστικής βοήθειας που βρίσκονταν εκεί. Από όσα μου είπαν, μεγάλο μέρος του πληθυσμού, το οποίο κατοικεί στην περιοχή όπου έλαβαν χώρα οι

1. Σ.τ.Ε.: Μετάφραση αποσπασμάτων από το δεύτερο μέρος της έκθεσης του Dr. Fridtjof Nansen προς την Κοινωνία των Εθνών, σχετικά με το ζήτημα των προσφύγων στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία. League of Nations. Report by Dr. Nansen. Geneva, November 18, 1922, C.736(a).M477.1922, Section II. Τα αποσπάσματα αναδημοσιεύονται και στο League of Nations, The settlement of Greek Refugees, Geneva, October 30, 1924, C.524.M.187.1924.II, Section I: το αντίστοιχο τεκμήριο στο Αρχείο Τσουδερού, IATE A3-S1-Y2-F20-T56.

στρατιωτικές επιχειρήσεις του περασμένου Σεπτεμβρίου, αντιμετωπίζει συνθήκες πραγματικής δυσπραγίας. Προσπάθησα να κάνω ό,τι μπορούσα προκειμένου να βοηθήσω τις Αρχές της τουρκικής Ερυθράς Ημισελήνου να την περιορίσουν. Έστειλα 200 τόνους αλεύρι, που αγοράστηκε με τα ποσά που τέθηκαν στη διάθεσή μου από τη Γενική Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, στη Σμύρνη. Μερίμνησα επίσης να μεταφερθούν εγκαίρως αρκετοί Τούρκοι πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη στις οικίες τους στα παράλια της Μικράς Ασίας, προκειμένου να ολοκληρώσουν τη φθινοπωρινή σπορά των χωραφιών τους. Ο συνταγματάρχης Gauthier, εκπρόσωπος της Επιτροπής Επιδημιών της Κοινωνίας των Εθνών, έσπευσε σε αρωγή της τουρκικής Ερυθράς Ημισελήνου παρέχοντάς της ιατρικές προμήθειες, ιδίως εμβόλια και ορούς. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός επίσης έφερε ανθρωπιστική βοήθεια και αρκετές κουβέρτες στη Σμύρνη, ενώ ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός και η οργάνωση Near East Relief προσφέρουν γενναιόδωρο έργο αρωγής.

Ωστόσο, είναι σαφές από τα στοιχεία που έχω λάβει ότι η κατάσταση του πληθυσμού σε αυτήν την περιοχή της Μικράς Ασίας, μολονότι αδιαμφισβήτητα σοβαρή, είναι διαχειρίσιμη: οι τουρκικές Αρχές είναι σε θέση να αντεπεξέλθουν χωρίς μεγάλη εξωθεν βοήθεια, επομένως δεν θεωρώ ότι πρόκειται για πρόβλημα συγκρίσιμο σε βαρύτητα με εκείνο των προσφύγων στην Ελλάδα.

3. Υπάρχουν ήδη, εντός των ελληνικών συνόρων, πρόσφυγες ελληνικής και αρμενικής καταγωγής που ανέρχονται, σύμφωνα με πληροφορίες που έλαβα, σε όχι λιγότερους από 900.000. Η συλλογή επακριβών στατιστικών στοιχείων εξακολουθεί να είναι πολύ δύσκολη, όμως φαίνεται ότι τουλάχιστον 50.000 από αυτούς, και πιθανώς πολλοί περισσότεροι, είναι Αρμένιοι. Στους εν λόγω Αρμένιους, η Ελληνική Κυβέρνηση παρέχει, με μεγάλη γενναιοδωρία εδώ και αρκετό καιρό, φιλοξενία και βοήθεια.

Υπολογίζεται ότι από τους 900.000 πρόσφυγες, περίπου 300.000 προέρχονται από την Ανατολική Θράκη και οι υπόλοιποι από τη Μικρά Ασία. Εκείνοι από την Ανατολική Θράκη, που έφυγαν από τα σπίτια τους μετά την ολοκλήρωση της Ανακωχής των Μουδανιών, είναι σε καλή κατάσταση, συγκριτικά. Μπόρεσαν τουλάχιστον να φέρουν μαζί τους κάποια από τα κινητά υπάρχοντά τους, μεταξύ των οποίων τα ζώα τους, τα κάρα τους, ρουχισμό και – σε μερικές

Εικ. 6. Σκηνές τοποθετημένες σε πλατεία στον Πειραιά για την πρόχειρη στέγαση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία.

Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Συλλογή Π. Πουλίδη.

περιπτώσεις – γεωργικά εργαλεία. Μολονότι αναγκάστηκαν να αφήσουν πίσω τους τις πλούσιες σοδειές που είχαν θερίσει φέτος, διαθέτουν τουλάχιστον – γενικά μιλώντας – κάποια χρήματα.

Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, από την άλλη, άφησαν τα σπίτια τους με τέτοια βιασύνη που δεν έχουν υπάρχοντα κανενός είδους, πέρα από τα λεπτά καλοκαιρινά ρούχα που φορούν. Χρειάζονται επείγοντως όχι μόνο στέγαση, αλλά και χειμερινά ρούχα και κουβέρτες για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τη δριμύτητα του χειμώνα που έρχεται· επίσης, δεν έχουν καθόλου χρήματα για να προμηθευθούν φαγητό.

Η Ελληνική Κυβέρνηση καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια να κατανείμει αυτούς τους πρόσφυγες σε όλη τη χώρα, ώστε να επιτρέψει την απορρόφησή τους από τον ντόπιο πληθυσμό.

Για τους πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης που είναι αγρότες, η εν λόγω απορρόφηση είναι λιγότερο δύσκολη και υπάρχει ήδη ένα

ποσοστό επιτυχίας όσον αφορά την εγκατάστασή τους σε άδειες εκτάσεις της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης, όπου θα μπορέσουν το επόμενο έτος να καλλιεργήσουν τις σοδειές που απαιτούνται για να ζήσουν. Για το σύνολο των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και για τον αστικό πληθυσμό από την Ανατολική Θράκη, ωστόσο, οι δυσκολίες είναι πολύ μεγαλύτερες. Παρά τις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλλουν η Ελληνική Κυβέρνηση και ο λαός και παρά τη βοήθεια των ανθρωπιστικών οργανώσεων, η κατάσταση αυτών των προσφύγων παραμένει κρίσιμη.

4. Δεν είναι δυνατόν να αναφέρω λεπτομερώς σε αυτήν την έκθεση το έργο που πραγματοποιείται και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ανθρωπιστικές οργανώσεις. Στο μέλλον, θα δώσω στο Συμβούλιο αναλυτικό λογαριασμό για το πώς χρησιμοποίησα τα κονδύλια που τέθηκαν στη διάθεσή μου. Κατάφερα να εξασφαλίσω σημαντική ποσότητα αλευριού με την ελάχιστη δυνατή καθυστέρηση, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να αντιμετωπιστεί μια δύσκολη κατάσταση στα νησιά της Σάμου και της Χίου. Εκπρόσωποι της Κοινωνίας των Εθνών παρέχουν τώρα άμεση βοήθεια στη Δυτική Θράκη. Αιτούμαι επείγοντως και emphaticά προς τις κυβερνήσεις των Μελών της Κοινωνίας των Εθνών να καταβάλουν τις επιπρόσθετες συνεισφορές που απαιτούνται ώστε να μπορέσω να λάβω το σύνολο των £50.000 που μου υποσχέθηκε η αγγλική κυβέρνηση, όταν το αντίστοιχο ποσό συλλεχθεί από τα υπόλοιπα μέλη της Κοινωνίας των Εθνών. [...]

Είμαι πολύ χαρούμενος που μπορώ να πω ότι ο αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, υπό την ηγεσία του Δρος Ross Hill, βρίσκεται επιτόπου και παρέχει βοήθεια σε τρόφιμα και άλλα είδη, ώστε να μπορέσουν να αντιμετωπιστούν τα πιο άμεσα προβλήματα. Μέσω του αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, ο αμερικανικός λαός θα προσθέσει ένα ακόμη κεφάλαιο στην ήδη μακρά λίστα των μεγάλων φιλανθρωπικών του πράξεων. Μπορούμε να ελπίζουμε ότι, εάν η ανταπόκριση στην έκκληση για φιλανθρωπία από τα άλλα μέρη του κόσμου είναι εξίσου γενναιόδωρη και δεν υπάρχει περαιτέρω εισροή προσφύγων στην Ελλάδα, το πρόβλημα της σίτισης των προσφύγων για τους επόμενους λίγους μήνες θα λυθεί ικανοποιητικά. Σε αυτό το αποτέλεσμα όμως θα φθάσουμε μόνο εάν οι φιλανθρωπικοί οργανισμοί άλλων χωρών ανταποκριθούν στον ίδιο βαθμό με τον αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό. [...]

7. Δεν χρειάζεται να επιστήσω με αναλυτικές περιγραφές την προσοχή του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών στις σοβαρές επιπτώσεις της κατάστασης που περιέγραψα για το ελληνικό κράτος. Αναπόφευκτα, αυτή προσθέτει τεράστιο βάρος στους δημοσιονομικούς, οικονομικούς και ηθικούς πόρους του. Εάν η παροχή τροφής για αυτήν τη μαζική εισροή προσφύγων αποτύχει, η κοινωνική και οικονομική σταθερότητα όχι μόνο της ίδιας της Ελλάδας, αλλά και των γειτονικών της χωρών στην Εγγύς Ανατολή, ενδέχεται να τεθεί σε κίνδυνο.

Κατά τη γνώμη μου, ο μόνος τρόπος εξεύρεσης των αναγκών κεφαλαίων είναι η προσφυγή σε κάποιου είδους διεθνές δάνειο. Πιστεύω ότι είναι προς όφελος των υπόλοιπων Μελών της Κοινωνίας των Εθνών η παροχή ενός τέτοιου διεθνούς δανείου στον λαό της Ελλάδας: θα τον βοηθήσει να εδραιώσει εκ νέου, σε σταθερή βάση, την εθνική του οικονομία. Ελπίζω ότι πρόκειται για ένα ζήτημα, το οποίο οι ενδιαφερόμενες κυβερνήσεις θα εξετάσουν το συντομότερο δυνατόν, ενεργώντας μέσω του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο θεωρούν πρόσφορο. Είναι περιττό να προσθέσω ότι η Ελληνική Κυβέρνηση θα είναι έτοιμη να διαθέσει μέρος των κρατικών εσόδων για την πληρωμή των τόκων και την αποπληρωμή του κεφαλαίου ενός τέτοιου δανείου. [...]

2. Ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων

Νομοθετικό Διάταγμα περί κυρώσεως του εν Γενεύη υπογραφέντος πρωτοκόλλου περί αποκαταστάσεως των εν Ελλάδι προσφύγων και ιδρύσεως Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων κ.λπ.¹

Γεώργιος Β΄
Βασιλεὺς των Ελλήνων

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει την παράγραφον 1 της ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου 1922 αποφάσεως της Επαναστατικῆς Επιτροπῆς, προτάσει του Ἡμετέρου Υπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Ἄρθρον μόνον

Το ἐν Γενεύη τη 29 Σεπτεμβρίου 1923 υπογραφέν πρωτόκολλον ὑπὸ του παρὰ τη Δ' Γεν. Συνελεύσει της Κοινωνίας των Εθνῶν Πληρεξουσίου της Ελλάδος κ. Α. Μιχαλακόπουλου περί ἀποκαταστάσεως των ἐν Ελλάδι προσφύγων καὶ περί της πρὸς τούτο ιδρύσεως Επιτροπῆς Αποκαταστάσεως Προσφύγων, ὡς καὶ οἱ προσηρτημένοι πίνακες, ὧν το κείμενον ἐν Ἀγγλικῷ πρωτοτύπῳ καὶ Ἑλληνικῇ μεταφράσει ἐπέται, ἔχουσι πλήρη καὶ νόμιμον ἰσχύν.

Το παρὸν νομοθετικὸ διάταγμα δημοσιευθήτω διὰ της *Εφημερίδος της Κυβερνήσεως* καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος του Κράτους.

Ἐν Αθήναις, τη 13 Οκτωβρίου 1923

Γεώργιος Β΄

Ο Πρόεδρος:

Σ. Γονατᾶς

Τα Μέλη:

Μ. Μίσιος, Γ. Παπανδρέου, Κ. Γόντικας, Γ. Κοφινάς,
Α. Χατζηκυριάκος, Α. Σακελλαρόπουλος,
Α. Δοξιάδης, Π. Μαυρομιχάλης, Κ. Βούλγαρης

1. Σ.τ.Ε.: Ὅπως δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* του Βασιλείου της Ελλάδος, 13 Οκτωβρίου 1923, Τεύχος Πρώτον, Αριθμός Φύλλου 289· ἀντίγραφο στο Ἀρχεῖο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-Σ1-Υ2-Ε20-Τ60· παραλείπεται τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο τοῦ Πρωτοκόλλου καὶ των παραρτημάτων του.

Πρωτόκολλον

Αφορών εις την αποκατάστασιν των εν Ελλάδι προσφύγων και εις την προς τούτο ίδρυσιν Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων.

Ο υπογεγραμμένος, ενεργών επ' ονόματι της Ελληνικής Κυβερνήσεως και δεόντως εξουσιοδοτημένος προς τούτο, αποδέχεται εκ μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως το επόμενον σχέδιον, εγκριθέν υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, διά την ίδρυσιν Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων και διά την αποκατάστασιν εν Ελλάδι προσφύγων επί γαιών εκχωρηθησομένων τη Επιτροπή ή άλλως πως εις παραγωγικά έργα.

1. Η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να ιδρύση Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων, έχουσαν την σύστασιν, την ιδιότητα και την δράσιν, τας διαγραφόμενας εν τω Καταστατικώ, όπερ αποτελεί παράρτημα του παρόντος Πρωτοκόλλου και θεωρείται ως αποτελούν αναπόσπαστον μέρος αυτού. Η επικύρωσις υπό της Ελλάδος του Πρωτοκόλλου τούτου και του Παραρτήματος θα αποτελέση βεβαίωσιν ότι η Ελληνική Κυβέρνησις έλαβε τα υπό των Ελληνικών νόμων απαιτούμενα μέτρα διά την ίδρυσιν της Επιτροπής και διά την εξασφάλισιν τη Επιτροπή, δι' όσον χρόνον αύτη ήθελεν υπάρχει, των προδιαγεγραμμένων ιδιοτήτων και εξουσιών. Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν ανακοινωθή αμέσως και εν λεπτομερεία προς το Συμβούλιον της Κοινωνίας, ουδεμία δε μεταβολή θέλει επενεχθή εις αυτά άνευ της συναινέσεως του Συμβουλίου.
2. Η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να εκχωρήση προς την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων και επί τίτλω απολύτου κυριότητος διά τους εν Καταστατικώ της Επιτροπής προβλεπόμενους σκοπούς, γαίας εκτάσεως ουχί ελάσσονος των 500.000 εκταρίων, εγκρινόμενας υπό της Επιτροπής ως καταλλήλους διά τους ειρημένους σκοπούς ως προς τε την ποιότητα και την τοποθεσίαν.
3. Η Ελληνική Κυβέρνησις θέλει εξασφαλίσει όπως πάσαι αι προκαταβολαί αίτινες τυχόν ελήφθησαν υπό της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος εν σχέσει προς την ίδρυσιν και τον σκοπόν της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, υπέρ της αποκαταστάσεως προσφύγων εις παραγωγικά έργα εν Ελλάδι, θέλουσιν αμέσως τεθή εις την διάθεσιν της Επιτροπής.

4. Η Ελληνική Κυβέρνησις θέλει όσον ένεστι τάχιον συνομολογήσει δάνειον ή δάνεια, διά ποσόν ουχί έλασσον των 6.000.000 λιρών στερλινών και θέλει συνεννοηθή μετά των Ελληνικών Τραπεζών και χρηματιστικών ομάδων διά την εγγραφήν αυτών διά ποσόν ουχί έλασσον του 1.000.000 λιρών στερλινών εκ του ειρημένου δανείου ή δανείων. Αι εκδίδουσαι Τράπεζαι θέλουσι θέσει ολόκληρον το προϊόν του δανείου ή των δανείων απ' ευθείας εις την διάθεσιν της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων διά τους εν τω Καταστατικώ ταύτης προδιαγραφόμενους σκοπούς και εν ανάγκη προς απόδοσιν των τυχόν γενομένων προκαταβολών.
5. Η υπηρεσία των κατά το άρθρον 4 συναφθησομένων δανείων θα εξασφαλίζεται εν πρώτοις υπό της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, της ιδρυομένης δυνάμει του περί Διεθνούς Ελέγχου νόμου της 26ης Φεβρουαρίου 1898 (συμφώνως προς την δοθείσαν ήδη συναίνεσιν των σήμερα εν τη Διεθνεί τούτη Επιτροπή αντιπροσωπευομένων Κυβερνήσεων, ως εμφανίζεται εν τη εις το παρόν Πρωτόκολλον επισυναπτομένη Δηλώσει), εκ τινών προσόδων του Ελληνικού Δημοσίου, κατά τους εξής όρους:
 - α. Όσαι τυχόν πρόσοδοι και πλεονάσματα προσόδων ήθελον συμφωνηθή μεταξύ των μελλόντων δανειστών και της Ελληνικής Κυβερνήσεως (ως λ.χ. αι εν τω Πίνακα υπ' αριθ. 1 υποδεικνυόμεναι), θα εκχωρηθώσι και τεθώσιν υπό τον έλεγχον της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής και εισπραττόμεναι θέλουσι καταβάλλεσθαι τη Επιτροπή ταύτη.
 - β. Αι ειρημέναι πρόσοδοι και πλεονάσματα προσόδων θέλουσι κρατείσθαι και διατίθεσθαι υπό της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής εφ' όσον είνε αναγκαίον διά την υπηρεσίαν των κατά το άρθρον 4 συναφθησομένων δανείων.
Η υπηρεσία των δανείων τούτων θα επιβαρύνη ωσαύτως κατά προτεραιότητα την περιουσίαν και τα εισοδήματα της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων.
6. Η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως μη συνάψη άλλα βάρη λόγω εγγυήσεων, άνευ της εγκρίσεως της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής επί των λοιπών αυτής προσόδων και ιδία επί των εν τω Πίνακι υπ' αριθ. 2 ονομαζομένων, ειμή προς αντιμετώπισιν των εξωτερικών αυτής υποχρεώσεων ή προς σύναψιν δανείων προοριζομένων αποκλειστικώς προς βελτίωσιν της

οικονομικής θέσεως της Ελλάδος, ούτως ώστε να προληφθή η υποτίμησις της συναλλαγματικής αξίας του Ελληνικού νομίσματος και, κατά συνέπειαν, η ελάττωσις της αξίας των κατά το άρθρον 5 εκχωρουμένων προσόδων. Ωσαύτως αναλαμβάνει να επιφέρη αμέσως και να επιμείνη καταβάλλουσα πάσαν προσπάθειαν προς διατήρησιν πλήρους ισοζυγίου μεταξύ των τακτικών εσόδων και δαπανών του Κράτους.

7. Η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να απαλλάξη την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων παντός φόρου ή τέλους, είτε γενικού είτε τοπικού, όσον αφορά εις πάσαν εργασίαν και ιδιοκτησίαν της Επιτροπής και, ιδίως, όσον αφορά εις τας τη Επιτροπή εκχωρηθείσας γαίας ή εις οιανδήποτε δοσοληψίαν σχετικήν προς τας γαίας ταύτας, και να πληρώνη καθ' έκαστον οικονομικόν έτος προς την Επιτροπήν (ή εάν αύτη έχη διαλυθή, προς την Διεθνή Οικονομικήν Επιτροπήν), το σύνολον του ποσού, όπερ εβεβαιώθη και κατελογίσθη εις τους κατόχους γαιών αρχικώς εκχωρηθεισών εις την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων και εξακολουθουσών να είναι ιδοκτησία ταύτης (ή ταύτης διαλυθείσης, ευρισκομένων εις την διάθεσιν της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, συμφώνως προς τα διά την περίπτωσιν της διαλύσεως οριζόμενα) λόγω εγγείου φόρου διά το εκάστοτε οικονομικόν έτος, μέχρις ου τα ως ανωτέρω κατά το άρθρον 4 τυχόν συναφθέντα δάνεια εξοφληθώσιν ολοκληρώς.
8. Η απόδοσις προκαταβολών, γεγομένων εις πρόσφυγας υπό της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων θέλει έχει προτεραιότητα απέναντι της πληρωμής φόρων ή πάσης άλλης απαιτήσεως.
9. Η Ελληνική Κυβέρνησις, παραδεχομένη τα εν τω Καταστατικώ της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων διαγραφόμενα, δυνάμει των οποίων το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών δικαιούται να διερευνά και επιβλέπη την δράσιν της Επιτροπής, αναλαμβάνει να διευκολύνη οιανδήποτε έρευναν, ην ήθελε διατάξει το ειρμημένον Συμβούλιον, και να αποδέχεται και θέτη εις εφαρμογήν τας σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου, εφ' όσον αύται προϋποθέτουν ενέργειάν τινα εκ μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως.
10. Ουδεμία διάταξις του παρόντος Πρωτοκόλλου ή του επισυνημμένου Καταστατικού θέλει μεταβάλλει καθ' οιονδήποτε τρόπον τας υποχρεώσεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως, τας αναληφθείσας

δυνάμει της Ελληνοτουρκικής Συμβάσεως περί Ανταλλαγής Πληθυσμών, της υπογραφείσης εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου 1923, ή δυνάμει της Ελληνοβουλγαρικής Συμβάσεως περί Αμοιβαίας Μεταναστεύσεως της υπογραφείσης εν Νεϊγύ τη 27 Νοεμβρίου 1919.

11. Αι υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως δυνάμει του παρόντος Πρωτοκόλλου αναληφθείσαι υποχρεώσεις ιθέλουσιν ατονήσκει, ευθύς ως η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων διαλυθή και τα κατά το ανωτέρω άρθρον 4 του παρόντος Πρωτοκόλλου συναφθησόμενα δάνεια αποπληρωθώσιν εξ ολοκλήρου.
12. Εν περιπτώσει οιασδήποτε διαφωνίας περί την ερμηνείαν του παρόντος Πρωτοκόλλου, η γνώμη του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών θέλει γίνεσθαι αποδεκτή.
13. Εν περιπτώσει οιασδήποτε διαφωνίας μεταξύ του Γαλλικού και του Αγγλικού κειμένου του παρόντος Πρωτοκόλλου το Αγγλικόν θέλει θεωρείσθαι ως το αυθεντικόν κείμενο.
14. Το παρόν Πρωτόκολλον δέον να επικυρωθή και η επικύρωσις να κατατεθή παρά τη Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών όσον ένεστι τάχιον και εν πάση περιπτώσει ουχί βραδύτερον της 15 Οκτωβρίου 1923. Θέλει δε αρχίσει ισχύον από της ημέρας της καταθέσεως της επικυρώσεως.

Εις πίστωσιν των ανωτέρω, ο υπογεγραμμένος, δεόντως εξουσιοδοτημένος εις τούτο, υπέγραψε το παρόν Πρωτόκολλον.

Εγένετο εν Γενεύη τη 29η Σεπτεμβρίου 1923, εις απλούν, κατατεθησόμενον παρά τη Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών και κατεχωρηθησόμενον υπ' αυτής εις το επίσημον αρχείον άνευ αναβολής.

Α. Μιχαλακόπουλος

ΠΙΝΑΞ 1

Αι εν άρθρω 5, παρ. α' αναφερόμεναι πρόσοδοι είναι αι εξής:

1. Τα μονοπώλια των Νέων Χωρών, ήτοι άλατος, πυρείων, παιγνιοχάρτων και σιγαροχάρτου.
2. Αι εισπράξεις των Τελωνείων Χανίων, Ηρακλείου, Σάμου, Χίου, Μυτιλήνης και Σύρου.

ΠΙΝΑΞ 2

Αι ειδικώς εν άρθρω 6 του Πρωτοκόλλου αναφερόμεναι πρόσοδοι είναι οι εξής:

1. Τα πλεονάσματα των ήδη υπεγγύων τη Διεθνή Οικονομική Επιτροπή προσόδων.
2. Ο φόρος επί του καπνού των Νέων Χωρών.
3. Ο φόρος χαρτοσήμου των Νέων Χωρών.
4. Ο φόρος επί του οινοπνεύματος ολοκλήρου της Ελλάδος.
5. Οιαδήποτε εκ των προσόδων, ή οιονδήποτε περίσσευμα των προσόδων, των αναφερομένων εν Πίνακι 1 και μη χρησιμοποιουμένη διά την υπηρεσίαν δανείων δυνάμει του άρθρου 5 του Πρωτοκόλλου.

Παράρτημα

Καταστατικόν της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων

1. Ιδρύεται εν Ελλάδι και με έδραν, ην αυτή θέλει εκλέξει μετά την ίδρυσιν αυτής, Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, έχουσα τας ιδιότητες και εξουσίας και επιφορτισμένη τα καθήκοντα, τα εν τοις κάτωθι άρθροις διαγραφόμενα.
2. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων ιδρύεται ως νομικό πρόσωπον, δυνάμενον να ενάγη και ενάγηται επ' ιδίω ονόματι, να είναι κάτοχον και να απαλλοτριούται παντός είδους περιουσίας και εν γένει να ενεργή παν ό,τι οιονδήποτε νομίμως οργανωμένον σωματείον δύναται να ενεργή συμφώνως προς τους Ελληνικούς νόμους.
3. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων δεν θα εξαρτάται εξ οιασδήποτε Ελληνικής εκτελεστικής ή διοικητικής Αρχής, αλλά θα χαίρη πλήρους αυτονομίας εις την εκτέλεσιν των καθηκόντων αυτής.
4. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα σύγκεται εκ τεσσάρων μελών, εξ ων τα δύο θα διορίζονται υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως τη εγκρίσει του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, έτερον μέλος θα διορίζεται υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, το δε τέταρτον μέλος, όπερ και θα προεδρεύη της Επιτροπής, θα είναι πολίτης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, αντιπρόσωπος δε οργανώσεων περιθάλψεως, και θα διορίζεται καθ' ον τρόπον το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών ήθελεν εκάστοτε αποφασίζει. Το μέλος, το διοριζόμενον υπό του Συμβουλίου, και ο

Εικ. 7. Το πρώτο Συμβούλιο της ΕΑΠ και το προσωπικό του. Στο κέντρο διακρίνονται τα μέλη του Συμβουλίου Στέφανος Δέλτα, Henry Morgentau (Πρόεδρος), Sir John Campbell και Περικλής Αργυρόπουλος.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Πρόεδρος της Επιτροπής, θέλουνσιν απολαύει διπλωματικών προνομίων και ασυδοσίας (ατελείας) εν Ελλάδι.

5. Τα μέλη της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, τα διοριζόμενα υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως, δύνανται να αντικατασταθώσιν οποτεδήποτε υπό της Κυβερνήσεως ταύτης τη συναίνεσει του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Τα έτερα δύο μέλη δύνανται να αντικαθίστανται μόνον υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.
6. Αι αποδοχαί των υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως διοριζομένων μελών θα κανονίζονται υπ' αυτής. Αι των άλλων δύο μελών θα ορίζονται υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Πάντων των μελών αι αποδοχαί θα πληρώνονται εκ του ταμείου της Επιτροπής, αλλ' η Ελληνική Κυβέρνησις θα αποδίδη εις την Επιτροπήν το ποσόν των υπ' αυτής (της Κυβερνήσεως) ορισθεισών αποδοχών.
7. Οι πρώτοι διορισμοί μελών της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα πραγματοποιηθώσιν μέχρι της 30ής Σεπτεμβρίου 1923. Μετά ταύτα, εάν θέσις τις κενή εν τη Επιτροπή δεν πληρωθή υπό

της προς τούτο αρμοδίας Αρχής, το Συμβούλιον της Κοινωνίας θα δύναται να προβή εις τον διορισμόν προσώπου προς άσκησην των δικαιωμάτων και καθηκόντων του μέλους, όπερ διεδέχθη, μέχρις ου η αρμόδια Αρχή διορίση τον οριστικόν διάδοχον. Η Επιτροπή θα άρξηται των εργασιών αυτής, ευθύς ως διορισθώσι πάντα τα τέσσαρα μέλη αυτής. Εν περιπτώσει προσωρινής απουσίας, το απουσιάζον μέλος θέλει υποδείξει αντικαταστάτην αυτού έχοντα το δικαίωμα ψήφου· εάν δεν υποδείξη τοιούτον, ο πρόεδρος και ο προεδρεύων θέλει προβή εις τον διορισμόν αντικαταστάτου. Εν περιπτώσει απουσίας του προέδρου, την προεδρίαν λαμβάνει το μέλος το διορισθέν υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, και θα έχη τα αυτά, οία και ο πρόεδρος, δικαιώματα ψήφου.

Προς συγκρότησιν απαρτίας και λήψιν εγκύρων αποφάσεων της Επιτροπής απαιτείται η παρουσία τριών μελών ή των αντικαταστατών αυτών, εν οίς δέον πάντοτε να συμπεριλαμβάνονται τα δύο μέλη, τα μη υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως διορισθέντα, ή οι νόμιμοι αυτών αντικαταστάται.

8. Αι αποφάσεις της Επιτροπής θα λαμβάνονται διά πλειοψηφίας των εν τη συνεδριάσει παρόντων μελών. Εν περιπτώσει ισοψηφίας, ο πρόεδρος θα έχη διπλήν ψήφον. Η Επιτροπή θέλει εκπονήσει ίδιον εσωτερικόν κανονισμόν, σύμφωνον προς το παρόν Καταστατικόν.
9. Ο πρόεδρος, ή εν απουσία αυτού, ο αντικαταστάτης αυτού, συγκαλεί τα μέλη εις συνεδριάσιν, υπογράφει παν έγγραφον και την αλληλογραφίαν της Επιτροπής και είναι υπεύθυνος διά την εκτέλεσιν των αποφάσεων της Επιτροπής.
10. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα έχη την εξουσίαν να διορίζη και να παύη τους υπαλλήλους αυτής, είτε Ελληνικής είτε (εν ανάγκη και δι' εκτάκτους λόγους) ξένης υπηκοότητος, ους ήθελε χρειασθή διά την διεξαγωγήν των εργασιών αυτής. Το έργον της Επιτροπής θα διεξάγεται όσο το δυνατόν εν συμπράξει μετά των Ελληνικών κεντρικών ή τοπικών διοικητικών Αρχών και των ιδιωτικών οργανώσεων.
11. Αι δαπάναι της Επιτροπής θα καταβάλλονται εκ των εις την διάθεσιν αυτής τιθεμένων χρημάτων ή εκ των εισοδημάτων αυτής.
12. Το έργον της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων έσται η διά των εις αυτήν εκχωρουμένων γαιών, των εις την διάθεσιν αυτής τιθεμένων χρηματικών ποσών και των ιδίων αυτής εισοδημάτων

αποκατάστασις προσφύγων εις έργα παραγωγικά είτε εις την ύπαιθρον χώραν είτε αλλαχού εν Ελλάδι.

13. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα λαμβάνη και κατέχη εν πλήρει κυριότητι τας γαίας, ας η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να τη μεταβίβαση δυνάμει του Πρωτοκόλλου, του υπογραφέντος εκ μέρους της Ελλάδος εν Γενεύη τη 29 Σεπτεμβρίου 1923, και θα χρησιμοποιή τας γαίας ταύτας διά τους ανωτέρω εν άρθρω 12 διαγραφομένους σκοπούς. Αι γαίαι αύται θα διατίθενται πρωτίστως διά την εν αυταίς εγκατάστασιν προσφύγων είτε ως ενοικιαστών, είτε ως ιδιοκτητών, υφ' ους όρους ήθελεν ορίσει η Επιτροπή. Δύναται όμως η Επιτροπή να προκρίνη την εις μη πρόσφυγας πώλησιν γαιών εκ των αυτή ανηκουσών, αρκεί το προϊόν τοιούτων πώλησεων να εισάγεται εις ιδιαίτερον λογαριασμόν και να διατίθεται, ως ειδικόν χρεωλύσιον, εις την εξαγοράν και απόσβεσιν του κατωτέρω εν άρθρω 16 του παρόντος Καταστατικού προβλεπομένου δανείου ή δανείων. Η υπό της Επιτροπής πώλησις γαιών θα διενεργήται εφ' όσον αύτη καθίσταται αναγκαία λόγω των διατάξεων του άρθρου 16. Διά πωλήσεις γαιών εις πρόσωπα μη κεκτημένα την Ελληνικήν πολιτογράφησιν θα απαιτήται η συγκατάθεσις της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εκτός της εν τη τελική παραγράφω του προηγουμένου άρθρου προβλεπομένης περιπτώσεως.
14. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα λαμβάνη και διαθέτη διά τους ανωτέρω εν άρθρω 12 εκτιθεμένους σκοπούς πάσαν προκαταβολήν ληφθείσαν υπό της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος διά την εις παραγωγικά έργα εν Ελλάδι αποκατάστασιν προσφύγων, ως και το προϊόν των δανείων, άτινα η Ελληνική Κυβέρνησις αναλαμβάνει να συνάψη και να μεταβίβαση εις την Επιτροπήν δυνάμει του εν Γενεύη, τη 29 Σεπτεμβρίου 1923, υπογραφέντος εκ μέρους της Ελλάδος Πρωτοκόλλου.
15. Το εισόδημα και τα κεφάλαια της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων δεν δύνανται να δαπανηθώσιν εις την ανακούφισιν δυστυχίας ή εις άλλους φιλανθρωπικούς σκοπούς, μη συνδυαζομένους με την εις παραγωγικά έργα αποκατάστασιν των συντρεχόμενων προσώπων. Πάσα συνδρομή διδομένη υπ' αυτής, θα δίδεται υπό όρους προβλέποντας τελικήν απόδοσιν.
16. Εν περιπτώσει ανεπαρκείας των προσόδων των αφιερωμένων υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως εις την υπηρεσίαν του δανείου

συμφώνως προς το εν Γενεύη τη 29 Σεπτεμβρίου 1923 υπογραφέν Πρωτόκολλον, η Διεθνής Οικονομική Επιτροπή θα προσκαλέσῃ την Επιτροπὴν Αποκαταστάσεως Προσφύγων να καταβάλῃ εκ του εισοδήματος αυτής ἢ ἐξ ἄλλων χρημάτων ἢ ἐν ἀνάγκῃ εκ του προϊόντος ἐκποιήσεως της περιουσίας αυτής τα ποσὰ ἐκεῖνα, ἅτινα θα εἶναι ἀναγκαῖα προς κάλυψιν οἰουδήποτε ἐλλείμματος ἐν τη υπηρεσίᾳ του δανείου. Προσέτι η Επιτροπὴ Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα ἔχῃ πάντοτε την υποχρέωσιν να μετρήσῃ εἰς την Διεθνή Οικονομικὴν Επιτροπὴν, προς χρησιμοποίησιν διὰ την υπηρεσίαν του δανείου, οἰαδήποτε χρηματικὰ ποσὰ, ἅτινα η Επιτροπὴ Αποκαταστάσεως ἤθελε κρίνει ὅτι δύναται να διαθέσῃ εκ του τρέχοντος εισοδήματος αυτής ἄνευ ἐπηρεασμοῦ της αποτελεσματικῆς διεξαγωγῆς των εαυτῆς εργασιών. Ἐν ἡ δε περιπτώσει ἡ Διεθνής Οικονομικὴ Επιτροπὴ ἤθελεν εὐρεθῇ κατέχουσα ποσὰ υπερβαίνοντα τα ἀναγκαῖα διὰ την υπηρεσίαν του δανείου ποσὰ, υποχρεοῦται ἡ Διεθνὴς Επιτροπὴ να ἀποδώσῃ τα πλεονάσματα ταῦτα εἰς την Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

17. Ἡ Επιτροπὴ Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα ἀνακοινοῖ κατὰ τριμηνίαν ἐκθεσιν των εαυτῆς πεπραγμένων προς τε την Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ προς το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Ἐθνών, συγχρόνως δε θα δημοσιεύῃ την τοιαύτην ἐκθεσιν. Το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Ἐθνών, ἐνεργούν ἐν ἀνάγκῃ κατὰ πλειοψηφίαν, θα ἔχῃ το δικαίωμα να μελετᾷ τας ἐκθέσεις της Επιτροπῆς καὶ να λαμβάνῃ οἰασδήποτε σχετικὰς ἀποφάσεις, ἂς ἤθελε κρίνει σκοπίμους. Ἡ Επιτροπὴ δέον κατ' ἔτος να δημοσιεύῃ καὶ να μεταβιβάζῃ εἰς τε το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Ἐθνών καὶ εἰς την Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐξηλεγμένον ἰσολογισμόν των ἐσόδων καὶ δαπανών αυτής.
18. Το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Ἐθνών, ἐνεργούν ἐν ἀνάγκῃ κατὰ πλειοψηφίαν, δύναται ἐν παντί χρόνῳ να ἐξετάσῃ, καθ' οἷονδήποτε ἤθελεν ἐγκρίνει τρόπον, το πῶς ἡ Επιτροπὴ Αποκαταστάσεως Προσφύγων ἐκτελεῖ τας ἐργασίας αυτής, ἡ δε δαπάνη της τοιαύτης ἐρεῦνης θα καταβάλληται εἰς τον Γενικόν Γραμματέα της Κοινωνίας των Ἐθνών ὑπὸ της Επιτροπῆς εκ των εἰς την διάθεσιν αυτής εὐρισκομένων χρημάτων ἢ εκ του τρέχοντος εισοδήματος αυτής.
19. Ἡ Επιτροπὴ Αποκαταστάσεως Προσφύγων δύναται να διαλυθῇ ὁπότεν, κατὰ την κρίσιν του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Ἐθνών,

ἐνεργούντος ἐν ἀνάγκῃ κατὰ πλειοψηφίαν, αἱ υπηρεσίαι αυτής δεν χρειάζονται πλέον, ὑπὸ τον ὅρον του καθορισμοῦ τρόπου, ἐγκρινομένου ὑπὸ των ἀντιπροσώπων των δανειστών, καὶ ἐξασφαλίζοντος την μεταβίβασιν του ἐνεργητικοῦ καὶ των ἐσόδων της εἰρημένης Επιτροπῆς, ἅμα τη διαλύσει ταύτης, εἰς τον ἐλεγχον καὶ την διάθεσιν της Διεθνούς Οικονομικῆς Επιτροπῆς, ὅπως αὕτη δυνηθῇ να ἀναλάβῃ την υπηρεσίαν των δανείων (ἢ την ἐπίσπευσιν της ἀποσβέσεως των ὑπὸ της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, συμφώνως τῷ Πρωτοκόλλῳ τῷ υπογραφέντι ὑπὸ ταύτης ἐν Γενεύῃ τη 29 Σεπτεμβρίου 1923, συναφθέντων δανείων) μέχρι τελείας ἀποσβέσεως των δανείων τούτων.

20. Μετὰ την διάλυσιν της Επιτροπῆς Αποκαταστάσεως Προσφύγων καὶ την ὁλοσχερὴ ἀπόσβεσιν των ὡς ἂν ἐν ἀρθρῷ 19 ἀναφερομένων δανείων, το τυχόν ὑπάρχον περίσσευμα ὁλοκλήρου του ἐνεργητικοῦ της Επιτροπῆς θα περιέρχεται ἀπολύτως εἰς την κυριότητα του Ἑλληνικοῦ Δημοσίου.
21. Ἐν περιπτώσει οἰασδήποτε διαφωνίας ὡς προς την ἐρμηνείαν του παρόντος Καταστατικοῦ, ἡ γνώμη του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Ἐθνών θα γίνεται ἀποδεκτὴ.
22. Ἐν περιπτώσει οἰασδήποτε διαφορᾶς ἢ ἀσυμφωνίας μεταξύ του Γαλλικοῦ καὶ του Ἀγγλικοῦ κειμένου του παρόντος Καταστατικοῦ, το Ἀγγλικόν θα θεωρῆται ὡς το αὐθεντικόν κείμενον.
23. Το παρὸν Παράρτημα θέλει επικυρωθῇ καὶ ἡ επικύρωσις θέλει κατατεθῇ παρὰ τη Γραμματεία της Κοινωνίας των Ἐθνών συγχρόνως μετὰ της επικυρώσεως του Πρωτοκόλλου, εἰς ὃ το παρὸν Παράρτημα εἶναι ἐπισυνημμένον.

Καὶ εἰς πίστῳσιν των ἀνωτέρω ὁ υποσημειούμενος, δεόντως ἐξουσιοδοτημένος προς τοῦτο, υπέγραψε το παρὸν Παράρτημα.

Ἐγένετο ἐν Γενεύῃ τη 29 Σεπτεμβρίου 1923 εἰς ἀπλὸν, κατατεθειμένον παρὰ τη Γραμματεία της Κοινωνίας των Ἐθνών καὶ καταχωρούμενον ὑπὸ ταύτης ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τα ἐπίσημα αὐτοῦ ἀρχεῖα.

Α. Μιχαλακόπουλος

3. Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων

Επιστολή¹

Εν Αθήναις τη 4η Απριλίου 1924

Προς τους κ.κ. Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου και
Υπουργόν επί των Οικονομικών και
Υπουργόν Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως

Ενταύθα

Ἐχομεν την τιμὴν να παραθέσωμεν κατωτέρω συνοπτικὴν εἰκόνα των εκτελεσθέντων υπό του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων ἔργων ἀπὸ της συστάσεώς του μέχρι σήμερον και να παρακαλέσωμεν υμᾶς, ὅπως εγκρίνητε την οικονομικὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ προς κάλυψιν ἀνειλημμένων ὑπ' αὐτοῦ υποχρεώσεων και συνέχισιν του προορισμοῦ αὐτοῦ.

Ὡς γνωστόν, το Ταμεῖον Περιθάλψεως συνεστήθη διὰ του ἀπὸ 3.12.22 Ν.Δ.² και ἀποτελεῖ νομικὸν πρόσωπον δημοσίου δικαίου, διοικούμενον ὑπὸ δωδεκαμελούς Συμβουλίου ἐξ ἀνωτάτων υπαλλήλων του Κράτους και ἐξ ἰδιωτῶν, οὗτινος σκοπὸς εἶναι ἡ περίθαλψις ἐν γένει και ἡ ἐγκατάστασις των προσφύγων.

Πόροι του Ταμείου εἶναι οἱ ἐν τη ἡμεδαπῇ και τη ἀλλοδαπῇ συλλεγόντες ἔρανοι και ἐπιχορηγήσεις αἱ παρεχόμεναι αὐτῷ ὑπὸ του Δημοσίου Ταμείου. Και ἐκ μεν των ἐράνων το Ταμεῖον εἰσέπραξε μέχρι τούδε περί τα 5 εκατομμύρια δραχμῶν, ἐκ δε των ἐπιχορηγήσεων του Δημοσίου Ταμείου περί τα 125 εκατομμύρια.

Τα ποσὰ ταῦτα διέθεσε το Ταμεῖον διὰ την ἀγοράν ἡματισμοῦ, τροφίμων, υγιονομικοῦ υλικοῦ διὰ προσφυγικὰ νοσοκομεῖα, ἰδρυσιν συνεργείων διὰ την καθαριότητα των προσφυγικῶν καταυλισμῶν, ἀνέγερσιν νοσοκομειακῶν περιπτέρων, προ παντός δε διὰ την ἀνέγερσιν αστικῶν

1. Σ.τ.Ε.: Επιστολή του Προέδρου του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων προς τον Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργόν επί των Οικονομικών και Υπουργόν Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, Αθήνα, 4 Απριλίου 1924, Αριθμός Πρωτοκόλλου 1830· στο Αρχεῖο Τσουδεροῦ, ΙΑΤΕ Α3-Σ1-Υ2-Ε19-Τ52.

2. Σ.τ.Ε.: Στην πραγματικότητα πρόκειται για το Νομοθετικὸ Διάταγμα της 3.11.1922 που δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* του Βασιλείου της Ελλάδος, 9 Νοεμβρίου 1922, Τεύχος Πρώτον, Αριθμός Φύλλου 227.

Εικ. 8. Άποψη οικημάτων του προσφυγικού οικισμού «Ποδαράδες» στην περιοχή της Νέας Ιωνίας, Αθήνα.

Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Συλλογή Π. Πουλίδη.

προσφυγικών συνοικισμών προς στέγασιν αστικού πληθυσμού συνθλιβομένου κατά χιλιάδας, είτε επιτεταγμένες εκκλησίας, αποθήκας, διδακτήρια, στρατώνας, σιδηροδρομικούς σταθμούς και υπόστεγα.

Τοιούτοι συνοικισμοί ανηγέρθησαν εις τας Αθήνας, Πειραιά, Ελευσίνα και εις άλλας επαρχίας του Κράτους και απαρτίζονται εν συνόλω εκ 18.569 δωματίων κατά την εξής αναλογίαν.

Συνοικισμός	Αριθ. δωματίων
Παγκρατίου	2.860
Ιωνίας	4.500
Καισαριανής	1.825
Κοκκινιάς	6.080
Δραπετσώνας	320
Ελευσίνος	1.015
Αιγίου	98
Αγρινίου	150
Χαλκίδος	45
Βόλου	800
Λαρίσης	96
Θεσ/νίκης	600
Εδέσσης	180
Σύνολον δωματίων	18.569

Πλην τούτων ανηγέρθησαν αξιόλογοι συνοικισμοί εν Θράκη υπό της εκεί Γενικής Διοικήσεως προς την οποίαν απεστάλησαν διά τον ανωτέρω σκοπόν περί τα 5 εκατομμύρια δραχμών μέχρι τούδε και ξυλεία 2.500 κυβικά μέτρα, αξίας 2,5 εκατομμυρίων δραχμών περίπου.

Αλλά το έργον της αστικής αποκαταστάσεως δεν επερατώθη. Και εν Αθήναις δέον να συμπληρωθή διά νέων οικημάτων, προ παντός δε εν ταις επαρχίαις.

Ήδη έχει αποφασισθή η ανέγερσις νέων συνοικισμών, ως και η συμπλήρωσις αρξαμένων τοιούτων, εις τας κατωτέρω πόλεις. Αναγκαιούσι δε αι σημειούμενοι έναντι εκάστης δαπάνης, ήτοι:

	Δραχμαί
Εν Αθήναις, δωμάτια 15.000	180.000.000
Εν Θήβαις, δωμάτια 300	3.600.000
Εν Κρήτη, δωμάτια 5.000	60.000.000
Εν Σάμω, δωμάτια 1.200	14.400.000
Εν Χίω, δωμάτια 2.000	24.000.000
Εν Χίω επισκευαί εγκαταλ[ελειμμένων]	450.000
Εν Μεγάρους, δωμάτια 70	500.000
Εν Πάτραις, δωμάτια 300	3.600.000
Εν Πύργω, δωμάτια 70	840.000
Εν Ιτέα, δωμάτια 50	600.000
Εν Θεσ/νίκη, αποπεράτωσις & ανέγερσις δωμάτια 5.000	60.000.000
Εν Μυτιλήνη, δωμάτια 1.000	12.000.000
Εν Καβάλλα, δωμάτια 2.000	24.000.000
Εν Θράκη αξία 2.000 κ.μ. ξυλείας και 500.000 κεράμων	3.000.000
Εν Αθήναις	
α. ανέγερσις Παραρτήματος Εμπειρικού Ασύλου	400.000
β. ανέγερσις εργαστηρίου Μικρασ. Συνδέσμου Κυριών	400.000
γ. συντήρησις, επισκευαί και συμπληρώσεις καταυλισμών και ιδρυμάτων της δικαιοδοσίας του Ταμείου	1.000.000
δ. εκκενώσεις βόθρων καταυλισμών κ.λπ.	700.000
ε. αξία οφειλομένη ιματισμού κλινοσκεπασμάτων & γάλακτος	3.300.000
Διά περίθαλψιν εν γένει	20.000.000
	318.390.000 ³
Απρόβλεπτα διά μη μελετηθέντας συνοικισμούς κ.λπ.	31.610.000
Ήτοι προϋπολογισθείσαι δαπάναι εν συνόλω	350.000.000

3. Σ.τ.Ε.: Το άθροισμα των δραχμικών ποσών που παρατίθενται είναι 412.790.000 δρχ· από το πρωτότυπο δεν είναι εφικτή η διακρίβωση της προέλευσης του αριθμητικού σφάλματος.

Εκ των ανωτέρω ποσών υπάρχουν ανειλημμένα υπό του Ταμείου υποχρεώσεις αποτελούμεναι εκ των εξής ποσών:

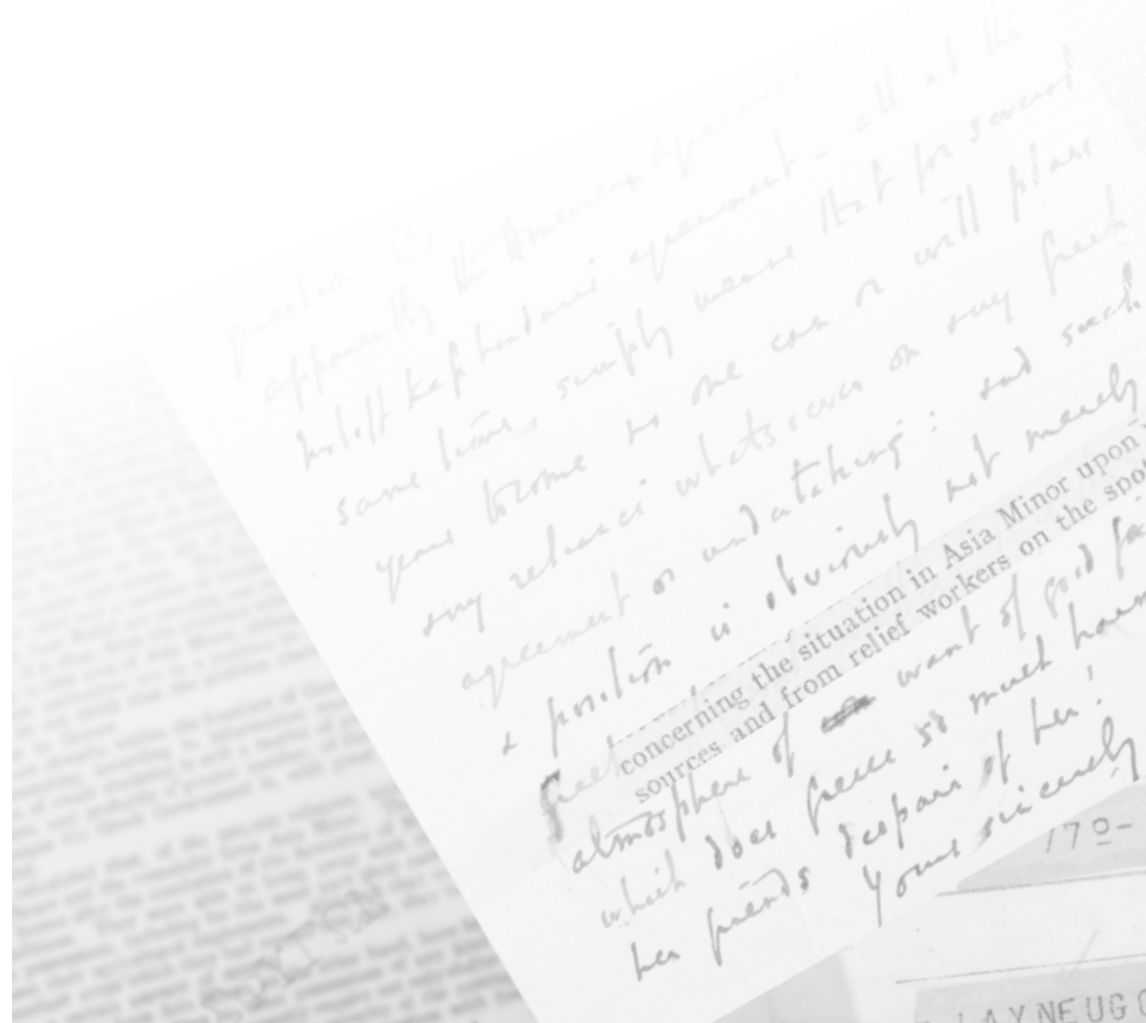
	Δραχμαί
Διά τον συννοικισμόν Μεγάρων, δωμάτια 70	500.000
Διά τον συννοικισμόν Πατρών, δωμάτια 300	3.600.000
Διά τον συννοικισμόν Χίου, επισκευή	450.000
Διά τον συννοικισμόν Μυτιλήνης, δωμάτια 200	2.400.000
Διά τον συννοικισμόν Θεσσαλονίκης αποπεράτωσις	5.000.000
Διά τον συννοικισμόν Γενικής Διοικήσεως Θράκης, αξίας 2.000 κυβ. μέτρ. ξυλείας και 500.000 κεράμων	3.000.000
Δι' Αθήνας	
α. ανέγερσις παραρτήματος Εμπειρικού Ασύλου	400.000
β. ανέγερσις εργαστηρίου Μικρ. Συνδέσμου Κυριών	400.000
γ. συντήρησις, επισκευαί και συμπληρώσεις καταυλισμών και ιδρυμάτων δικαιοδοσίας Ταμείου κ.λπ.	1.000.000
δ. οφειλομένη αξία ιματισμού κλινοσκεπασμάτων & γάλακτος	3.300.000
Ἦτοι εν συνόλῳ ανειλημμένα υποχρεώσεις	20.000.000

Πλην των ανωτέρω και ειδικώς διά την Θράκη συνεστήθη υπό της Γενικής Διοικήσεως και εμελετήθη η ανέγερσις οικημάτων εκ τριών δωματίων έκαστον και 2.000 μαγαζιών, ων η συνολική δαπάνη εκτελέσεως θέλει ανέλθῃ εις 150.000.000 δραχμών περίπου.

Εις τα ανωτέρω ποσά δεν συμπεριλαμβάνονται οι καταβληθησόμεναι αποζημιώσεις εις ιδιοκτήτας καταληφθέντων και απαλλοτριωθέντων γηπέδων εφ' ων ανηγέρθησαν ή πρόκειται να ανεγερθώσιν οι αναφερόμενοι συννοικισμοί. Των ποσών τούτων ο υπολογισμός από τούδε είναι εκτάκτως δυσχερής· σημειούται μόνον ότι μέχρι τούδε η έκτασις των καταληφθέντων ιδιωτικών γηπέδων ανέρχεται εις στρέμματα 3.500 περίπου.

Κατόπιν των ανωτέρω, έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν υμάς όπως ευαρεστούμενοι εγκρίνῃτε και διατάξητε, όπως ενισχυθῇ το Ταμείον αμέσως μεν διά ποσού δραχμών 20.050.000, προς εξόφλησιν των ανειλημμένων ήδη υποχρεώσεων αυτού, εγγραφῆς δε υπέρ αυτού εις τον προϋπολογισμόν του 1924-1925 ποσού αναλόγου προς συνέχισιν του προορισμού αυτού.

Ο Πρόεδρος

Εικ. 9. Ο Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός ως Υπουργός Οικονομικών στο γραφείο του, 22.08.1924.

Πηγή: Αρχείο Εμμανουήλ και Μαρίας Τσουδερού © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

κατά τρόπον εγγυώμενον ου μόνον την κατά τας διατάξεις της συμφωνίας της Λωζάννης αποκατάστασιν και αποζημίωσιν των ημετέρων προσφύγων διά τας εν Τουρκία περιουσίας των, αλλά και την παραγωγικήν εκμετάλλευσιν, όσον και την χρησιμοποίησιν, των περιουσιών τούτων προς εξεύρεσιν πόρων και δανείων διά τον κύριον σκοπόν.

Άρθρον 13. Να προστεθή, ότι τα εγκαταλειπόμενα εν Ελλάδι μουσουλμανικά κτήματα διαχειριζόμενα και διοικούμενα ως ανωτέρω αυξάνουν μεν εις την έκτασιν, την παρά της Ελλάδος εκχωρητέαν εις την ΕΑΠ, αλλά μένουν ενυπόθηκα απλώς υπέρ των προσφυγικών δανείων και των εξόδων αποκαταστάσεως.

Άρθρον 17. Η ΕΑΠ εν αρχή εκάστου έτους να συντάσση τον προϋπολογισμόν εξόδων και εσόδων, όστις ανακοινούμενος εις την Κοινωνίαν των Εθνών και εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν να δημοσιευήται διά της Επισήμου Εφημερίδος. Τοιαύτη υποχρέωσις θα διηκούλυνε την τακτοποίησιν του Κρατικού Προϋπολογισμού όσον αφορά τα εκ της Επιτροπής ταύτης βάρη.

Άρθρον 4. Θα ήτο σκόπιμον εάν επί πλέον των προβλεπομένων διά του άρθρου 4 του Καταστατικού μελών της ΕΑΠ αντιπροσωπεύετο και ο προσφυγικός πληθυσμός διά δύο αντιπροσώπων υποδεικνυομένων υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Γ. Επί της προκαταβολής της Τραπέζης της Αγγλίας

Θα ήτο επιθυμητόν εάν τα περισσεύματα του ποσού των coupons των ενεχυριασμένων ομολογιών, μετά την πλήρη πληρωμήν των ετησίων τόκων, απεδίδοντο εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν.

4.2. Υπόμνημα κ. Κάμπελλ επί σημειώματος κ. Τσουδερού, 1 Ιουνίου 1924²

Α. Επί του Πρωτοκόλλου

Άρθρον 2. Φρονώ ότι η πρακτική άποψις του ζητήματος τούτου έχει πιθανώτατα παροραθή. Εάν λάβωμεν ως βάσιν ότι αι προσφυγικάί γεωργικάί οικογένειαι ανέρχονται εις 150.000 (και τούτο είναι περί που ακριβές) τότε, εκ των 5 εκατομμυρίων στρεμμάτων, αναλογούν εις εκάστην οικογένειαν μόνον 33 στρέμματα. Ασφαλώς το ποσόν τούτο δεν είναι υπερβολικόν. Ο συνήθης παρεδεγμένος αριθμός στρεμμάτων αναγκαίων διά την καλλιέργειαν δημητριακών καρπών είναι 60 κατά οικογένειαν. Επομένως, η Επιτροπή έχει ανάγκην 500.000 εκταρίων διά την πραγματικήν γενικήν εγκατάστασιν των προσφύγων.

Τίτλος επί των Εγκαταλειπομένων Τουρκικών Γαιών

Μολονότι η πρώτη υποθήκη, δηλαδή το δικαίωμα πωλήσεως άνευ ουδενός περιορισμού, εν περιπτώσει καθ' ην αι ορισθείσαι δόσεις δεν κατεβάλλοντο, θα ήτο δυνατόν να θεωρηθή πιθανώς ως αρκετή (εγγύησις) εις τους δανειστάς, πάντως η ιδική μου προσωπική άποψις είναι ότι η παραχώρησις μόνον του δικαιώματος τούτου και ουχί πλήρους κυριότητος θα μας εμβάλη εις αμηχανίαν εν τη πράξει. Ο πρώτιστος

2. Σ.τ.Ε.: Υπόμνημα του κ. Ι. Κάμπελλ επί του «Σημειώματος του κ. Τσουδερού περί Τροποποιήσεως του Καταστατικού & του Πρωτοκόλλου της Γενεύης (Μετάφρασις εκ του Αγγλικού)», 1 Ιουνίου 1924, στο Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-Σ1-Υ2-Γ18-Τ49.

σκοπός είναι όπως καταστήσωμεν έκαστον πρόσφυγα εν τέλει απόλυτον κύριον της γης επί της οποίας εγκατεστάθη, με δικαιώματα όμως ολιγώτερα της πλήρους κυριότητος θα καταστή τούτο εν τη πράξει των δυσχερής. Είναι αδύνατον να αναπτύξη τις το ζήτημα τούτο εις ολίγας γραμμάς. Εξαρτάται τούτο κυρίως εκ του καθορισμού της ακριβούς λύσεως των δικαιωμάτων άτινα προτείνει να μεταβιβασθώσιν εις την Επιτροπήν και εξ άλλων ζητημάτων στενώς συνδεομένων με το ζήτημα των γαιών. Η ιδική μου γνώμη – και την οποίαν υποστηρίζω στερεώς – είναι ότι η συνθήκη της Λωζάννης παραχωρεί εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν δικαιώματα κυριότητος επί του συνόλου των τουρκικών κτημάτων, με την αίρεσιν ότι θέλει αύτη χρησιμοποίησιν ταύτα υπέρ του συνόλου εκείνων εκ των προσφύγων οίτινες εγκατέλειψαν περιουσίας εν Τουρκία. Η Ελληνική Κυβέρνησις πάλιν θέλει εκπληρώσῃ τας υποχρεώσεις της καλλίτερον παντός άλλου τρόπου μεταβιβάζουσα τα κτήματα ταύτα εις την πλήρη κυριότητα της Επιτροπής, υπό τον όρον όπως χρησιμοποιηθώσιν αποκλειστικώς υπέρ των προσφύγων.

Το ζήτημα παρουσιάζει βεβαίως μεγάλας δυσκολίας. Εν πρώτοις, το ημέτερον Πρωτόκολλον ουδεμίαν ποιείται διάκρισιν μεταξύ των κτηματιών προσφύγων και των μη τοιούτων. Προσέτι, εάν όπως επιθυμή η Ελληνική Κυβέρνησις, η Επιτροπή πρόκειται να εγκαταστήσῃ και τους κολλήγους επί των γαιών τούτων, σαφές είναι ότι τούτο δεν θα συνάδῃ πλήρως προς τα υπό της Συνθήκης της Λωζάννης προβλεπόμενα. Υπάρχει όμως εις τρόπος προς υπερπήδησιν όλων των δυσκολιών τούτων, τρόπον τον οποίον νομίζω ανέπτυξεν ήδη ο κ. Σ. Δέλτας εις την Κυβέρνησιν.

Άρθρον 6. Το ζήτημα τούτο αφορά κυρίως τας αρμοδίας Οικονομικάς Αρχάς. Κατά την ιδικήν μου αντίληψιν πιθανόν να κατορθώνωμεν αύξηση των κατηγοριών των επιτρεπομένων δαπανών των αναφερομένων εις το άρθρον 4, συμπεριλαμβανομένου, λόγου χάριν, ειδικού κονδυλίου διά παραγωγικά δημόσια έργα κατόπιν εγκρίσεως της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής. Από πρακτικής απόψεως, η μόνη δυσχέρεια ήτις δύναται να προκύψῃ εκ τούτου είναι ότι τοιούτος όρος θα εγκλείῃ σημαντικήν επέμβασιν εις τα καθαρώς εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδος. Θα απαιτήσῃ λόγου χάριν είδος τι ελέγχου ικανού να εξασφαλίσῃ την εφαρμογήν του προκριθέντος σχεδίου, τον ορισμόν του ποσού, να παρακολουθήσῃ το όλον ζήτημα των μέτρων άτινα θα ληφθώσι διά την καταβολήν δόσεων και ούτω καθ' εξής.

Εικ. 10. Ο Sir John Campbell.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Β. Επί του Καταστατικού

Άρθρον 6. Φρονώ ότι η προταθείσα τροποποίησης δεν δύναται να γίνη αποδεκτή. Είναι κατάδηλον και μακράν πάσης αμφισβητήσεως ότι οι υπό της Κυβερνήσεως και αυτής της Εθνικής Τραπέζης παρεχόμενοι μισθοί δεν αποτελούν ό,τι συνήθως ονομάζεται «μισθοί επαρκείς διά τα προς το ζην».

Άρθρον 18. Τούτο προϋποθέτει λίαν εκτεταμένον στάδιον διά τας ενεργείας της Επιτροπής. Τα πραγματικά γεγονότα καθιστούν επάναγκες όπως η Επιτροπή έχει πλήρη κυριότητα επί των αγροτικών τουρκικών οικιών, γαιών, ως και επί των εν ταις πόλεσι οικιών εφ' όσον αύται δύνανται να χρησιμοποιούνται διά την στέγασιν των αφικνουμένων προσφύγων. Πράγματι μας παρεχωρήθησαν τουρκικά καταστήματα, αποθήκαι, εργοστάσια, και άλλα τοιαύτης φύσεως κτίρια, των οποίων

η διαχείρισις είναι προς το παρόν εκτός του κύκλου της δράσεως της ΕΑΠ. Αλλ' άραγε υπάρχει ικανός αριθμός τοιούτων ώστε να δικαιολογή την ίδρυσιν ιδιαιτέρου οργανισμού όστις να αναλάβη την διαχείρισιν των; Δεν θα προυτίμα η Ελληνική Κυβέρνησις να διαχειρισθή η ίδια ταύτα;

Είμαι βέβαιος ότι η ΕΑΠ ευχαρίστως θα συνένερχε πάση δυνάμει, αλλ' ως ανέφερα ανωτέρω, έχομεν ήδη περιλάβη εις τους προϋπολογισμούς μας διά την αποκατάστασιν των προσφύγων άπαντα τα κτήματα, εκτός εκείνων άτινα προχείρως κατετάξαμεν ανωτέρω εις την τάξιν των κτημάτων τα οποία είναι εκτός του κύκλου της δράσεώς μας επί του παρόντος. Αναφορικώς με τα κτήματα ταύτα, η ΕΑΠ ούτε τας απαιτούμενας επί τούτων ειδικάς γνώσεις έχει, ούτε κέκτηται αρμοδιάν υπηρεσίαν προς διαχείρισίν των.

Άρθρον 15. Η (επί τούτου) πρότασις εξαρτάται εκ των αποφάσεων των ληφθησομένων ως ανωτέρω. Το ουσιώδες γεγονός είναι ότι, εάν η Ελληνική Κυβέρνησις δεν μεταβιβάση (εις την Επιτροπήν) τα εγκαταλειπόμενα μουσουλμανικά αγροτικά κτήματα και τα οικήματα τα ανήκοντα εις τα κτήματα ταύτα, δεν θα δυνηθή (η Ελληνική Κυβέρνησις) να εξεύρη εκτάσεις αρκετάς διά την εγκατάστασιν των προσφύγων, ουδέ η ΕΑΠ θα δυνηθή διά των εις χείρας της ποσών – και αν ακόμη επραγματοποιήτο ολόκληρον το Δάνειον – να στεγάση τους πρόσφυγας.

Άρθρον 17. Τούτο, νομίζω ότι ευχαρίστως θα εγένετο δεκτόν υφ' όλων των ενδιαφερομένων.

Άρθρον 4. Εάν οι αναφερόμενοι αντιπρόσωποι θα έχουν δικαίωμα ψήφου, η ισορροπία της Επιτροπής – ως αύτη υφίσταται ήδη – ασφαλώς θα ανετρέπετο. Δεν φρονώ ότι εκείνοι ους βαρύνει η ευθύνη του καθορισμού καταλλήλων όρων, υπό τους οποίους αι ελπίδες της συνάψεως του Δανείου θα ήσαν λογικώς εξησφαλισμέναι, θα συνεφώνουν εις μίαν τοιαύτην πρότασιν. Εάν (εξ άλλου) οι αντιπρόσωποι ούτοι δεν θα έχουν δικαίωμα ψήφου, η σκοπιμότης των θα έβαινε συν τω χρόνω μειουμένη. (Διότι) η επιβολή καθηκόντων, άνευ τελείου καθορισμού των υποχρεώσεων και άνευ πραγματικής ισχύος, ουδέποτε απεδείχθη λυσιτελής.

Γ. Επί της προκαταβολής της Τραπέζης της Αγγλίας

Είμαι της γνώμης ότι η πρότασις αύτη θα γίνη αποδεκτή.

Το υπόμνημα τούτο εγράφη εσπευσμένως, αφορά δε μόνον την κατά την στιγμήν ταύτην προσωπικήν γνώμην. Φρονώ ότι τινές εκ των προτάσεων εμφανιζομένων γνώμων, κυρίως όσον αφορά τα δικαιώματα επί των εγκαταλειφθεισών τουρκικών γαιών, είναι μάλλον λίαν αόριστοι. Παρίσταται δε ανάγκη περισσοτέρας ακριβείας και καθορισμού των προτάσεων διά την τροποποίησιν του Πρωτοκόλλου και του Καταστατικού πριν ή αύται παρουσιασθώσιν υπό μορφήν τελικών προτάσεων.

Κατά την γνώμην μου, το θεμελιώδες σημείον είναι η υπό της Συνθήκης της Λωζάννης παροχή συνολικών δικαιωμάτων εις το σύνολον των κτηματικών προσφύγων των εκδιωχθέντων εκ Τουρκίας επί της ολότητος των ενταύθα εγκαταλειφθέντων τουρκικών κτημάτων. Μολονότι ούτω αναγνωρίζονται «κατ' αρχήν» τα ατομικά δικαιώματα, είναι εξ άλλου λίαν κατάδηλον ότι η αρχή αύτη δεν δύναται να αναγνωρισθή ή να εφαρμοσθή εις την πραγματικότητα. Την οδόν την οποίαν αι περιστάσεις επιβάλλουν εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και την ΕΑΠ να ακολουθήσουν είναι όπως εκ του συνόλου των εγκαταλειφθέντων τουρκικών κτημάτων κρατηθή απροσδιόριστόν τι μέρος διά τους πρόσφυγας οίτινες ουδέν κτήμα είχαν εν Τουρκία και έτερόν τι διά τους κολλήγους οίτινες ήσαν εγκατεστημένοι επί των εν λόγω γαιών πρότερον και οίτινες δέον να αποκατασταθώσι μετά των προσφύγων. Εν άλλαις λέξεσι, «δύο τεμάχια εκ του όλου προσφυγικού άρτου δέον να αφαιρεθούν».

Υπό τας παρούσας συνθήκας των πραγμάτων και υπό τας οικονομικάς συνθήκας υφ' ας ευρίσκεται η Ελληνική Κυβέρνησις δεν φαίνεται να υπάρχει άλλη διέξοδος, εκτός της ανωτέρω πρακτικής λύσεως, δηλαδή της χρησιμοποίησεως γαιών κ.λπ. κατά τον τρόπον ον ανεφέραμεν προηγουμένως, της αναλήψεως όσον οίον τε ταχέως των χάριν των προσφύγων δαπανών της ΕΑΠ, της ανακτήσεως της αξίας των γαιών των παραχωρηθεισών αυτοίς ως εις ολότητα, της αναλήψεως των δαπανών των καταβληθέντων υπό της Κυβερνήσεως διά την εγκατάστασιν των κολλήγων, ως και της αξίας των γαιών ας έλαβεν, και τέλος της χρησιμοποίησεως των ολικών εσόδων τής διά δόσεων πωλήσεως των εγκαταλειφθεισών τουρκικών γαιών, οικιών κ.λπ. (εις κτηματίας πρόσφυγας, μη κτηματίας και κολλήγους) διά την αποζημίωσιν των προσφύγων οίτινες εγκατέλειψαν κτήματα εν Τουρκία.

Δέον πρωτίστως η αρχή να γίνη αποδεκτή, κατόπιν δε δύναται να καταρτισθούν ευχερώς αι λεπτομέρειαι της εφαρμογής.

Συνιστώ όσο το δυνατόν θερμότερον όπως η Ελληνική Κυβέρνησις επιληφθή τάχιστα του ζητήματος τούτου, προβή δε εις την εξακρίβωσιν των γεγονότων και αποφασίση ποίαν στάσιν θα ακολουθήσῃ επί του προκειμένου. Είμαι βέβαιος ότι η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων ως και η Μικτή επί της Ανταλλαγής Επιτροπή ευχαρίστως θέλουσιν υποβοηθήσῃ την Ελληνικὴν Κυβέρνησιν κατὰ το μέτρον των δυνάμεών των. Εἶναι ὅμως επιβεβλημένη ἡ ὅσον οἶον τε ταχεία λήψις αποφάσεως ἐπὶ του θεμελιώδους τούτου ζητήματος.

Κυριακή, 1η Ιουνίου 1924

Ι. Κάμπελλ

4.3. Σημείωμα επεξηγηματικόν κ. Τσουδερού ἐπὶ υπομνήματος κ. Ι. Κάμπελλ³

Α. Επὶ του Πρωτοκόλλου

Ἀρθρον 2. Δεν πρόκειται παρὰ περὶ πραγματικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται νὰ διαρρυθμισθῇ κατὰ τρόπον μὴ δυνάμενον νὰ γεννήσῃ δυσχερείας εἴτε διὰ το δάνειον εἴτε διὰ τὴν ἀποκατάστασιν. Πρὸς τούτο καὶ μόνον ὑπεδείχθη ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκτάσεως των παραχωρητέων ἐκταρίων. Διὰ του περιορισμοῦ ἢ δι' ἄλλης πρακτικῆς ἐπὶ του σημείου τούτου ἀποφάσεως εἶναι δυνατόν νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος ἐγκαίρως αἱ δυσμενεῖς δυσχερεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται νὰ παρουσιασθῶν ἐπὶ ζημίᾳ των προσφύγων προ παντός. Ἡ ΕΑΠ ἐνδιαφερομένη διὰ τους πρόσφυγας δεν δύναται παρὰ ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν προλάβῃ. Δεν ἀμφισβητοῦνται συνεπῶς, κατ' ἀρχήν, οἱ υπολογισμοὶ του υπομνήματος του κ. Κάμπελλ. Ἐν τούτοις θὰ ἦτο σκόπιμον εἰάν, ἀντὶ τῆς φράσεως «οὐχὶ ἐλάσσονος των 500.000», ἐτίθετο «μέχρι 500.000».

Το ζήτημα του τύπου τῆς παραχωρήσεως των κτημάτων ἐφ' ὧν γεννήσεται ἡ ἀποκατάστασις, εἰάν θὰ παραχωρηθῶν τουτέστιν κατὰ κυριότητα ἢ καθ' ὑποθήκην, καταλήγει εἰς θεωρητικὴν συζήτησιν ἀνευ σοβαροῦ ἐνδιαφέροντος.

3. Σ.τ.Ε.: Β' Σημείωμα Επεξηγηματικόν του κ. Τσουδερού ἐπὶ Υπομνήματος του κ. Ι. Κάμπελλ, χ.χ., στο Ἀρχεῖο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-Σ1-Υ2-Γ18-Τ47.

Ἡ Ελληνική Κυβέρνησις, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ συμφέρον τῆς ἀποκαταστάσεως των προσφύγων, δεν δυσφορεῖ διὰ τὸν τύπον τῆς μεταβιβάσεως των ἐκχωρητέων γαιῶν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐκχωρούμεναι εἰς τὴν ΕΑΠ ἐκτάσεις ἀνήκουν εἰς τὸ Κράτος καὶ δύναται τούτο νὰ τὰς μεταβιβάσῃ κατὰ κυριότητα.

Καὶ ἡ ἐπὶ του σημείου τούτου ἡμετέρα παρατήρησις κύριον λόγον εἶχε νὰ προλάβῃ ἐνδεχόμενας ἀμφισβητήσεις – τὰς ὁποίας ἐν τούτοις τὸ ὑπόμνημα του κ. Κάμπελλ μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ μὴ φοβούμεθα. Προκειμένου ὅμως περὶ των ἐγκαταλειπομένων μουσουλμανικῶν κτημάτων ἐγένετο σκέψις τι θὰ συμβῇ εἰάν τὰυτὰ ἐξαντληθῶν διὰ τους ἀκτῆμονες καὶ διὰ τους κολλήγους;

Οὐδεὶς ἀρνείται τὸ κοινωνικὸν συμφέρον καὶ τὸ Κρατικὸν καθήκον τῆς ἐγκαταστάσεως καὶ τούτων, ἀλλὰ τι δύναται τῶρα νὰ ἐπακολουθήσῃ διὰ τους κτηματίας ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν συμφωνίαν τῆς Λωζάννης περὶ ἀπαλλαγῆς θὰ ἀποζημιωθῶν «*en principe*» διὰ κτημάτων μουσουλμανικῶν ἰσῆς ἀξίας καὶ ομοίας φύσεως πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν ἐγκαταλειφθέντα ἐν Τουρκίᾳ; Ἀμφότεραι αἱ περιπτώσεις ἐπρεπε νὰ μὴ ἐξετασθῶν κεχωρισμένως, ἀλλὰ ἐν συνδυασμῷ.

Τούτο κυρίως θὰ ἐπεθυμῶμεν νὰ ἐπιτευχθῇ. Εἰς ὁργανισμόν Ἐπιστημονικόν ὅσο καὶ πεπειραμένον, ὅπως ἡ Κ.[τ.]Ε., ἐπαφίεμεθα νὰ κρίνῃ βέβαιοι ἐκ των προτέρων περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς.

Ἀρθρον 6. Ἡ βραχυλογία του ἡμετέρου πρώτου σημειώματος ἠδίκησε τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν σαφήνειαν τῆς προτάσεώς μας. Ἐπιθυμούμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι εἶναι δίκαιον ν' ἀρθῇ ὁ περιορισμὸς του ἀρθρου 6.

Αἱ πρόσοδοι του πίνακος 2 δεν ἔχουν ἐπιφυλαχθῇ διὰ τὸ προσφυγικόν δάνειον. Ἀλλὰ δι' ἄλλα δάνεια προσδιοριζόμενα ἐν τῷ ἀρθρῷ τούτῳ. Ἡ τροπολογία τὴν ὁποῖαν ἤδη θὰ ἠυχόμεθα εἶναι ὅπως διαγραφὴ ὁ ὅρος, καθ' ὃν τὸ δάνειον τὸ προβλεπόμενον γίνεται μετὰ προηγουμένην ἐγκρίσιν του διεθνούς Ἐλέγχου. Νὰ ἐπιτραπῇ δε εἰς τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς προσόδους αὐτὰς ἐλευθέρως διὰ δάνειον τὸ ὁποῖον νὰ διατεθῇ διὰ τὰ δημόσια ἔργα καὶ διὰ τὴν ἐξυγίανσιν τὴν νομισματικὴν του Κράτους.

Ὁ κ. Κάμπελλ ἀντιπροτείνει δυσμενεστέρους ὅρους καὶ ἀπ' αὐτοὺς του Πρωτοκόλλου. Θὰ ἦτο ὀρθόν μόνον ἡ ὑπηρεσία του δανείου τούτου νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν του Δ.Ο.Ε., ὅπως ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ δάνειά μας.

Β. Επί του Καταστατικού

Άρθρον 12. Το υπόμνημα του κ. Κάμπελλ ορθώς διακρίνει μεταξύ αστικών και αγροτικών κτημάτων. Τα πρώτα, τα αστικά, δεν υπάγονται εις την ΕΑΠ.

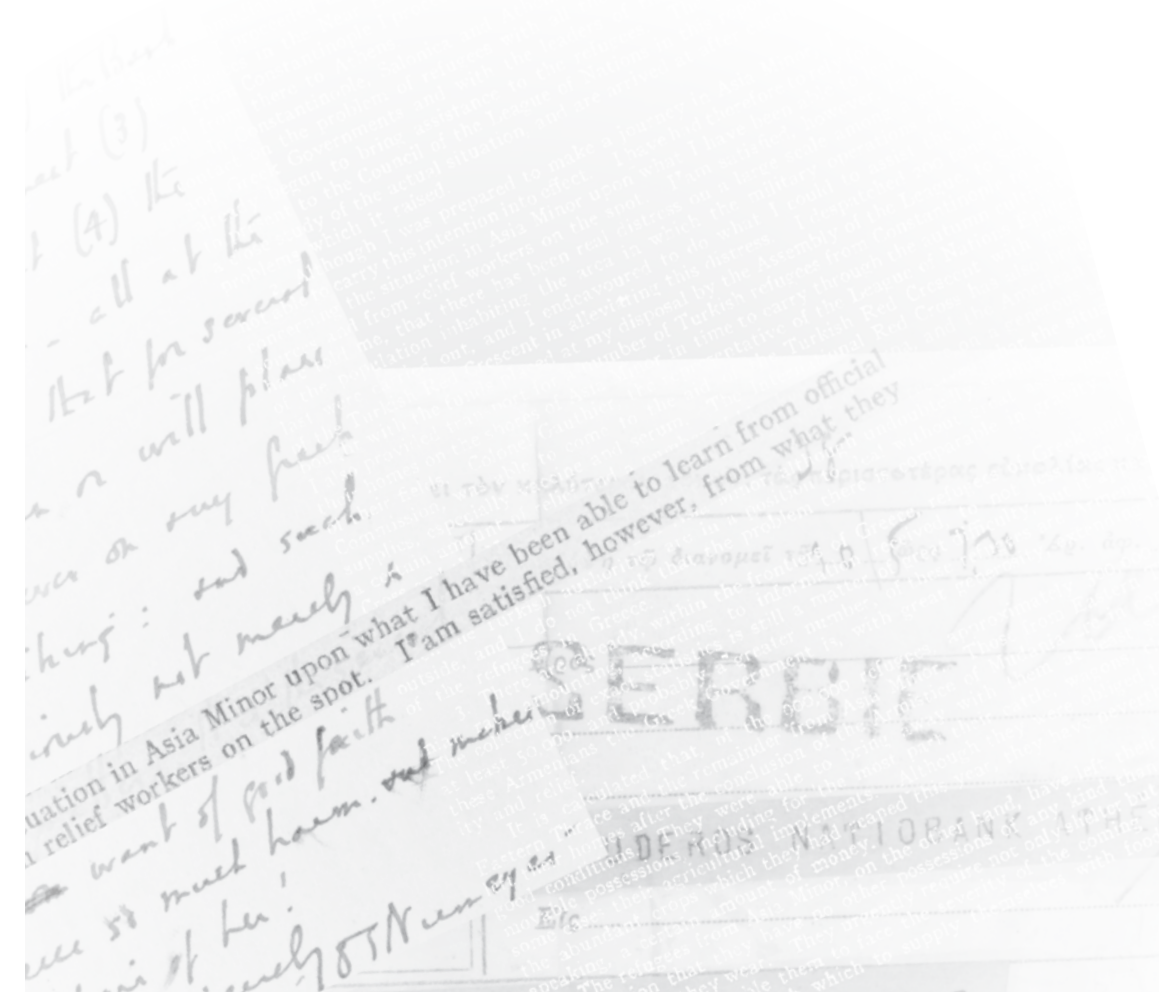
Εφ' όσον ο κ. Κάμπελλ αποκρούει κοινήν διοίκησιν και διαχείρισιν αμφοτέρων των κατηγοριών, αποδεχόμεθα τας αντιρρήσεις αυτού. Εν τούτοις, δεν είναι δυνατόν να παροραθῇ το γεγονός της κοινής προελεύσεως όλων τούτων των κτημάτων, και του κοινού σκοπού των, όχι μόνο προς αποκατάστασιν των προσφύγων, αλλά και αποζημίωσιν αυτών, δι' όσα αυτοί εγκατέλειπον εν Τουρκία.

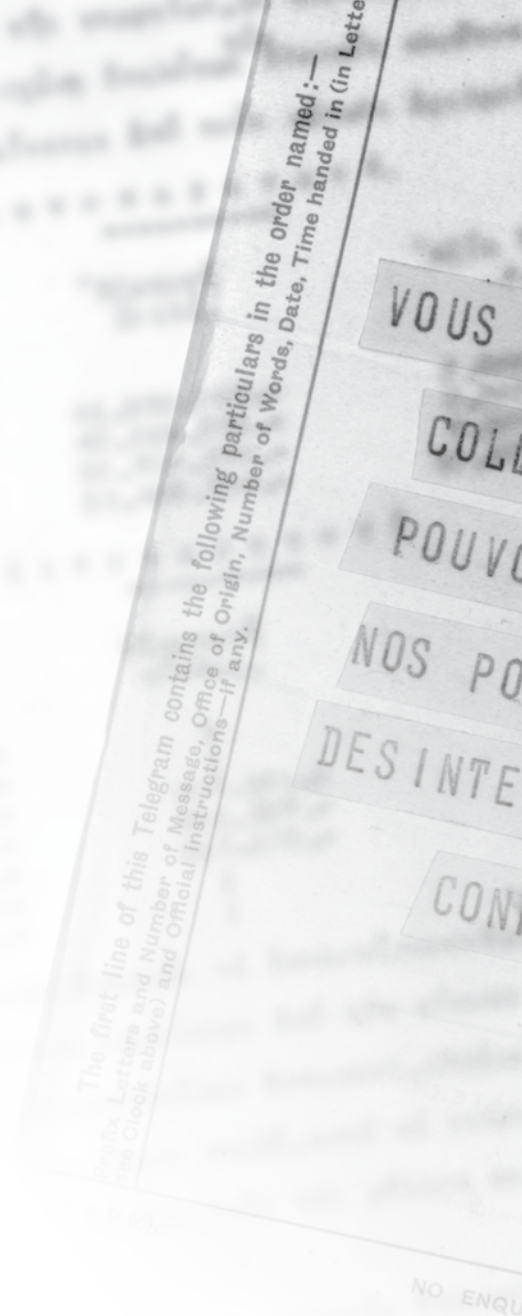
Προκειμένου λοιπόν να οργανώση το Κράτος τας αστικές περιουσίας κατά τρόπον εγγυώμενον την καλήν εκμετάλλευσιν και την δικαίαν κατανομήν μεταξύ των Προσφύγων, θα ήτο ου μόνον ορθόν, αλλά και συμφέρον, εάν αποφασίζετο ότι, ιδρυομένου τοιούτου οικονομικού Κρατικού οργανισμού, με πίστιν τα αστικά κτήματα και με προορισμόν την τακτοποίησιν όλων των προσφυγικών λογαριασμών, η ΕΑΠ αφ' ου εξεπλήρου το έργον της να μετεβίβαζε τότε εις τον οικονομικόν τούτον οργανισμόν την περαιτέρω διαχείρισιν των εργασιών αυτής.

Τουτέστιν, μετά την αγροτικήν αποκατάστασιν των προσφύγων παρά της ΕΑΠ και αφού θα εκανονίζοντο αι υποχρεώσεις των εγκατασταθέντων, οπότε θα έληγεν ο Κύριος σκοπός αυτής, θα ήτο σκόπιμον, όπως τα εφεξής δικαιώματα αυτής μεταβιβασθούν εις τον οικονομικόν οργανισμόν, ο οποίος θα είχε την υποχρέωσιν να κανονίση τους λογαριασμούς των αποζημιώσεων των προσφύγων – οι οποίοι θα παρουσιάσουν ασφαλώς ευρύτερον κύκλον παρά τον απλούν της αστικής εγκαταστάσεως. Δεδομένου ότι οι κτηματίαι πρόσφυγες θα δικαιωθούν να αποζημιωθούν διά τα κτήματα τα οποία εγκατέλειπον αλλά διά τα οποία δεν απεζημιώθησαν διά κτημάτων τουρκικών, διατεθέντων τυχόν διά την εγκατάστασιν ακτημόνων προσφύγων κολλήγων.

Ακριβώς δε διά τούτο υποστηρίζω ότι θα έπρεπε εις τον οργανισμόν τούτον να μετάσχουν ως «σύμβουλοι» δύο των μελών ΕΑΠ.

Επίσης ότι, προκειμένου ούτω να επέλθη βραδύτερον η συγχώνευσις των δύο τούτων οργανισμών των προσφυγικών συμφερόντων, η από τούδε τροποποίησις του Καταστατικού είναι ενδεδειγμένη.

5. Έκθεση Τσουδερού στη Δημοσιονομική Επιτροπή

Έκθεση Τσουδερού, υποβληθείσα στη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών, 6 Σεπτεμβρίου 1924¹

Α. Η πολιτική και οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα

Όταν για πρώτη φορά το περασμένο έτος τέθηκε στη Γενική Συνέλευση το θέμα της διάθεσης οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα για την αποκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τη Θράκη, η κατάσταση στη χώρα ήταν πολύ διαφορετική από τη σημερινή.

Ο οικονομικός και πολιτικός ορίζοντας της χώρας ήταν κάπως ασταθής, γεγονός που οδηγούσε, κατά συνέπεια, σε αμφιβολίες για το μέλλον της Ελλάδας.

Η Δημοσιονομική Επιτροπή, στην από 25 Ιουνίου 1923 έκθεσή της, έκανε λόγο για «επιτακτικές ανάγκες τις οποίες το Δημόσιο Ταμείο της Ελλάδας καλείται να καλύψει».

Ήταν εξ άλλου αδύνατον, ελλείψει παρόμοιου προηγούμενου, να προβλεφθούν με ακρίβεια οι αναγκαίες δαπάνες για αποκατάσταση όλων των προσφύγων. Ο αριθμός των τελευταίων αναμένεται να φθάσει κατά προσέγγιση τα 1.400.000 άτομα συνολικά, όταν και η τελευταία ομάδα προσφύγων θα έχει εγκαταλείψει τη Μικρά Ασία με προορισμό την Ελλάδα.

Η Συνθήκη της Λωζάννης δεν είχε ακόμη υπογραφεί. Η χώρα τελούσε υπό την ηγεσία μιας επαναστατικής κυβέρνησης και η πολιτική αβεβαιότητα έσπερνε ανησυχία στις συνειδήσεις του κόσμου, εξαιτίας του πολιτειακού ζητήματος, που την εποχή εκείνη δεν είχε βρει ακόμη τη λύση του.

1. Σ.τ.Ε.: Μετάφραση της έκθεσης που υποβάλλει ως Υπουργός Οικονομικών ο Εμμανουήλ Τσουδερός στη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών, σχετικά με τροποποιήσεις σε άρθρα του Πρωτοκόλλου της 29ης Σεπτεμβρίου 1923. *Rapport soumis au Comité Financier par M. E. Tsouderos, Ministre des Finances de Grèce, Délégué à la Vème Assemblée, Genève, 6 Septembre 1924, F.178 Doc. 1*· στο Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-Σ1-Υ2-Ε117-Τ9. Η έκθεση συνοδεύεται από τέσσερα παραρτήματα, τα οποία δεν μεταφράζονται.

Έκτοτε, υπογράφηκε η ειρήνη στη Λωζάννη, η διαχείριση των θεμάτων της χώρας βρίσκεται στα χέρια μιας κυβέρνησης που απολαμβάνει την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου, ενώ, μετά από δημοψήφισμα, το πολιτειακό ζήτημα λύθηκε με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας.

Η ελληνική υποεπιτροπή που συνεδρίασε στο Λονδίνο το 1924, ασκώντας την πλήρη δικαιοδοσία που της έχει εκχωρήσει το Συμβούλιο, ορθώς δήλωσε ότι «με χαρά αναγνωρίζει τη σημαντική πρόοδο που έχει σημειωθεί ως προς τη σταθερότητα της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα».

Στο μεσοδιάστημα, η οικονομική κατάσταση έχει επανέλθει στο κανονικό και συνεχίζει να βελτιώνεται μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται λεπτομερώς και στην επισυναπτόμενη αιτιολογική μου παρουσίαση σχετικά με τη δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας. Η αιτιολογική αυτή παρουσίαση δημοσιεύθηκε στον ελληνικό Τύπο στις 17 Αυγούστου, έχει δηλαδή ήδη εκτεθεί σε κριτική και δημοσιότητα.

Προς διευκόλυνση της μελέτης της εν λόγω αιτιολογικής παρουσίασης, επιτρέψτε μου να αναφέρω εδώ κάποια από τα πλέον χαρακτηριστικά αριθμητικά της στοιχεία.

Αν και το έλλειμμα της περιόδου 1923-1924 είχε εκτιμηθεί σε 3.037.974.562 δραχμές, στην πραγματικότητα δεν ξεπέρασε τις 1.315.825.563 δραχμές, ποσό που μειώθηκε στις 965.353.487 δραχμές μετά και την αφαίρεση των πλεονασμάτων προηγούμενων οικονομικών ετών. Στον νέο προϋπολογισμό (1924-1925), ο οποίος εκτελείται από την 1η Απριλίου 1924, προβλέπεται έλλειμμα 516.717.509 δραχμών.

Χωρίς τις δαπάνες για τους πρόσφυγες, το έλλειμμα αυτό θα ήταν ακόμη μικρότερο. Πράγματι, έχουμε εγγράψει 240.217.001 δραχμές για έξοδα παροχής βοήθειας στους πρόσφυγες και έξοδα εποικισμού και ανταλλαγής πληθυσμών. Χωρίς αυτές τις δαπάνες, το έλλειμμα του τρέχοντος έτους θα περιοριζόταν στις 277.000.000 δραχμές. Η ταχεία αποκατάσταση των προσφύγων παρουσιάζει λοιπόν διπλό οικονομικό ενδιαφέρον. Πρώτον, δεν θα υπάρξουν περαιτέρω έξοδα αρωγής προς τους πρόσφυγες, γεγονός που σίγουρα θα βελτιώσει τον προϋπολογισμό. Δεύτερον, μόλις οι πρόσφυγες εγκατασταθούν οριστικά, θα αρχίσουν να συμβάλλουν σθεναρά στην παραγωγική εκμετάλλευση των πόρων της χώρας.

Για να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις της και να εξισορροπήσει τον προϋπολογισμό της, η Ελλάδα δεν δίστασε, εν μέσω τόσων

Εικ. 11. Πέμπτη Σύνοδος της ΚτΕ στη Γενεύη, Σεπτέμβριος 1924: στο μέσο της πρώτης σειράς κάθεται η ελληνική αντιπροσωπεία, την οποία απαρτίζουν οι Στυλιανός Σεφεριάδης, Ανδρέας Ανδρεάδης, Νικόλαος Πολίτης και Εμμανουήλ Τσουδερός.

Πηγή: Αρχείο Εμμανουήλ και Μαρίας Τσουδερού © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

αντιξοοτήτων, να αυξήσει τους φόρους και να προχωρήσει σε ενεργητικά μέτρα για την τακτική είσπραξή τους.

Η συνεισφορά των άμεσων φόρων έφθασε για το 1922-1923 συνολικά τις 319.276.101 δραχμές, για το 1923-1924 συνολικά τις 718.709.700 δραχμές και για το 1924-1925 προβλέπεται να φθάσει συνολικά τις 822.538.000 δραχμές. Οι έμμεσοι φόροι ανήλθαν σε 897.063.569 δραχμές το 1922-1923, σε 1.651.865.633 δραχμές το 1923-1924 και προβλέπεται ότι το ποσό αυτό θα αυξηθεί περαιτέρω και θα φθάσει τις 1.709.214.000 δραχμές το 1924-1925. Επιπλέον, μελετούμε και την εφαρμογή νέων μέτρων που θα εξασφαλίζουν στο μέλλον καλύτερη απόδοση των άμεσων και έμμεσων φόρων.

Τόσο η άνοδος της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, όσο και η ανατίμηση των ομολόγων των εθνικών δανείων αποτελούν βέβαιο δείκτη της εμπιστοσύνης που έχει αρχίσει να εμπνέει η οικονομική μας κατάσταση στους χρηματοοικονομικούς κύκλους, οι οποίοι είναι πάντα πολύ καλά πληροφορημένοι.

Το ζήτημα του συναλλάγματος και των υπολοίπων αναλύεται λεπτομερώς στη συνημμένη παρουσίαση. Μέχρι τούδε, η Δημοσιονομική Επιτροπή λάμβανε ως βάση των υπολογισμών της την ισοτιμία των 300 δραχμών προς μία λίρα στερλίνα. Ωστόσο, η αξία της στερλίνας κυμαίνεται γύρω στις 250 δραχμές και μάλιστα κατά τρόπο αρκετά σταθερό εδώ και πολλούς μήνες, με τάση προς ανατίμηση της δραχμής.

Η αξία των ομολόγων των ελληνικών δανείων βαίνει βελτιούμενη από έτος σε έτος στις ξένες αγορές, όπως φαίνεται στους παρακάτω πίνακες, τα αριθμητικά στοιχεία των οποίων αντλούνται από την Ετήσια Έκθεση της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής. [Δίνονται] οι μέσες ετήσιες τιμές των ομολόγων που αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο χρηματιστήριο του Λονδίνου:

	1922	1923
Δάνειο του 1887, 4,0%	31,75%	37,83%
Δάνειο του 1893, 5,0%	34,93%	38,80%
Δάνειο του 1881, 5,0%	34,85%	41,39%
Δάνειο του 1884, 5,0%	34,98%	41,28%
Δάνειο του 1890, 5,0%	33,71%	39,82%
Δάνειο του 1889, 4,0%	27,30%	33,29%
Δάνειο του 1898, 2,5%	72,71%	91,12%
Δάνειο του 1902, 4,0%	37,53%	37,54%
Δάνειο του 1914, 5,0%	39,69%	49,28%

Οι τιμές αυτές εξακολουθούν να κινούνται αυξητικά και στη διάρκεια του τρέχοντος έτους (1924). Αρκεί να ειπωθεί πως τα ομόλογα του δανείου του 1914 αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο χρηματιστήριο του Λονδίνου προς 64%. Βασιζόμενη σε ένα τόσο ασφαλές κριτήριο, η βελτίωση αυτή είναι από τις πλέον σημαντικές και ενδεικτικές για την οικονομική κατάσταση της χώρας.

Θα είχε ενδιαφέρον να εξετάσουμε εξίσου συνοπτικά και την κατάσταση του εμπορίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μας. Κάτι τέτοιο όμως θα απαιτούσε εκτενή ανάλυση, με κίνδυνο να απομακρυνθούμε από τη συντομία που οφείλει να χαρακτηρίζει ένα υπόμνημα αυτού του είδους. Θα περιοριστώ λοιπόν στο να αναφέρω μόνο τα στοιχεία των εξαγωγών μας για τα έτη 1920-1923. Η ανάγνωσή τους και μόνο δίνει την ιδέα της ανοδικής πορείας της παραγωγής μας.

Εικ. 12. Εορταστική εκδήλωση για τους πρόσφυγες στο αίθριο του Ζάππειου Μεγάρου· ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Απόστολος Δοξιάδης και ο πρόεδρος της ΕΑΠ Henry Morgenthau σε αναμνηστική φωτογραφία ανάμεσα σε ορφανά προσφυγοπούλα.

Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Συλλογή Π. Πουλίδη.

Για το 1920 οι εξαγωγές έφθασαν σε αξία τα 664 εκατομμύρια

» 1921	»	974 εκατομμύρια
» 1922	»	2.485 εκατομμύρια
» 1923	»	2.545 εκατομμύρια

Σύμφωνα με τις ακριβείς στατιστικές πληροφορίες του Υπουργείου Γεωργίας, η αξία του συνολικού μέσου όρου των γεωργικών, δασικών και κτηνοτροφικών προϊόντων φθάνει ετησίως το ποσό των 15 δισεκατομμυρίων δραχμών, ήτοι των 60 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας. Η εργασία των προσφύγων θα αυξήσει κι άλλο αυτήν την παραγωγή.

Β. Δαπάνες για την αποκατάσταση των προσφύγων

Έτσι λοιπόν διαγράφεται η οικονομική κατάσταση της χώρας. Η σύγκριση με το παρελθόν υποδεικνύει με βεβαιότητα την είσοδο της χώρας σε πορεία εξυγίανσης. Η επίλυση του προβλήματος των προσφύγων θα εξασφαλίσει ακόμη περισσότερο την πορεία αυτή σε σύντομο χρονικό διάστημα. Όμως η επίλυση του εν λόγω προβλήματος είναι εφικτή μόνο υπό τον όρο εξεύρεσης όλων των χρημάτων που είναι αναγκαία για την

άμεση και ολοκληρωτική αποκατάσταση των προσφύγων. Η τωρινή οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας επιτρέπει, πιστεύουμε, στην Κοινωνία των Εθνών να παραχωρήσει ευρύτερη εξουσιοδότηση όσον αφορά το ποσό του δανείου για τους πρόσφυγες.

Βάσει των όρων του άρθρου 4 του Πρωτοκόλλου, η Ελλάδα έχει εξουσιοδοτηθεί να συνάψει δάνειο, το οποίο δεν πρέπει να είναι κατώτερο των τριών εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας, αλλά και να μην υπερβαίνει τα έξι εκατομμύρια λίρες.

Εντούτοις, όπως έχει δείξει η εμπειρία, το ποσό αυτό δεν επαρκεί για να καλύψει τις δαπάνες ούτε για μια άκρως στοιχειώδη αποκατάσταση, ακόμη και μέρους μόνο των δυστυχούντων προσφύγων. Σχεδόν 1.300.000 άνθρωποι έχουν καταφύγει στην Ελλάδα. Πριν από το τέλος του έτους, 180.000 νέοι πρόσφυγες θα προστεθούν στον εν λόγω αριθμό, ως επακόλουθο της συμφωνίας ανταλλαγής πληθυσμών. Αυτό μας κάνει λοιπόν 1.480.000 άτομα ή, αν υπολογίσουμε τέσσερα άτομα ανά οικογένεια, 370.000 οικογένειες. Εξ αυτών, 100.000 έχουν ήδη, κατά κάποιον τρόπο, στεγαστεί και αποκατασταθεί. Όσο για τους υπόλοιπους πρόσφυγες, βρίσκονται προς το παρόν χωρίς στέγη και κινδυνεύουν να περάσουν στην ίδια κατάσταση εξαθλίωσης έναν τρίτο χειμώνα.

Η Ελλάδα έχει δαπανήσει για αποκατάσταση και αρωγή των προσφύγων:

- α. μέσω του Κρατικού Προϋπολογισμού 505.000.000 δραχμές, σε είδος, κατοικίες και μετρητά, καθώς και 470.000.000 δραχμές σε έξοδα μεταφοράς, δηλαδή συνολικά 975.000.000 δραχμές ή £3.900.00, μέχρι το τέλος Μαρτίου 1924 (βλ. έγγραφο C.222.M.77.1924 και C.151.I).
- β. μέσω της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, £1.418.254, μέχρι τις 15 Αυγούστου 1924.

Επίσης, στον προϋπολογισμό του τρέχοντος οικονομικού έτους (1924-1925) έχει εγγράψει 240.000.000 δραχμές στον λογαριασμό των εξόδων παροχής βοήθειας και στέγασης. Επιπλέον, αποφασίστηκε να εγγραφεί για τη στέγαση των προσφύγων συμπληρωματικό ποσό 63.000.000 δραχμών. Επομένως, στη διάρκεια του τρέχοντος έτους, το Δημόσιο θα δαπανήσει 303.000.000 δραχμές, δηλαδή £1.212.000.

Παρά τις προσπάθειες αυτές, οι ανάγκες του έργου για την αποκατάσταση των προσφύγων παραμένουν πολύ μεγάλες και πιεστικές. Σχετικά με τις δαπάνες που προβλέπονται για την οριστική εγκατάσταση

των προσφύγων στην Ελλάδα, γίνεται εκτενής αναφορά στα συνημμένα έγγραφα που απευθύνονται στο Υπουργείο Οικονομικών:

- α. Έγγραφο υπ' αριθ. 1913 της 27ης Αυγούστου 1924, προερχόμενο από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων.
- β. Έγγραφο υπ' αριθ. 2176, 1830, 2352 και 3500, αποσταλμένα από το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο ασχολείται με την κατασκευή αστικών οικισμών για τους πρόσφυγες.

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων προβλέπει για το εξάμηνο Αυγούστου-Ιανουαρίου δαπάνες ύψους £3.835.799 (έναντι των οποίων διαθέτει £1.500.000, που είναι το υπόλοιπο από τις προκαταβολές της Τράπεζας της Αγγλίας και της [Εθνικής Τράπεζας της] Ελλάδος) και υποστηρίζει ότι για την εκπλήρωση της αποστολής της θα χρειαστούν ακόμη τουλάχιστον £4.000.000.

Από το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων απαιτήθηκαν, ενόψει της ανέγερσης αστικών οικισμών, 589.000.000 δραχμές (500, συν 26, συν 63). Για να αντιμετωπιστεί αυτή η δαπάνη, έχει ήδη διατεθεί ποσό 133.000.000 δραχμών. Το υπόλοιπο, δηλαδή 455.000.000 δραχμές (£1.834.000), θα πρέπει να τεθεί στη διάθεση του Ταμείου Περιθάλψεως για την κατασκευή κατοικιών, στον βαθμό που η εργασία αυτή δεν εμπίπτει πλήρως στην αρμοδιότητα της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Ανακεφαλαιώνοντας, πρέπει να βρεθούν ακόμη:

α. Για την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων	£7.835.799
β. Για το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων	£1.834.000
	£9.659.799
Αφαιρώντας τα ποσά που διαθέτει ΕΑΠ,	(-) £1.500.000
υπολείπεται για τις προβλεπόμενες δαπάνες ποσό	£8.159.799
για το οποίο δεν έχει γίνει καμία αντίστοιχη πρόβλεψη	

Κατά συνέπεια, αν το προσφυγικό δάνειο έμελλε να παραμείνει περιορισμένο στο ποσό των £6.000.000, η αποκατάσταση των προσφύγων θα υπέφερε από έλλειψη κονδυλίων, αφού από το ποσό αυτό θα πρέπει να αφαιρεθούν οι προκαταβολές της Τράπεζας της Αγγλίας και της [Εθνικής Τράπεζας της] Ελλάδος, ήτοι £3.000.000 που έχουμε δεσμευθεί να εξοφλήσουμε αμέσως μετά τη σύναψη του προσφυγικού δανείου.

Εκ του γεγονότος αυτού, θα απομένουν μόνο £3.000.000 για τις δαπάνες που αφορούν τους πρόσφυγες, από τις οποίες θα πρέπει επιπλέον να αφαιρεθούν τα έξοδα του προγράμματος, ούτως ώστε για μια προβλεπόμενη δαπάνη ύψους £8.159.000 θα διαθέτουμε, κατόπιν του δανείου, μόνο £3.000.000.

Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων θα συναντούσε ανυπέρβλητες δυσκολίες και θα κινδύνευε ακόμη και με πλήρη αποτυχία. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, θα επιθυμούσαμε να αυξηθεί το ποσό του δανείου από τις £6.000.000 στις £10.000.000. Το αίτημα αυτό έχει υποβληθεί στον Sir Arthur Salter ήδη από τον περασμένο Ιούνιο, με υπόμνημα του κ. Αργυρόπουλου, ο οποίος αντιπροσώπευε τότε την Ελλάδα ενώπιον του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, αναφερόμενοι παρακάτω στα έξοδα αποκατάστασης των προσφύγων, δεν έχουμε συμπεριλάβει παρά μόνο τις δαπάνες της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων και όσες οφείλονται στην κατασκευή αστικών οικισμών. Δεν έχουν επίσης ληφθεί υπόψη τα έξοδα απαλλοτρίωσης εδαφών για την εγκατάσταση των προσφύγων, ούτε τα αναγκαία ποσά για την εξόφληση καθυστερούμενων οφειλών από κατασχέσεις που πραγματοποιήθηκαν υπέρ των προσφύγων, ούτε τα έξοδα εξυγίανσης ελωδών περιοχών, ούτε οι δαπάνες που έγιναν για τη βελτίωση των οδών επικοινωνίας.

Όπως γίνεται φανερό, πρόκειται για αναπόφευκτες δαπάνες, προκειμένου η αποκατάσταση των προσφύγων να μπορέσει να πραγματοποιηθεί κατά τρόπο που να εγγυάται την ανάπτυξη της παραγωγής.

Γ. Δάνειο £10.000.000 – Εγγυήσεις

Το προσφυγικό δάνειο, αυξημένο από τις £6.000.000 στις £10.000.000, είναι πλήρως εξασφαλισμένο. Όσον αφορά την εξυπηρέτηση αυτού του δανείου, η οποία θα πραγματοποιηθεί με τη διαμεσολάβηση της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, η Ελλάδα προσφέρει τα έσοδα των Πινάκων Ι και ΙΙ του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, εκτιμώμενα για το έτος 1924-1925 στις 757.746.000 δραχμές, συν £50.000. Επισυνάπτω εδώ ως παραρτήματα αναλυτικούς πίνακες των εσόδων αυτών.

Αν υπολογίσουμε την εξυπηρέτηση του δανείου στο 10%, απαιτείται ετησίως ποσό ύψους £1.000.000, δηλαδή 250.000 δραχμών με τη σημερινή ισοτιμία. Το ποσό αυτό είναι κατά πολύ κατώτερο από τις προσφερόμενες εγγυήσεις.

Το δάνειο θα φέρει εξ άλλου τις ακόλουθες εγγυήσεις:

- α. Όλα τα εδάφη επί των οποίων θα πραγματοποιηθεί η εγκατάσταση με τη διαμεσολάβηση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, εδάφη που η Ελληνική Κυβέρνηση έχει μεταφέρει κατά πλήρη κυριότητα στην εν λόγω Επιτροπή, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο. Η αξία αυτών των εκτάσεων είναι ανώτερη από εκείνη που είχε αρχικά προβλεφθεί, λόγω των κατασκευών και των κατοικιών που υπάρχουν εκεί.
- β. Τους αστικούς οικισμούς που έχουν ήδη μεταβιβαστεί κατά πλήρη κυριότητα από την Ελληνική Κυβέρνηση στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως – δηλαδή Παγκράτι, Ποδαράδες, Κοκκινιά, Παλιό Σκοπευτήριο – τους οποίους η Κυβέρνηση κατασκεύασε με δικά της έξοδα με τη διαμεσολάβηση του Ταμείου Περιθάλψεως για τη στέγαση των προσφύγων. Οι οικισμοί αυτοί αριθμούν 19.385 δωμάτια και κόστισαν 108.699.000 δραχμές, χωρίς να υπολογίζουμε την αξία της γης η οποία αξιολογείται στις 4.500.000 δραχμές.
- γ. τα έσοδα των ιδιοκτητών και των οικιών που μεταβιβάστηκαν στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως, η οποία και θα προβεί στην είσπραξή τους. Η Επιτροπή έχει ήδη αρχίσει να λαμβάνει μικρά ποσά ως μισθώματα από ενοικιαστές πρόσφυγες, καθώς και το αντίτιμο των εδαφών που έχει πουλήσει.

Κατά συνέπεια το δάνειο, ακόμη και αυξημένο στις £10.000.000, είναι περισσότερο από εξασφαλισμένο, κατά τρόπο που η Κοινωνία των Εθνών να μην έχει τον παραμικρό δισταγμό να παραχωρήσει την αναγκαία εξουσιοδότηση για τη σύναψη ενός δανείου £10.000.000 το οποίο, όπως έδειξε η εμπειρία, αποτελεί το ελάχιστο απαραίτητο για την αποκατάσταση των προσφύγων. Έτσι λοιπόν, οι προβλέψεις και οι υπολογισμοί των κ.κ. Parmentier και Procter επαληθεύονται. Στα υπομνήματά τους προς την Κοινωνία των Εθνών, οι κύριοι αυτοί, πραγματευόμενοι το ζήτημα των προσφύγων, προέκριναν αντίστοιχο ποσό για τις ανάγκες αποκατάστασης των προσφύγων.

Δ. Ανάγκη επείγουσας αποκατάστασης των προσφύγων

Οφείλω να επαναλάβω ότι η Ελλάδα επιθυμεί, προς το γενικό συμφέρον, το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων να διεξαχθεί ταχέως. Δεν πρόκειται μόνο για έργο φιλανθρωπίας, πρόκειται πάνω από όλα

για κοινωνικό έργο οικονομικού ενδιαφέροντος. Κάθε καθυστέρηση είναι επιζήμια για τα συμφέροντα της χώρας, για τα συμφέροντα τρίτων στη χώρα, και για την κοινωνική γαλήνη.

Υπό το κράτος αυτών των ιδεών και με τη βεβαιότητα της επιτυχίας του προσφυγικού δανείου, όπως προκύπτει και από πρόσφατο τηλεγράφημα του Δρος Alfred Bonzon προς τους κ.κ. Morgenthau και Campbell, η Ελληνική Κυβέρνηση έχει εξουσιοδοτήσει την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων να προχωρήσει στο έργο της και πέραν των πόρων που διαθέτει σήμερα, μέχρι ενός ανώτατου συμπληρωματικού ποσού ύψους £3.000.000. Με άλλα λόγια, η Ελληνική Κυβέρνηση έδωσε στην Επιτροπή την άδεια να συνεχίσει να εφαρμόζει το πρόγραμμά της για το εξάμηνο που έχει ήδη ξεκινήσει. Το εν λόγω πρόγραμμα αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω και εκτίθεται λεπτομερώς στο έγγραφο υπ' αριθ. 1913 της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1924, αλλά και αυτό ακόμη δεν συνιστά επίλυση του προβλήματος.

Η Ελλάδα θα κάνει αυτή τη νέα δημοσιονομική προσπάθεια, παρά τις οικονομικές δυσχέρειες, υπό τη μορφή προκαταβολών που θα καταβληθούν από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Εντούτοις, η αποκατάσταση των προσφύγων, για να μπορέσει να υλοποιηθεί χωρίς ζημία για τη χώρα, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω αυτών των προκαταβολών, αλλά με τη συνολολόγηση ενός αρκετά σημαντικού δανείου που να καλύπτει όλες τις δαπάνες. Το ποσό των £6.000.000 του άρθρου 4 του Πρωτοκόλλου είναι σίγουρα ανεπαρκές.

Βάσει των ιδεών και των δεδομένων που αναφέρθηκαν παραπάνω, η Ελλάδα αιτείται την τροποποίηση του άρθρου 4 του Πρωτοκόλλου. Για τον σκοπό αυτόν, είναι έτοιμη να δεχθεί ως όρο τη συμμετοχή των ελληνικών τραπεζών μέχρις ανώτατου ποσού ύψους £2.000.000.

Ομοίως, η αντοχή της ελληνικής οικονομίας, καθώς και ο πίνακας των εγγυήσεων διαφόρων ειδών που προσφέρονται για το προσφυγικό δάνειο, συνηγορούν υπέρ της τροποποίησης του άρθρου 6 του Πρωτοκόλλου, την οποία η Ελλάδα έχει ζητήσει ήδη από τον Ιούνιο. Η χώρα μας, προς το συμφέρον της σταθεροποίησης και της βελτίωσης της θέσης του εθνικού νομίσματος, έχει ανάγκη να αναπτύξει τους πόρους της. Πρέπει χωρίς χρονοτριβή να προχωρήσει στην κατασκευή σιδηροδρόμων, οδών και λιμένων. Παράλληλα, οι όσες τέτοιες

υποδομές υπάρχουν, παραμελημένες στη διάρκεια του πολέμου, χρήζουν επισκευής. Οι περιορισμοί του άρθρου 6 δεν μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε στα έργα αυτά. Βάσει των όρων του εν λόγω άρθρου, όλα τα έσοδα (που αγγίζουν τα 4.000.000.000) βρίσκονται ακινητοποιημένα για έναν μοναδικό σκοπό, εις βάρος της οικονομικής προόδου της χώρας, γεγονός που σε καμία περίπτωση δεν θα ευνοήσει την κατάσταση του εθνικού νομίσματος. Πράγματι, το βάρος αυτών των περιορισμών είναι μεγάλο.

Ωστόσο η Ελλάδα, προσβλέποντας αυτήν τη στιγμή στην αποκατάσταση των προσφύγων σε σύντομο χρονικό διάστημα, ευχαρίστως θα συζητούσε την τροποποίηση του άρθρου 6, που έχει προτείνει, εφόσον η Δημοσιονομική Επιτροπή θα το έκρινε πρόσφορο. Η Ελλάδα θα δεχόταν σε τέτοια περίπτωση μια αναδιατύπωση του άρθρου 6, που θα διαφύλαττε ταυτόχρονα τα συμφέροντα των δανειστών και της χώρας.

Κατά τα λοιπά, η Ελληνική Κυβέρνηση επαναλαμβάνει το αίτημά της όσον αφορά τις λοιπές τροποποιήσεις που έχουν ήδη συζητηθεί ενώπιον διαφόρων επιτροπών του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Υπενθυμίζω αμέσως παρακάτω αυτές τις προτάσεις:

Ι. Τροποποιήσεις στο Πρωτόκολλο

Άρθρο 1. Να αντικατασταθούν οι λέξεις: «χωρίς τη συναίνεση του Συμβουλίου» με τις λέξεις: «χωρίς τη συναίνεση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Οι γενόμενες τροποποιήσεις θα γνωστοποιούνται άμεσα στο Συμβούλιο».

Άρθρο 2. Να προστεθεί στο άρθρο αυτό: «Ωστόσο τα εδάφη αυτά θα συνεχίσουν φυσικά να υπόκεινται στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις συνήθεις δουλειές γειτονίας και χρήσης, καθώς και στις υποχρεώσεις που απορρέουν από κεκτημένα δικαιώματα κολλήγων και παρόμοιων κατόχων. Από την άλλη, η εγκατάσταση προσφύγων επί των εδαφών αυτών δεν αποκλείει την εγκατάσταση των εν λόγω κολλήγων. Αλλά παραμένει απόλυτα κατανοητό πως τα εδάφη που παραχωρούνται κατά αυτόν τον τρόπο δεν θα συνυπολογίζονται στα 500.000 εκτάρια και η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων δεν θα αναλαμβάνει επ' ουδενί την εγκατάσταση των κολλήγων, για την οποία ωστόσο θα δύναται κατόπιν αιτήματος της Ελληνικής Κυβέρνησης να συνεργάζεται με την Κυβέρνηση».

II. [Τροποποιήσεις] στο Καταστατικό

Άρθρο 12. Να προστεθεί στο άρθρο αυτό: «Ωστόσο η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων δύναται να προβαίνει σε όλες τις χρήσιμες εγκαταστάσεις επί εδαφών Τούρκων, υπαγομένων στην ανταλλαγή, τα οποία θα της παραχωρηθούν από όταν θα αποκτήσει την εκ των πραγμάτων (de facto) κατοχή των εδαφών αυτών και προτού καταστεί ιδιοκτήτης εκ του νόμου (de jure). Η Ελληνική Κυβέρνηση δεσμεύεται επισημώς ότι η εκ του νόμου κυριότητα θα μεταβιβάζεται στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων αμέσως μόλις η Ελληνική Κυβέρνηση, έχουσα την ελευθερία διάθεσης των εδαφών αυτών, θα είναι σε θέση να μεταβιβάσει την κυριότητά τους.

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων θα δύναται επίσης να προβαίνει στην εγκατάσταση προσφύγων επί εδαφών υπό κατάσχεση ή απαλλοτρίωση πριν ολοκληρωθούν πλήρως οι από τον νόμο απαιτούμενες διατυπώσεις, υπό τον όρο πάντοτε ότι η Ελληνική Κυβέρνηση δεσμεύεται επισημώς να της παραδίδει άμεσα την εκ των πραγμάτων κατοχή και, άμα τη ολοκληρώσει των διατυπώσεων, την εκ του νόμου κυριότητα, βάσει των όρων του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου.

Η Επιτροπή εξουσιοδοτείται επίσης να πραγματοποιεί εγκαταστάσεις επί εδαφών μισθωμένων από την Ελληνική Κυβέρνηση, των οποίων η μίσθωση θα έχει διηνεκή χαρακτήρα και θα εκχωρείται στην Επιτροπή.

Τέλος, η Επιτροπή θα δύναται να προβαίνει κατ' εξαίρεση σε εγκαταστάσεις επί εδαφών που δεν της ανήκουν κατά κυριότητα, αλλά θα ήταν κατάλληλες για την εγκατάσταση προσφύγων και επί των οποίων εκτιμά ότι έχει αποκτήσει επαρκή δικαιώματα ώστε να εξασφαλίζεται η μόνιμη εγκατάσταση των προσφύγων και η ασφάλεια των κονδυλίων που δαπανώνται επί αυτών των εδαφών από την Επιτροπή».²

Άρθρο 15. Να προστεθεί: «Εντούτοις, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, προβαίνοντας σε συνολικές αποκαταστάσεις, όπως παραδείγματος χάριν στη δημιουργία προαστίων ή χωριών, δύναται να

2. Το Υπουργείο Εξωτερικών, σε επιστολή του προς την ΚτΕ στις 26 Ιουλίου τονίζει ότι: «γίνεται απόλυτα κατανοητό πως τα εδάφη που αναφέρονται στις τροποποιήσεις του άρθρου 12 του Καταστατικού θα συνυπολογίζονται στα 500.000 εκτάρια του άρθρου 2 [του Πρωτοκόλλου]».

πραγματοποιεί κάθε δαπάνη γενικής ή κοινωνικής τάξεως που εξασφαλίζει την ανάπτυξη αυτών των εγκαταστάσεων και τη βελτίωση της υγειονομικής κατάστασης των πληθυσμών».

(Παραληφθείσα επί της αρχής στο Λονδίνο από την ελληνική υποεπιτροπή στις 9 Μαΐου 1924).

(Βλ. επίσης Πρακτικά 71ης συνεδρίας της ΕΑΠ της 25ης Ιουλίου).

Εμμ. Ι. Τσουδερός
Υπουργός Οικονομικών
Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην
5η Γενική Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών

6. Συλλογή στατιστικών προσφυγικής αποκατάστασης

Συλλογή των κυριωτέρων στατιστικών των αφορωσών την ανταλλαγή των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων, υπό Α. Α. Πάλλη, μέλους Συμβουλίου της ΕΑΠ, Αθήνα 1929¹

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Κεφάλαιον Α. Γενικά

Πίναξ 1	Συνολικός αριθμός προσφύγων κατά τόπον προελεύσεως, κατά την Γενικήν Απογραφήν του πληθυσμού της 15ης Μαΐου 1928	114
Πίναξ 2	Δαπανηθέντα παρά του Κράτους από 1 Απριλίου 1922 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1926 διά περιθαλψιν, εποικισμόν και ανταλλαγήν	117
Πίναξ 3	Εξωτερικά και εσωτερικά δάνεια συναφθέντα διά την αποκατάστασιν ή αποζημίωσιν των προσφύγων	118
Πίναξ 4	Διατεθέντα παρά της ΕΑΠ διά την αγροτικήν αποκατάστασιν, αστικήν στέγασιν και λοιπάς δαπάνας	119
Πίναξ 4α	Επίδρασις των προσφύγων επί της εθνολογικής συνθέσεως του πληθυσμού της Ελλάδος	120

1. Σ.τ.Ε.: Συλλογή των κυριωτέρων στατιστικών των αφορωσών την ανταλλαγήν των πληθυσμών και προσφυγικήν αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων υπό Α. Α. Πάλλη, Μέλους του Συμβουλίου της ΕΑΠ, Αθήνα 1929· στο Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-S1-Y2-F7-T3. Αντίγραφο του τεκμηρίου βρίσκεται και στο Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (Μουσείο Μπενάκη), Φάκελος 212/17-18. Κατά τη μεταγραφή του συγκεκριμένου τεκμηρίου υπήρξαν επιπλέον παρεμβάσεις προς εναρμόνιση των τίτλων των πινάκων και βελτίωση της διάταξης των στοιχείων τους· διορθώθηκαν επίσης αβλεψίες, πρόδηλα σφάλματα άθροισης και μετατοπίσεις υποδιαστολών, ενώ τα ποσά σε λίρες, σελίνια, πένες (εsd) μετατράπηκαν στο δεκαδικό σύστημα. Το πρωτότυπο τεκμήριο βρίσκεται αναρτημένο στον ιστοχώρο της Τράπεζας της Ελλάδος· προς διευκόλυνση τυχόν αντιπαραβολών, η αρίθμηση των πινάκων διατηρήθηκε αμετάβλητη.

Κεφάλαιον Β. Ανταλλαγή

Πίναξ 5	Ανταλλαγέντες Τούρκοι και Βούλγαροι	123
Πίναξ 6α	Επιδικασθείσες αποζημιώσεις (δυνάμει αποφάσεων των αρμοδίων επιτροπών) εις τους εκ Τουρκίας ανταλλαξιμους μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	126
Πίναξ 6β	Καταβλητέα ποσά (δυνάμει των μετά της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος συμβάσεων) εις τους εκ Τουρκίας ανταλλαξιμους μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	127
Πίναξ 7	Μουσουλμανική ανταλλάξιμος περιουσία διατελούσα υπό την διαχείρισιν της Εθνικής Τραπέζης μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	128

Κεφάλαιον Γ. Αγροτική Αποκατάστασις

Πίναξ 8	Υπό της ΕΑΠ αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	130
Πίναξ 9	Υπό του Υπουργείου Γεωργίας αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	131
Πίναξ 10	Αγροτικά κτήματα παραχωρηθέντα εις την ΕΑΠ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	132
Πίναξ 11	Εκτάσεις καταμετρηθείσες και διανεμηθείσες παρά της ΕΑΠ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	134
Πίναξ 12	Υπό των προσφύγων καλλιεργηθείσα έκτασις, 1923-1927	135
Πίναξ 13	Υπό των προσφύγων καλλιεργηθείσα έκτασις σιτηρών και καπνού, 1923-1927	135
Πίναξ 14	Ζώα παραχωρηθέντα εις τους πρόσφυγας μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	136
Πίναξ 15	Μέση δαπάνη διά την αποκατάστασιν μιας αγροτικής οικογενείας	137

Πίναξ 16	Μόνιμοι συντελεσταί εφ' ων βασίζεται η ΕΑΠ διά τον υπολογισμόν των δαπανών της αγροτικής αποκαταστάσεως	138
----------	---	-----

Κεφάλαιον Δ. Στέγασις

Πίναξ 17	Αριθμός αγροτικών συνοικισμών και οικημάτων της ΕΑΠ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	145
Πίναξ 18	Αριθμός ανεγερθέντων και υπό ανέγερσιν αστικών συνοικισμών και οικημάτων της ΕΑΠ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	146
Πίναξ 19	Κατάστασις των εντός πόλεως διαμενόντων προσφύγων, από απόψεως στεγάσεως, επί τη βάσει της διενεργηθείσης παρά της ΕΑΠ ειδικής απογραφής του Αυγούστου 1927	147
Πίναξ 20α	Τύποι αγροτικών οικίσκων ανεγερθέντων εργολαβικώς παρά της ΕΑΠ και μέσον κόστος αυτών	152
Πίναξ 20β	Τύποι αστικών οικημάτων ανεγειρομένων εργολαβικώς παρά της ΕΑΠ και μέσον κόστος αυτών	153

Κεφάλαιον Ε. Εισπράξεις

Πίναξ 21	Ποσά καταβληθέντα υπό των προσφύγων έναντι των χρεών των μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928	156
Πίναξ 22	Σύγκρισις μεταξύ καταβολών προσφύγων και τοκοχρεωλυσίου προσφυγικού δανείου 7% 1924	157

Κεφάλαιον ΣΤ. Προμήθειες

Πίναξ 23	Τα κυριώτερα είδη άτινα επρομηθεύθη η ΕΑΠ και αι τιμαί αυτών κατά το διάστημα 1924-1928	161
----------	--	-----

Εισαγωγή

Η παρούσα συλλογή έχει ως σκοπόν να παρουσιάσει, κατά τρόπον συνεπυγμένον και εύχρηστον διά τους ασχολουμένους περί τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της Ελλάδος, τας βασικάς στατιστικάς τας σχετιζόμενας με το ζήτημα των προσφύγων.

Το δημιουργηθέν μετά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν προσφυγικόν ζήτημα έσχε βαθυτάτην επίδρασιν εφ' όλης της ζωής της χώρας, πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής. Ούτω πρώτον, από απόψεως δημογραφικής: ενώ η πυκνότης του πληθυσμού κατά την απογραφήν του 1920 (ότε η χώρα είχε έκτασιν 147.600 τετρ. χιλιομέτρων) ήτο 37 κατά τετρ. χιλιομέτρον, σήμερον, όπως προκύπτει από την τελευταίαν απογραφήν του 1928, η πυκνότης είναι 49 κατά τετρ. χιλιομέτρον, και τούτο μολονότι η έκτασις της χώρας ηλαττώθη, ως εκ της απωλείας της Ανατολικής Θράκης και των νήσων Ίμβρου και Τενέδου, κατά 20.000 τετρ. χιλιομέτρα.

Από απόψεως εθνικής ομοιογενείας, το αποτέλεσμα είναι επίσης σημαντικόν. Ενώ κατά το 1920, επί ολικού πληθυσμού 5.536.000, η δύναμις των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων (τουρκικής, βουλγαρικής, αλβανικής, αρμενικής και εβραϊκής), συμπεριλαμβανομένων και των ξένων υπηκόων, ανήρχετο εις 1.066.000 περίπου, ήτοι το 20% του πληθυσμού της χώρας, σήμερον η δύναμις των αλλογενών τούτων στοιχείων, επί ολικού πληθυσμού 6.205.000 κατήλθεν εις 383.000 περίπου, ήτοι 6,2%.²

Ο οικονομικός αντίκτυπος υπήρξεν επίσης σοβαρώτατος. Εδώ υπάρχουν δύο απόψεις – η μία παθητική, η δε ετέρα ενεργητική. Αφ' ενός το Κράτος υπεβλήθη εις σημαντικές θυσίας αναγκασθέν να δαπάνησιν αμέσως εκ του προϋπολογισμού του – από το 1922 μέχρι σήμερον – ποσά αντιστοιχούντα προς 6.544.155 λίρας διά περίθαλψιν, ανταλλαγήν και διαφόρους άλλας ανάγκας των προσφύγων (ίδε πίνακα 2), να συνάψη δε δάνεια (ίδε πίνακα 3) εν μεν τω εξωτερικώ 15.382.450 λιρών, εν δε τω εσωτερικώ 7.400.000.000 δρχ., τα οποία προώρισται επί αρκετά έτη να επιβαρύνουν τον προϋπολογισμόν με ετήσια τοκοχρεωλύσια ανερχόμενα εις £1.144.100 και 654.000.000 δρχ. περίπου, χωρίς να υπολογίσωμεν το ποσόν – ακαθόριστον μέχρι στιγμής – που

2. Δι' ανάλυσιν των αριθμών τούτων ιδε πίνακα 4α.

θα υποχρεωθεί το Κράτος να πληρώσει δι' απαλλοτριώσεις ή επιτάξεις κτημάτων και οικοπέδων χρησιμοποιηθέντων διά την εγκατάστασιν των προσφύγων, αγροτών και αστών.

Έναντι των θυσιών τούτων, έχομεν την αναμφισβήτητον αύξησιν της παραγωγής εις ωρισμένους κλάδους της γεωργίας, ως αποτέλεσμα της εγκαταστάσεως των προσφύγων, αύξησιν που θα ενισχύση αναλόγως τον εθνικόν πλούτον και τους πόρους του Δημοσίου Ταμείου, όπως και φαίνεται από τους κάτωθι αριθμούς.³

	Καπνοπαραγωγή			Σιτοπαραγωγή	
	Παραγωγή (Κοιλιά)	Εξαγωγή (Κοιλιά)	Αξία εξαγωγής (£)	Παραγωγή (Τόνοι)	Εισαγωγή (Τόνοι)
1922	25.306.656	-	-	245.540	-
1923	-	-	-	238.992	-
1924	50.096.125	41.832.923	6.800.000	210.226	407.161
1925	65.462.009	42.219.525	9.500.000	305.411	364.367
1926	54.724.849	55.324.172	8.800.000	337.552	313.605
1927	61.709.013	53.460.304	10.800.000	438.342	-
1928	-	-	-	450.200	-

Δηλαδή δυνάμεθα ασφαλώς να υπολογίσωμεν επί συνεχούς αυξήσεως της γεωργικής παραγωγής (όπως προκύπτει από τον Πίνακα 12, εμφανίζοντα την κατ' έτος παρά των προσφύγων καλλιεργηθείσαν έκτασιν), αυξήσεως που θα είχε ήδη γίνη ακόμη πιο αισθητή εάν δεν είχαν συμβή, κατά τα τελευταία έτη, αλληπάλληλοι θεομηνίαι (ξηρασίαι, πλημμύραι, κ.λπ.) εις τας μάλλον παραγωγικάς περιφέρειας της Βορείου Ελλάδος.

Προς τούτοις, η εθνική βιομηχανία επλουτίσθη διά της προσθήκης νέων καθαρώς προσφυγικών βιομηχανιών, εκ των οποίων η κυριωτέρα είναι η ταπητουργία, οι δε προϋπάρχοντες κλάδοι της βιομηχανίας και βιοτεχνίας αναμφισβητήτως ενισχύθησαν διά της εισροής χιλιάδων εργατικών χειρών και ειδικών τεχνιτών.

Άλλαι οπωσοούν σπουδαίαι, μολονότι ίσως όχι καθ' ολοκληρίαν ευεργετικά συνέπειαι – από απόψεως οικονομικής και κοινωνικής – είναι: 1. η τελεία εξάλειψις της μεγάλης ιδιοκτησίας ήτις υπήρξεν αποτέλεσμα της ανάγκης όπως όλα τα υπολειφθέντα μεγάλα κτήματα

3. Ελήφθησαν εκ της 19ης τριμηνιαίας εκθέσεως της ΕΑΠ, ήτις εβασίσθη εις τας σχετικάς στατιστικάς του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας διά τον σίτον και του κ. Α. Μάντζαρη, Γενικού Γραμματέως της Καπνεμπορικής Ομοσπονδίας της Ελλάδος.

χρησιμοποιηθούν δι' εγκατάστασιν προσφύγων, 2. η υποχώρησις της νομαδικής κτηνοτροφίας ένεκα της ιδίας ανάγκης ήτις επέβαλλε εις τον εποικισμόν να χρησιμοποιήση τα πλείστα των καλλιεργησίμων λειβαδίων διά την εγκατάστασιν προσφύγων γεωργών.

Ειδικώς προκειμένου περί της τελευταίας ταύτης περιπτώσεως, η ελάττωσις της κτηνοτροφικής παραγωγής που είναι επόμενον να επακολουθήση ως άμεσον αποτέλεσμα, προβλέπεται ότι θα ισοφαρισθή, κατά μέγα μέρος, διά της αναπτύξεως της οικοσίου κτηνοτροφίας. Μερικοί μάλιστα υποστηρίζουν ότι δεν επήλθε καμία ζημία από της απόψεως ταύτης. Δεν έχομεν υπ' όψιν σχετικούς αριθμούς διά να μπορέσομε ν' αποφανθώμεν μετά βεβαιότητος επί του σημείου τούτου.

Εις την αρχήν εκάστου πίνακος προετάξαμεν σύντομον ανάλυσιν των αριθμών, διότι φρονούμεν ότι απλή παράταξις αριθμών, άνευ περαιτέρω εξηγήσεων, δεν δύναται ν' αποβή χρήσιμος ούτε να κατευθύνη προς τα πρακτικά εκείνα συμπεράσματα, των οποίων η εξαγωγή πρέπει να είναι ο κύριος σκοπός κάθε στατιστικής.

Ελπίζομεν ότι η παρούσα συλλογή, εις την οποίαν έχομεν συγκεντρώσει τας κυριωτέρας προσφυγικάς στατιστικάς τας κατεσπαρμένας έως τώρα εδώ και κει μέσα σε διαφόρους εκθέσεις και δημοσιεύματα της ΕΑΠ, της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος και των Υπουργείων, θα χρησιμεύση ως οδηγός εις όλους εκείνους όσοι ασχολούνται με τα ζητήματα ταύτα.

Αθήναι τη 8η Ιανουαρίου 1929

Α. Α. Πάλλης

Κεφάλαιον Α. Γενικά

Α1. Ολικός αριθμός των προσφύγων

Η πρώτη απογραφή των προσφύγων των ελθόντων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, η γενομένη κατ' Απρίλιον του 1923, απέδωκεν αριθμόν 847.931. Έκτοτε όμως εξηκολούθησαν να έρχονται εις την Ελλάδα και άλλοι πρόσφυγες και μετανάσται τόσο από την Τουρκίαν όσο και από την Βουλγαρίαν και Ρωσίαν, διά των οποίων ηυξήθη σημαντικώς ο αριθμός.

ΠΙΝΑΞ 1

Συνολικός αριθμός προσφύγων¹ κατά τόπον προελεύσεως, κατά την Γενικήν Απογραφήν του πληθυσμού της 15ης Μαΐου 1928

Τόπος προελεύσεως	Αριθμός προσφύγων
Τουρκία	1.104.216
Μικρασιάται	626.954
Θράκες	256.635
Πόντιοι	182.169
Κων/πολίται	38.458
Βουλγαρία	49.027
Ρωσία	58.526
Καύκασος	47.091
Λοιπή Ρωσία	11.435
Διαφόρων προελεύσεων	10.080
Αλβανία	2.186
Σερβία	5.250
Δωδεκάνησα	561
Λοιποί τόποι	2.083
Σύνολον	1.221.849

1. Ως πρόσφυγες συγκαταλέγονται πάντες οι καταφυγόντες εκ Τουρκίας ομογενείς, είτε ανταλλάξιμοι ή μη, οι εκ Βουλγαρίας μετανάσται, και οι εκ Ρωσίας, Αλβανίας (Βορείου Ηπείρου), Δωδεκανήσων και Σερβίας (Μοναστήρι Γευγελή, κ.λπ.) διά διαφόρους λόγους καταφυγόντες εις Ελλάδα.

Μολονότι υπολογισμοί, κατά το μάλλον ή ήττον πρόχειροι, ανεβίβάζον τον ολικόν αριθμόν εις 1.400.000 περίπου, ο αριθμός ούτος δεν ήτο επισήμως εξηκριβωμένος, η δε διενέργεια χωριστής απογραφής των

προσφύγων ήτο καταδικασμένη να προσκόψη – ιδίως εις τας πόλεις όπου οι πρόσφυγες είναι αναμειγμένοι με τους γηγενείς – εις τοιαύτας δυσκολίας τεχνικής φύσεως, ώστε το αποτέλεσμα θα ήτο ελλιπές. Διά τούτο η εξακρίβωσις της πραγματικής δυνάμεως του προσφυγικού στοιχείου ήτο εφικτή μόνον εν συνδυασμῷ προς την Γενικήν Απογραφήν του πληθυσμού της χώρας, εφόσον τα ατομικά δελτία απογραφής θα περιείχον την μνείαν της προελεύσεως εκάστου κατοίκου.

Ούτω, η Γενική Απογραφή του πληθυσμού της 15ης Μαΐου 1928 – η πρώτη μετά την Μικρασιατική Καταστροφήν – μας παρέχει, διά πρώτην φοράν, επισήμως εξηκριβωμένον, τον συνολικόν αριθμόν των προσφύγων, κατά διάκρισιν προελεύσεως. Ούτος ανέρχεται εις 1.221.849 άτομα, εκ των οποίων 1.069.957 είναι οι αφιχθέντες μετά την Μικρασιατική Καταστροφήν, 151.892 δε οι προ αυτής. Μεταξύ των 151.892 τούτων συγκαταλέγονται και οι παλαιοί πρόσφυγες οι ελθόντες προ του 1920, οι οποίοι ανέρχονται εις 70.000 περίπου. Ο Πίναξ 1 δίδει την κατανομήν αυτών κατά προέλευσιν.

Α2. Δαπάναι ανταλλαγής, περιθάλψεως και αποκαταστάσεως

Η ανταλλαγή των πληθυσμών, η περίθαλψις, η αποκατάστασις και η αποζημίωσις τόσων χιλιάδων προσφύγων επεσώρευσεν εις την Ελλάδα σημαντικώτατα οικονομικά βάρη, τα οποία όμως, τόσο το Κράτος όσο και οι ιδιώται, αντιμετώπισαν με θάρρος και εθελουσίαν άξιαν των παραδόσεων του ελληνικού λαού.

Η συνολική δαπάνη ήτις δεν είναι δυνατόν να καθορισθή ακόμη, ελλείψει αρκετών στοιχείων, θ' ανέλθη εις πολλά εκατομμύρια λιρών. Ένα μέρος της δαπάνης κατεβλήθη εκ των τακτικών εσόδων του προϋπολογισμού, το δε άλλο διά δανείων, ούτως ώστε και οι μέλλουσαι γενεαί να συνεισφέρουν.

Εκ των τακτικών εσόδων του προϋπολογισμού αντικρύσθησαν κυρίως αι δαπάναι της ανταλλαγής και της περιθάλψεως αι οποίαι ανήλθον, διά τα πέντε μεταπολεμικά έτη 1922-1927, εις £6.544.155 (ίδε Πίνακα υπ' αριθ. 2), εις το ποσόν δε τούτο μπορούμεν να προσθέσομε και το ποσόν των £438.515 το οποίον εδαπάνησε το Κράτος διά την συντήρησιν των ορφανών, ως επί το πλείστον προσφυγοπαίδων.

Τα κεφάλαια τα οποία διετεθήσαν ή πρόκειται να διατεθούν διά την αποκατάστασιν δεν είναι δυνατόν να υπολογισθούν με την αυτήν ακρίβειαν. Ταύτα συνίστανται εις:

- α. το προϊόν των δύο εξωτερικών δανείων 1924 και 1928, των συναφθέντων ειδικώς διά την αποκατάστασιν των προσφύγων, ανερχομένων εις £15.382.450 ονομαστικού και £13.000.000 πραγματικού κεφαλαίου,⁴
- β. την αξίαν των γαιών, αγροτικών και αστικών, των μη υπαγομένων εις την κατηγορίαν των ανταλλαξιμων, διά τας οποίας το Κράτος οφείλει να καταβάλη αποζημίωσιν εις τους ιδιοκτήτας (ξένων υπηκόων, Τούρκων υπηκόων, Μουσουλμάνων Δυτικής Θράκης, απαλλοτριωθείσων), και
- γ. την αποζημίωσιν των εκ Βουλγαρίας μεταναστών των οποίων αι ομολογίαι αρχικώς είχαν ως αντίκρυσμα τας γαίας τας εγκαταλειφθείσας παρά των Βουλγάρων μεταναστών εν Ελλάδι. Ήδη όμως, εφόσον αι γαίαι αύται εχρησιμοποιήθησαν παρά της ΕΑΠ διά την εγκατάστασιν των εν γένει προσφύγων, το Κράτος υπεχρεώθη να αναλάβη το χρεωλύσιον των ομολογιών εις βάρος του προϋπολογισμού.

Διά την εξυπηρέτησιν των δανείων των άνω κατηγοριών (α) και (γ), ο προϋπολογισμός θα επιβαρυνθή επί αρκετά έτη με ετήσιον ποσόν περίπου £1.400.000 (ιδε Πίνακα 3). Όσον διά την επιβάρυνσιν εκ της εξαγοράς των γαιών τής (β) κατηγορίας, αύτη δεν έχει ακόμη καθορισθή. Πάντως πρόκειται περί ποσού αρκετά σημαντικού.⁵

Τέλος, έχομεν τα ποσά που το Κράτος καταβάλλει εκ του προϋπολογισμού διά την εξυπηρέτησιν των ομολογιών των ανταλλαξιμων και τα οποία ανέρχονται, επί του παρόντος, εις 480.000.000 δρχ. περίπου ετησίως. Το ποσόν τούτο θα μειωθή βαθμηδόν, εφόσον αι ομολογίαι θα αποσβέννυνται εκ του προϊόντος της πωλήσεως των ανταλλαξιμων μουσουλμανικών κτημάτων.

4. Σ.τ.Ε.: Από το δάνειο του 1928, μόνο το ένα τρίτο – ονομαστικής αξίας περίπου £3 εκατομμυρίων – διατέθηκε για την αποκατάσταση των προσφύγων· γι' αυτό και ο Πίνακας 3 καταγράφει μόνο το σκέλος του δανείου που χορηγήθηκε από το αμερικανικό Δημόσιο (ίσο με £2,5 εκατομμύρια) και το προσφυγικό τμήμα του δανείου σταθεροποιήσεως (£0,6 εκατομμύρια).

5. Σ.τ.Ε.: Το πρωτότυπο τεκμήριο φέρει χειρόγραφη προσθήκη: «600 εκατομμύρια περίπου».

Εικ. 13. Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία σε σιδηροδρομικό σταθμό.

Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Συλλογή Π. Πουλίδη.

Επομένως νομιζομεν ότι δεν είμεθα μακράν της αληθείας λέγοντες ότι η αποκατάστασις, μαζί με την αποζημίωσιν των προσφύγων, θα συνεπάγεται, επί σειρά ετών, ετησίαν επιβάρυνσιν περίπου £3.000.000.

ΠΙΝΑΞ 2

Δαπανηθέντα παρά του Κράτους από 1 Απριλίου 1922
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1926 διά περίθαλψιν,
εποικισμόν και ανταλλαγήν (εις £)¹

Οικ. έτος	Περίθαλψις, μετακινήσεις, στέγασις	Εποικισμός ²	Ανταλλαγή ³	Σύνολον
1922-1923	831.775	228.210	-	1.059.985
1923-1924	847.980	667.405	-	1.515.385
1924-1925	1.356.125	363.850	258.415	1.978.390
1925-1926	1.194.040	67.000	-	1.261.040
1926-1927	387.250	342.105	-	729.355
Σύνολον	4.617.170	1.668.570	258.415	6.544.155

1. Αριθμοί ληφθέντες εκ της εκθέσεως της Επιτροπής Εμπειρογνομώνων της καταρτισθείσης δυνάμει του από 10 Δεκεμβρίου 1926 Ν.Δ. και εκ του Γενικού Λογιστηρίου.

2. Πρόκειται περί εποικισμού γενομένου παρά του Υπουργείου Γεωργίας, ανεξαρτήτως της γενομένης παρά της ΕΑΠ εγκαταστάσεως εκ του προϊόντος των προσφυγικών δανείων.

3. Περιλαμβάνει μόνον τα έξοδα της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής Ελληνοτουρκικών πληθυσμών.

ΠΙΝΑΞ 3

Εξωτερικά και εσωτερικά δάνεια συναφθέντα διά την αποκατάστασιν ή αποζημίωσιν των προσφύγων

Έτος εκδόσεως	Σκοπός	Ονομαστικά κεφάλαια	Τιμή εκδόσεως	Τόκος	Ετήσια επιβάρυνσις¹
1923	Ελλην. Βουλγ. μετανάστευσις	Δρχ. 600.000.000²	Άρτιον	6%	Δρχ. 43.589.346 - 59.751.735³
1924	Προσφυγικών (καθαρών £10 εκατ.)	£12.300.000	88%	7%	£922.612
1926	Ανταλλαξίμων	Δρχ. 3.000.000.000	Άρτιον	8%	
1926	Ανταλλαξίμων	Δρχ. 500.000.000	Άρτιον	8%	Δρχ. 480.000.000
1928	Ανταλλαξίμων	Δρχ. 2.500.000.000⁴	Άρτιον	8%	
1927	Ελλήνων υπηκόων	Δρχ. 800.000.000	Άρτιον	8%	Δρχ. 71.081.944
1928	Σταθεροποιήσεως (Τμ. Προσφύγων)⁵	£582.450	91%	6%	£38.710
1928	Δάνειον αμερικ. Πιστώσεων⁶	£2.500.000	Άρτιον	4%	£182.778
Σύνολον		£15.382.450	Δρχ. 7.400.000.000		

1. Επιβάρυνσις προϋπολογισμού, κατά θεωρητικόν υπολογισμόν, βάσει των πινάκων της συνθέτου χρεωλυσίας. Η επιβάρυνσις των ομολογιών των ανταλλαξίμων μειούται κατά την αναλογία των αποβεννυμένων ομολογιών εκ των πραγματοποιημένων πωλήσεων κτημάτων.

2. Δεν εκυκλοφόρησεν εισέτι όλον τον ποσόν τούτο, αλλά περί τα 400 εκατομμύρια. Υπελογίσθη όμως ότι θα συμπληρωθή η έκδοσις του μέχρις των 600 εκατομμυρίων.

3. Το ετήσιον τοκοχρεωλύσιον προς εξυπηρέτησιν χρέους 850.000.000 δρχ., το οποίον ανέλαβε η Ελληνική Κυβέρνησις την υποχρέωσιν να καταβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν διά διαφορὰν ἀξίας κτημάτων υπέρ ταύτης. Η καταβολή θα γίνη διά γραμματίων εξοφλητέων τμηματικῶς ἐντός 30 ἐτῶν πρὸς 6%.

4. Διά το μέχρι 2 Νοεμβρίου 1928 μὴ κυκλοφορήσαν τμήμα ομολογιῶν υπερβιάσθη ὁ τόκος εἰς 6%. Ἐπὶ τούτοις οφείλονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν περί τας 860.000.000 δρχ. χορηγηθείσα ὑπὸ ταύτης εἰς τοὺς ανταλλαξίμους εἰς μετρητὰ ἢ ομολογίας ἐκ των περιεθουσῶν εἰς τὴν κυριότητά της.

5. Το όλον δάνειον σταθεροποιήσεως αποτελεῖτο ἐκ ληρῶν Ἀγγλίας ονομαστικῆς ἀξίας 4.070.960 καὶ δολαρίων ονομαστικῆς ἀξίας 17.000.000, εξοφλητέων ἐντός 40ετίας πρὸς 6%. Μέρος τούτου, ονομαστικῆς ἀξίας £582.450 (καθαρὸν προϊόν £500.000), διετέθη διά τὴν προσφυγικὴν ἀποκατάστασιν.

6. Το δάνειον τούτου τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως αποτελεῖται ἐκ \$12.167.000 εἰς το ἄρτιον (ισότιμον εἰς £2.500.000), εξοφλητέον ἐντός 20ετίας πρὸς 4%, διετέθη δὲ ἐξ ολοκλήρου διά τὴν προσφυγικὴν ἀποκατάστασιν.

ΠΙΝΑΞ 4

Διατεθέντα παρά της ΕΑΠ διά την αγροτικήν αποκατάστασιν, αστικήν στέγασιν και λοιπὰς δαπάνας (εἰς £)¹

	Διατεθέντα μέχρι 31.12.1928	Διατεθησόμενα	Σύνολον
Αγροτική αποκατάστασις	9.117.362,31	1.271.625,57	10.388.987,88
Αστική στέγασις	1.302.734,24	1.120.227,26	2.422.961,50
Γενικά έξοδα Κέντρου²	173.768,32	97.600,00	271.368,32
Ἐπιπλα και σκευή	25.439,15	-	25.439,15
Υπηρ. αποζημ. αγροτῶν³	10.224,87	-	10.224,87
Προσφυγική χειροτεχνία⁴	2.448,28	128.570,00	131.018,28
Διάφορα αποθεματικά⁵	-	150.000,00	150.000,00
Σύνολον	10.631.977,17	2.768.022,83	13.400.000,00

1. Το σύνολον των κεφαλαίων, τα οποία διαθέτει η ΕΑΠ διά την αποκατάστασιν των προσφύγων, ἀνέρχεται περίπου εἰς £13.400.000, ἐκ των οποίων £13.000.000 αντιπροσωπεύουσιν το προϊόν των δύο προσφυγικῶν δανείων 1924 καὶ 1928, το δε υπόλοιπον διάφορα έσοδα (ἐκ τόκων, κ.λπ.).

2. Τα γενικά έξοδα των επαρχιακῶν Γραφείων [τα διατεθέντα μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928] περιλαμβάνονται εἰς τα κονδύλια τῆς αγροτικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς αστικῆς στεγάσεως καὶ ἀνέρχονται εἰς £897.493,18. Η ἀναλογία του συνόλου των γενικῶν ἐξόδων πρὸς τας παραγωγικὰς δαπάνας εἶναι 11,20%.

3. Ενεργεῖται διά λογαριασμόν του Υπουργείου Γεωργίας καὶ συνίσταται εἰς τὴν συγκέντρωσιν των δηλώσεων καὶ [τον] καταρτισμόν του μητρώου.

4. Περιλαμβάνει καὶ τὴν ταπητουργίαν.

5. Τα αποθεματικά ταῦτα κρατοῦνται δι’ ἀπροβλέπτους δαπάνας καὶ τὴν τελικὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Επιτροπῆς.

A3. Επίδρασις των προσφύγων ἐπὶ τῆς ἐθνολογικῆς συνθέσεως του πληθυσμοῦ τῆς Ελλάδος

Ὅπως ἀνεφέραμεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν, ἡ εἰσροὴ τόσων εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων ἀφ’ ἐνός καὶ ἡ μετανάστευσις των Βουλγάρων καὶ Τούρκων ἀφ’ ἐτέρου μετέβαλον ἄρδην τὴν ἐθνολογικὴν σύνθεσιν του πληθυσμοῦ, ἰδίως εἰς τας βορείους επαρχίας, καὶ ἐιδικώτερον εἰς τὴν Μακεδονίαν, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς σήμερον ἐγίνε ὁμοιογενής, επικρατήσαντος ἀπολύτως του ἐλληνικοῦ στοιχείου.

Τὴν τόσον σπουδαίαν ταύτην, ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως, ἐπελθούσαν μεταβολὴν προσεπαθήσαμεν νὰ παραστήσωμεν διὰ του ὑπ’ ἀριθ. 4α Πίνακος, εἰς τὸν ὁποῖον φαίνονται αἱ ἀναλογίαι των διαφόρων

φυλετικών στοιχείων εν Ελλάδι κατά το 1920 (δηλαδή προ της ελεύσεως των προσφύγων) και το 1928 (μετ' αυτήν).

Οφείλομεν να τονίσωμεν ότι οι αριθμοί του πίνακος τούτου δεν δύνανται να θεωρηθούν ως απολύτως ακριβείς, διότι επίσημος απογραφή του πληθυσμού κατ' εθνότητας δεν εγένετο ποτέ και επομένως αι πηγαι επί των οποίων εβασίσθημεν είναι ουχί επισήμως εξηκριβωμένα, αλλά εξώδικοι. Διά τούτο και δίδομεν στρογγυλούς αριθμούς.

Παρά ταύτα, φρονούμεν ότι οι αριθμοί μας προσεγγίζουν προς την πραγματικότητα και ότι αι τυχόν διαφοραί, επί πλέον ή επί έλαττον, δεν είναι δυνατόν να παίξουν περισσότερο από δύο-τρεις μονάδες τοις εκατόν ούτε να επηρεάσουν ουσιωδώς το εξαγόμενον γενικόν συμπέρασμα.

ΠΙΝΑΞ 4α
Επίδρασις των προσφύγων
επί της εθνολογικής συνθέσεως του πληθυσμού της Ελλάδος

	1920		1928	
	αριθμός	%	αριθμός	%
Έλληνες	4.470.000	80,75	5.822.000	93,83
Τούρκοι	770.000 ¹	13,91	103.000 ²	1,66
Βούλγαροι	139.000	2,51	82.000	1,32
Αλβανοί	18.000	0,32	20.000 ³	0,32
Ισραηλίται (Θεσσαλονίκης)	65.000 ⁴	1,17	70.000	1,13
Αρμένιοι	1.000	0,02	35.000	0,56
Ξένοι υπήκοοι	73.000 ⁵	1,32	73.000 ⁶	1,18
Σύνολον	5.536.000⁵	100,00	6.205.000⁶	100,00

1. Περιλαμβάνει 300.000 Τούρκους της Ανατολικής Θράκης η οποία, κατά το 1920, κατείχετο παρά της Ελλάδος.

2. Απέμειναν μόνον εν Δυτική Θράκη.

3. Κατοικούν σχεδόν όλοι εις την Τσαμουριάν της Ηπείρου.

4. Περιλαμβάνει μόνον τους Ισραηλίτας της Θεσσαλονίκης.

5. Ελήφθη εκ της απογραφής του 1920.

6. Ελήφθη εκ της απογραφής του 1928.

Ως γνωστόν, το στοιχείον της εθνότητος (εν αντιθέσει προς την υπηκοότητα, η οποία είναι νομική κατάσταση καθωρισμένη) είναι εν μέρει ζήτημα υποκειμενικής κρίσεως. Διά τούτο η βάσις την οποίαν ελάβομεν διά την κατάταξιν κατ' εθνότητας χρήζει επεξηγήσεως.

Εν πρώτοις, εσημειώσαμεν ως χωριστάς εθνότητας μόνον εκείνας αι οποίαι, τόσον από απόψεως αριθμητικής σημασίας όσον και λόγω της σαφώς δεδηλωμένης φυλετικής των οντότητος, δύνανται να θεωρηθούν ως μειονότητες μη αφορμειωθείσαι τελείως ακόμη από απόψεως εθνικής συνειδήσεως.

Δεύτερον, ως κριτήριον της εθνότητος ελάβομεν μόνον την εθνικήν συνείδησιν, το μόνον κριτήριον το οποίον, κατά την γνώμην ημών, ανταποκρίνεται εις την πραγματικότητα, και το οποίον πάντοτε παρέδεχθη η ημετέρα Κυβέρνησις ως το ορθότερον.

Ούτω δεν εσημειώσαμεν χωριστά τους Ρουμανίζοντας Κουτσοβλάχους, μολονότι ανεγνωρίσθησαν ως μειονότης διά της ελληνικής δηλώσεως της συνημμένης εις την Συνθήκην του Βουκουρεστίου, διότι ο αριθμός των είναι ασήμαντος, μη υπερβαίνων τας ολίγας χιλιάδας, και ούτως δεν δύνανται να επηρεάση ουσιωδώς τας αναλογίας. Κατά συνέπειαν περιλαμβάνονται εις τον πίνακά μας μεταξύ των Ελλήνων. Άλλως τε εκ τούτων ελάχιστοι απέμειναν, διότι οι πλείστοι μετηνάστευσαν κατά τα τελευταία έτη εις Ρουμανίαν.

Επίσης ως χωριστήν εθνότητα εθεωρήσαμεν μόνον εν μέρος του Ισραηλιτικού πληθυσμού και δη τους Ισραηλίτας Θεσσαλονίκης. Οι εν Ελλάδι Ισραηλίται, κατά πληροφορίας παρασχεθείσας παρά της Ισραηλιτικής Κοινότητος Αθηνών, ανέρχονται (1928) εις 94.000 περίπου. Εκ τούτων μόνον οι Ισραηλίται της Θεσσαλονίκης, και λόγω του όγκου των και λόγω της μη πλήρους αφομοιώσεώς των, αποτελούν, ουσιαστικώς, μειονότητα, πράγμα το οποίον ανεγνωρίσθη διά του τελευταίου εκλογικού νόμου (1928), όστις τοις εξησφάλισε χωριστήν αντιπροσώπευσιν εν τη Βουλή.

Ως Βουλγάρους θεωρούμεν τους πρώην Εξαρχικούς, διότι αυτοί εξεδήλωσαν, κατά το παρελθόν, βουλγαρικήν συνείδησιν, εν αντιθέσει προς τους λοιπούς Σλαβοφώνους, τους πρώην Πατριαρχικούς, οι οποίοι εξεδήλωσαν συνείδησιν ελληνικήν. Ως γνωστόν, πλείστοι εκ των παλαιών Εξαρχικών επωφελήθησαν της Συμβάσεως του Νείγυ περί της εθελουσίας μεταναστεύσεως διά να μεταναστεύσουν εις την Βουλγαρίαν.

Ως αλβανικήν μειονότητα έχομεν τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς, οίτινες εξηρέθησαν της ανταλλαγής παρά της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών, αρμοδίας προς τούτο δυνάμει της Συμβάσεως της Λωζάνης επί τη βάσει τής κατά την

Συνδιάσκεψιν της Λωζάννης γενομένης δηλώσεως Κακλαμάνου περί μη υπαγωγής των Αλβανών εις την ανταλλαγήν.

Ο αριθμός των Αρμενίων, ως γνωστόν, ηυξήθη σημαντικώς μετά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν. Κατά τας πληροφορίες της εν Αθήναις Αρμενικής Επισκοπής, ο αριθμός των εν Ελλάδι Αρμενίων, όστις κατά το 1925 ανήρχετο εις 46.906, σήμερον ηλαττώθη εις 35.000 περίπου, κατόπιν μεταναστεύσεως πολλών εις Αρμενίαν, Γαλλίαν και Αμερικήν.

Ο αριθμός των ξένων υπηκόων είναι επισήμως εξηκριβωμένος εκ της απογραφής. Ο αριθμός σχεδόν δεν μετεβλήθη (Απογραφή 1920: 72.991, Απογραφή 1928: 73.338).

Κεφάλαιον Β. Ανταλλαγή

Β1. Γενικά Παρατηρήσεις

Η ανταλλαγή των πληθυσμών υπήρξε μέτρον σκληρόν μεν, αλλά επιβεβλημένον ως εκ της εχθρότητος η οποία ανεπτύχθη μεταξύ των ενδιαφερομένων εθνοτήτων – Ελλήνων και Βουλγάρων αφ' ενός, και Ελλήνων και Τούρκων αφ' ετέρου – συνεπεία των πολεμικών γεγονότων της περιόδου 1912-1922.

Η τότε Ελληνική Κυβέρνησις, και ιδιαιτέρως ο κ. Βενιζέλος, πολλάκις κατεκρίθησαν διότι απεδέχθησαν την αρχήν της ανταλλαγής, πρέπει όμως να τονισθή ότι, καθ' ην στιγμήν ήρχισαν εν Λωζάννη αι διαπραγματεύσεις διά την ανταλλαγήν (15 Νοεμβρίου 1922), δεν απέμενον εις ολόκληρον την Τουρκίαν (πλην της Κωνσταντινουπόλεως) παρά 150.000 περίπου Έλληνες έναντι 950.000 περίπου καταφυγόντων ήδη εις Ελλάδα, ενώ εκ των 390.000 ανταλλαξιμων Τούρκων της Ελλάδος ουδέ εις ακόμη είχε απομακρυνθή. Δεδομένου ότι η Τουρκία δεν είχαν αποδεχθή την πρότασιν της Ελλάδος όπως επιτραπή εις τους πρόσφυγας να επανακάμψουν εις τας εστίας των (ιδε Πρακτικά Συνθήκης Λωζάνης, τόμος Ι, σελ. 174, παρ. 2), ουδείς δε υπήρχε τρόπος εξαναγκασμού της Τουρκίας, η απόφασις περί ανταλλαγής τουλάχιστον παρέσχεν εις την Ελλάδα το δικαίωμα ν' απομακρύνη από το έδαφός της τους 390.000 Τούρκους της Ελλάδος (χωρίς ως εκ τούτου να προκληθή νέον πολιτικόν ζήτημα με την Τουρκίαν ούτε να δύναται να κατακριθή η Ελλάς ως μετερχομένη βίαν εναντίον των

Μουσουλμάνων υπηκόων της), και διά του τρόπου τούτου να εξοικονομήση, νομίμως και ανεξόδως, τας αναγκαίας γαίας διά την αποκατάστασιν των προσφύγων.

ΠΙΝΑΞ 5
Ανταλλαγέντες Τούρκοι και Βούλγαροι

	Τούρκοι	Βούλγαροι	Σύνολον
<i>Α. Αναχωρήσαντες μετά την υπογραφήν των Συμβάσεων Νείγυ (1919) και Λωζάννης (1923)</i>			
Μακεδονία	329.098	33.800	362.898
Θράκη	-	35.000	35.000
Παλαιά Ελλάς (Θεσσαλία μετ' Ελασσώνος)	5.910	-	5.910
Ήπειρος	1.133	-	1.133
Κρήτη	23.021	-	23.021
Νήσοι Αιγαίου	9.184	-	9.184
Ακαθορίστου προελεύσεως	19.800	-	19.800
Σύνολον (Α)	388.146¹	68.800	456.946
<i>Β. Αναχωρήσαντες προ της υπογραφής των ειρημένων συμβάσεων και συμπεριληφθέντες εκ των υστέρων εις την ανταλλαγήν ως αναχωρήσαντες μετά την 18η Οκτωβρίου 1912</i>			
Κατά προσέγγισιν	130.000 ²	20.000	150.000
Σύνολον (Α & Β)	518.146	88.800³	606.946

1. Αριθμός εξαχθείς εκ της στατιστικής της Μικτής Επιτροπής επί της ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών.
2. Ο αριθμός ούτος προκύπτει κατά συμπερασμόν. Κατά το 1912, ο τουρκικός πληθυσμός Παλαιάς Ελλάδος και Νέων Χωρών, ως εξαγεται από διαφόρους στατιστικάς, ήτο περίπου 523.000 (Μακεδονία 472.000, Κρήτη 28.000, Ήπειρος 8.000, Νήσοι Αιγαίου 9.000, Παλαιά Ελλάς μετά Ελασσώνος 6.000). Κατά την ανταλλαγήν του 1923, ανεχώρησαν περίπου 390.000. Η διαφορά (523.000 μείον 390.000) ήτοι 133.000 δέον, κατά συνέπειαν, να αντιστοιχή περίπου προς τους αναχωρήσαντας κατά το διάστημα 1912-1923, μαζί με τους απολεσθέντας κατά τον Α' Βαλκανικόν Πόλεμον.
3. Αριθμός της εισηγητικής εκθέσεως του νομοσχεδίου περί κυρώσεως της Συμφωνίας Καφαντάρη-Μολλώφ (1928).

Το γεγονός ότι οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, παρά την εξαίρεσιν αυτών από την ανταλλαγήν, δεν παύουν από του να διαρρέουν προς την Ελλάδα είναι, νομίζομεν, αρκετή απόδειξις ότι δεν ήτο ποτέ δυνατόν, έπειτα από την καταστροφήν της Μικράς Ασίας, να συγκρατηθούν εις τα βάθη της Ανατολής τα ελάχιστα εκείνα συντρίμματα των ομοεθνών μας, όσα δεν κατώρθωσε να παρασύρη η μεγάλη στρατιωτική

ήττα του 1922. Σημειωτέον ότι, εκ των 150.000 εκείνων Ελλήνων, μέγας αριθμός ευρίσκετο ήδη εκτοπισμένος από τας εστίας του, οι δε υπόλοιποι ήσαν τρομοκρατημένοι και διέτρεχον καθημερινώς τον κίνδυνον να χάσουν την περιουσίαν των και την ζωήν των ακόμη.

Η ελληνοβουλγαρική μετανάστευσις, μολονότι δεν προσέλαβεν τον τύπον της υποχρεωτικής ανταλλαγής, υπήρξε και εκείνη επιβεβλημένη και απήλλαξε την Ελλάδα οριστικώς από τον εφιάλτην του κομιτατζιδικισμού, επιτρέψασα ούτω την δημιουργίαν ελπίδων περί βαθμιαίας καλύτερεύσεως των σχέσεών μας μετά της γείτονος Βουλγαρίας.

B2. Αποζημιώσεις των εκ Τουρκίας ανταλλαξιμών προσφύγων

Συμφώνως προς το άρθρον 14 παρ. 2 της Συμβάσεως της Λωζάνης περί ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, της 30 Ιανουαρίου 1923, οι ανταλλαξιμοί δικαιούνται να λάβουν, κατ' αρχήν, «περιουσίαν ίσης αξίας και της ίδιας φύσεως προς την υπ' αυτών εγκαταλειφθείσαν εις την χώραν εξ' ης ανεχώρησαν». Ορίζεται δε ότι ο διακανονισμός των λογαριασμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας θέλει γίνει κατόπιν εκτιμήσεως των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών των ανταλλαξιμών παρά της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής.

Η Ελληνική Κυβέρνησις, προβλέπουσα ότι η εκ μέρους της Μικτής Επιτροπής εκτίμησις των περιουσιών ή ήθελε επιβραδυνθή πολύ ή και ήτο ενδεχόμενον να μην επραγματοποιείτο ποτέ, απεφάσισε να αποζημιώσει τους ανταλλαξιμούς της μερικώς, προβαίνουσα εις άμεσον εκτίμησιν των εν Τουρκία εγκαταλειφθεισών περιουσιών επί τη βάσει των υπάρχοντων εις την διάθεσίν της στοιχείων.

Η διαδικασία της εκτιμήσεως και το καταβλητέον ποσοστόν, επί τη βάσει ειδικής κλίμακος η οποία ποικίλλει αναλόγως του ποσού της αποζημιώσεως, καθωρίσθησαν διά ψηφίσματος της Εθνοσυνελεύσεως της 3ης Απριλίου 1925. Η αποζημίωσις αύτη επί του παρόντος εδόθη μόνον εις τους μη τυχόντας αγροτικής αποκαταστάσεως, δηλαδή τους αστούς.

Το ψήφισμα ορίζει ως ανώτατον καταβλητέον ποσόν τας 2.000 λίρας χρυσάς Τουρκίας.

Η αποζημίωσις καταβάλλεται εις δραχμάς (μετρητά και εις ομολογίας 8%), της μετατροπής των αποζημιώσεων από λίρας χρυσάς Τουρκίας εις δραχμάς γενομένης επί τη μέση κατά το προηγηθέν

εξάμηνον τιμή της λίρας χρυσής Τουρκίας, [ήτοι] 358 δρχ. διά το πρώτον Μητρώον και 328 δρχ. διά το συμπληρωματικόν τοιούτον (διά την ακρίβειαν 357,94 και 327,81).

Ως προκύπτει εκ του κάτωθι πίνακος, ο αριθμός των δικαιουμένων προς αποζημιώσιν αστών εις το πρώτον Μητρώον, Παράρτημα, Φύλλον [Μητρώον Μικτού Συμβουλίου] και το Συμπληρωματικόν Μητρώον ανέρχεται εις 241.753 με καταβλητέον ποσόν 17.877.648 λιρών χρυσών Τουρκίας. Επομένως, ο μέσος όρος της αποζημιώσεως, κατά δικαιούχον αστόν, ανέρχεται εις 74 λίρας χρυσάς Τουρκίας.

Πλην των ανωτέρω μητρώων, δι' α εδόθησαν εντολαί πληρωμών, συνετάγη ήδη Φύλλον Μητρώου εκ 31.106 δικαιούχων διά 1.333.449 λίρας χρυσάς Τουρκίας. Πιθανολογείται δε ότι θα συνταχθώσι εισέτι φύλλα εμπροθέσμων πάντοτε δηλώσεων δικαιούχων, καθώς και ότι θα δικαιωθούν εις απόληψιν συντάξεων, κ.λπ. δι' ολικά ποσά 224.708.000 δρχ.

Εκ της στατιστικής της Εθνικής Τραπέζης,⁶ ήτις αφορά μόνον τους αστούς του Πρώτου Μητρώου και Παραρτήματος, προκύπτει ότι υπάρχουν:

Εις το Πρώτον Μητρώον:

57.756	δικαιούχοι αποζημιώσεως	από 1-100	λίρες χρ. Τουρκίας
23.117	»	101-200	»
7.969	»	201-300	»
3.379	»	301-400	»
1.658	»	401-500	»
2.111	»	501-1.000	»
298	»	1.001-2.000	»

96.288

Εις το Παράρτημα του Πρώτου Μητρώου:

24.953	δικαιούχοι αποζημιώσεως	από 1-100	λίρες χρ. Τουρκίας
9.965	»	101-200	»
3.019	»	201-300	»
1.418	»	301-400	»
860	»	401-500	»
1.045	»	501-1.000	»
210	»	1.001-2.000	»

41.470

6. Οι αριθμοί ούτοι ελήφθησαν εκ του βιβλίου τού κ. Εμμ. Τσουδερού *Η αποζημίωσις των ανταλλαξιμών*, Αθήναι 1927.

ΠΙΝΑΞ 6α

Επιδικασθείσες αποζημιώσεις (δυνάμει αποφάσεων των αρμοδίων επιτροπών)
εις τους εκ Τουρκίας ανταλλαξιμους μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Μητρώα	Αριθμός αποφάσεων	Επιδικασθέντα ποσά (λ. χρ. Τουρκ.)	Υπόλοιπον αναστολής ¹ (λ. χρ. Τουρκ.)
Πρώτον Μητρώον	96.288	80.789.855	63.629.838
Παράρτημα	41.470	34.868.618	28.371.575
Μητρώον Μικτού Συμβουλίου	3.493	2.421.259	1.907.176
Σύνολον	141.251	118.079.732	93.908.589
Συμπληρωματικών Μητρώον	100.502	37.743.186	30.838.957
Φύλλον ²	31.106	10.517.482	8.174.676
Σύνολον	131.608	48.260.668	39.013.633
Γεν. σύνολον συνταγέντων ήδη μητρ. αστών	272.859	166.340.400	132.922.222
Πιθανώς καταρτισθησόμενα Μητρ. Αστών & άλλαι επιβαρ/σεις	; ³	;	;
Πιθανώς καταρτισθησόμενα Μητρ. Αγροτών	155.021 ⁴	;	;
Γενικόν σύνολον	;	;	;

- Υπόλοιπον μετά προσωρινήν αναστολήν, ήτοι μετά την αφαίρεσιν των υπό προσωρινήν αναστολήν ποσοστών, όσα απεφασίσθησαν από τα Μικτά Συμβούλια (ως επί το πολύ μάλιστα διάφορον ποσοστόν διά την κινητήν περιουσίαν και διάφορον δι' ακίνητον).
- Καταρτισθέν αλλά μήπω παραδοθέν τη Εθνική Τραπέζη.
- Εμπρόθεσμοι δηλώσεις, συντάξεις, κ.λπ.
- Αριθμός υποβαλλόντων δηλώσεις δικαιούχων αγροτών. Παραμένει ανεκκαθάριστος και ο αριθμός των πραγματικών δικαιούχων και τα οριστικώς δικαιοθησόμενα ποσά, άτινα άλλως τε θα ισοζυγισθούν με £10.300.000 κατά την συμφωνίαν της 7ης Νοεμβρίου 1927 περί αποζημιώσεως αγροτών προσφύγων.

Της αποζημιώσεως δι' ομολογιών εξηρέθησαν οι αγρόται, ως λαβόντες ήδη υπό την κατοχήν των ένα μέγα μέρος της μουσουλμανικής ανταλλαξιμου αγροτικής περιουσίας, δι' ιδιαιτέρας όμως συμφωνίας της 7ης Νοεμβρίου 1927 μεταξύ Υπουργείου Γεωργίας και ΕΑΠ συνεφωνήθη όπως ούτοι αποζημιωθούν διά συμψηφισμού του ποσού της αποζημιώσεως των προς εν μέρος των χρεών τα οποία οφείλουν προς την ΕΑΠ διά την αξίαν του παραχωρηθέντος αυτοίς κλήρου, οικήματος και εφοδιών.

Ο αριθμός των δικαιούχων ανταλλαξιμων αγροτών δεν έχει ακόμη (μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928) εκκαθαρισθή (υπεβλήθησαν 155.021 σχετικαί υπεύθυνοι δηλώσεις), επομένως το ποσόν το οποίον δικαιούνται να λάβουν δεν είναι ακόμη γνωστόν, υπελογίσθη όμως παρά της Κυβερνήσεως εις £10.300.000.

ΠΙΝΑΞ 6β

Καταβλητέα ποσά
(δυνάμει των μετά της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος συμβάσεων)
εις τους εκ Τουρκίας ανταλλαξιμους μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Μητρώα	Καταβλητέα ποσά ¹ (λ. χρ. Τουρκ.)	Γενομένη ή γενησομένη καταβολή ² (λ. χρ. Τουρκ.)	(ισότιμον εις δρχ.)
Πρώτον Μητρώον	11.761.217	8.820.913	3.157.886.854 ³
Παράρτημα	5.034.264	3.775.697	1.351.699.884 ³
Μητρώον Μικτού Συμβουλίου	379.579	284.684	101.916.872 ³
Σύνολον	17.175.060	12.881.294	4.611.503.610³
Συμπληρωματικών Μητρώον	6.661.805	4.996.354	1.638.804.030 ⁴
Φύλλον ⁵	1.777.932	1.333.449	437.370.372 ⁴
Σύνολον	8.439.737	6.329.803	2.076.174.402⁴
Γεν. σύνολον συνταγέντων ήδη μητρ. αστών	25.614.797	19.211.097	6.687.678.012
Πιθανώς καταρτισθησόμενα Μητρ. Αστών & άλλαι επιβαρ/σεις	;	;	224.708.000
Πιθανώς καταρτισθησόμενα Μητρ. Αγροτών	;	;	;
Γενικόν σύνολον	;	;	6.912.386.012

- Ήτοι το απομένον μετά τας περικοπάς του ψηφίσματος της 3ης Απριλίου 1925 καταβλητέον ποσόν.
- Ήτοι το 75% του καταβλητέου ποσού της προηγούμενης στήλης, όπερ και πραγματικώς κατεβλήθη, μέχρι του Συμπληρωματικού Μητρώου συμπεριλαμβανομένου (80% εις ομολογίας και 20% εις μετρητά).
- 1 λ.χ.Τ. = 358 δρχ. (μέση τιμή της χρυσής λίρας Τουρκίας κατά το προηγθέν της πληρωμής του Πρώτου Μητρώου εξαμήνου).
- 1 λ.χ.Τ. = 328 δρχ. (μέση τιμή της χρυσής λίρας Τουρκίας κατά το προηγθέν της πληρωμής του Συμπληρωματικού Μητρώου εξαμήνου).
- Καταρτισθέν αλλά μήπω παραδοθέν τη Εθνική Τραπέζη.

Η υπό την διαχείρισιν της Τραπέζης ανταλλαξιμος περιουσία αποτελείται κατά τα 7/8 από αστικά κτήματα, καθόσον τα αγροτικά περιήλθον κατά μέγιστον μέρος εις την ΕΑΠ.

Τα υπό την κατοχήν της Τραπέζης αγροτικά κτήματα αποτελούνται, κατά πρώτον λόγον, από ελαιώνας και κήπους εις τας νήσους Μυτιλήνης και Χίου όπου αι γαίαι δεν έχουν παραχωρηθή εις την ΕΑΠ, κατά δεύτερον δε από βοσκάς εις διάφορα μέρη της Ελλάδος.

Εικ. 14. Όργωμα με βουβάλια· η ΕΑΠ παραχώρησε στους αγρότες πρόσφυγες πολλά ζώα και γεωργικά εργαλεία.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

ΠΙΝΑΞ 7

Μουσουλμανική ανταλλάξιμος περιουσία διατελούσα υπό την διαχείρισιν της Εθνικής Τραπέζης μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928¹

Εποικιστικά περιφέρειαι	Αριθμός κτημάτων	Αξία κτηματολογίου (εις δρχ.)
Μακεδονία	30.956	3.022.619.750
Θράκη	498	11.869.498
Ήπειρος	2.373	79.386.758
Παλαιά Ελλάς	2.036	139.960.795
Κρήτη	8.673	495.503.053
Νήσοι Αιγαίου	15.633	909.899.787
Σύνολον	60.169	4.659.239.641² (= £12.424.639)³

1. Οι αριθμοί ελήφθησαν εκ του βιβλίου του κ. Εμμ. Τσουδερού *Η αποζημίωσις των ανταλλαξίμων*, Αθήναι 1927, μετά τινων διορθώσεων.

2. Εκ των ανωτέρω απεδόθησαν εις την ΕΑΠ ή τρίτους κτήματα αξίας περίπου 100.000.000 δρχ., επωλήθησαν δε κτήματα αξίας περίπου 400.000.000 δρχ.

3. £1=375 δρχ.

Εικ. 15. Όργωμα με βενζιναρότρα· για την αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων, η ΕΑΠ προμηθεύθηκε επίσης αγροτικά μηχανήματα.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Κεφάλαιον Γ. Αγροτική Αποκατάστασις

Γ1. Αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες

Ο αριθμός των αγροτών προσφύγων ανέρχεται εις 145.000 περίπου οικογενείας κατανεμομένας ως εξής:

Υπό της ΕΑΠ εγκατασταθείσαι (Πίναξ 8)	142.960
Υπό του Κράτους » (Πίναξ 9)	2.167
Άλλαι μη εγκατασταθείσαι	257
Σύνολον οικογενειών	145.384 = 561.190 άτομα

Εκτός των άνω, η ειδική απογραφή, την οποίαν ενήργησεν η ΕΑΠ κατ' Αύγουστον του 1927, των εντός των πόλεων εγκατεστημένων προσφύγων απέδειξεν ότι υπάρχουν 3.038 οικογένειαι (άτομα 13.260), αι οποίαι άλλοτε μεν ήσαν αγροτικά, σήμερον όμως μετέρχονται αστικά επαγγέλματα, δι' ο και κατατάσσονται μεταξύ των αστών.

Αι 257 οικογένειαι (άτομα 1.054) τας οποίας σημειούμεν ανωτέρω είναι οικογένειαι διαμένουσαι μεν εις πόλεις αναποκατάστατοι, εξακολουθούσαι όμως να μετέρχωνται γεωργικά επαγγέλματα, ως κηπουροί, εργάται, κ.λπ.

ΠΙΝΑΞ 8

Υπό της ΕΑΠ αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Περιφέρειαι και Γραφ. εποικισμού	Συνοικισμοί	Οικογένειαι	Άτομα
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ¹	1.047	87.084	330.810
Αξιούπολις	36	4.073	15.315
Βέρροια	71	3.926	15.132
Γενιτσά	44	6.854	24.574
Έδεσσα	72	5.939	23.498
Εορδαία	29	5.270	21.543
Θεσσαλονίκη	76	9.721	36.855
Καστοριά	36	1.947	7.638
Κατερίνη	25	3.205	12.846
Κιλκίς	142	10.114	36.129
Κοζάνη	133	8.018	30.213
Λαγκαδάς	118	6.843	26.209
Σέρραι	82	7.398	29.697
Σιδηρόκαστρον	104	7.286	27.187
Φλώρινα	42	3.144	12.353
Χαλκιδική	37	3.346	11.621
ΘΡΑΚΗ	574	41.828	167.780
Αλεξανδρούπολις	62	5.026	21.131
Δράμα ²	211	15.126	58.635
Καβάλα ²	121	9.901	37.852
Κομοτηνή	57	4.227	16.946
Ξάνθη	47	2.648	10.640
Ορεστιάς	76	4.900	22.576
ΗΠΕΙΡΟΣ	24	1.333	4.190
Πρέβεζα	17	903	2.753
Ιωάννινα	7	430	1.437
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	37	2.260	7.628
Βόλος	11	867	2.916
Λάρισα	26	1.393	4.712
ΛΟΙΠΗ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΑΣ	43	4.722	18.779
Αιτωλοακαρνανία	6	428	1.488
Άργος	2	389	1.530
Αττικοβοιωτία	13	1.280	5.953
Αχαΐοῆλις	7	475	1.706
Εύβοια	15	2.150	8.102

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΠΙΝΑΞ 8 (συνέχεια)

Περιφέρειαι και Γραφ. εποικισμού	Συνοικισμοί	Οικογένειαι	Άτομα
ΝΗΣΟΙ	229	5.733	22.281
Κρήτη	213	4.962	19.316
Αγ. Νικόλαος	25	499	1.843
Ηράκλειον	89	2.672	10.461
Ρέθυμνον	41	767	3.047
Χανιά	58	1.024	3.965
Λήμνος	16	771	2.965
Γενικόν σύνολον	1.954	142.960³	551.468

1. Άνευ Δράμας και Καβάλας.

2. Ανήκουν γεωγραφικώς μεν εις την Μακεδονίαν, εποικιστικώς δε εις την Θράκην.

3. Εις τον αριθμόν τούτον περιλαμβάνονται και 72.581 οικογένειαι (66.920 εν Μακεδονία και 5.661 εν Θράκη), αίτινες είχαν εγκατασταθή υπό του Κράτους προ της συστάσεως της ΕΑΠ. Σήμερον όμως, ότε η εγκατάστασίς των συνεπληρώθη υπό της ΕΑΠ, τελούσιν υπό την αντίληψιν αυτής.

ΠΙΝΑΞ 9

Υπό του Υπουργείου Γεωργίας αγροτικώς
εγκατασταθέντες πρόσφυγες
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Περιφέρειαι εποικιστικάι	Συνοικισμοί	Οικογένειαι	Άτομα ¹
ΗΠΕΙΡΟΣ	2	57	228
Ιωάννινα	1	46	184
Άρτα	1	11	44
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	15	652	2.608
Βόλος	11	441	1.764
Λάρισα	4	211	844
ΛΟΙΠΗ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΑΣ	22	1.308	5.232
Αττικοβοιωτία	14	1.004	4.016
Αχαΐοῆλις	6	216	864
Εύβοια	1	57	228
Λαμία	1	31	124
ΝΗΣΟΙ	1	150	600
Σάμος	1	150	600
Γενικόν σύνολον	40	2.167	8.668

1. Τα άτομα των οικογενειών υπελογίσθησαν προς 4 κατά μέσον όρον κατ' οικογένειαν.

Γ2. Παραχωρηθείσαι γαίαι

Η παραχώρησις εγένετο αρχικώς δι' αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου, ανακοινωθείσης δι' επιστολής υπ' αριθ. 95865 της 21.8.1924 του Υπουργού της Γεωργίας κ. Α. Μυλωνά, επεκυρώθη δε διά του από 15ης Μαΐου 1926 Ν.Δ. δημοσιευθέντος εις την Εφημερίδα [της] Κυβερνήσεως την 22αν Μαΐου 1926.

ΠΙΝΑΞ 10
Αγροτικά κτήματα παραχωρηθέντα εις την ΕΑΠ
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928¹
(στρέμματα)

α. Κατά προέλευσιν

Προέλευση	Έκτασις
Βουλγαρικά ανταλλάξιμα	940.207
Τουρκικά ανταλλάξιμα	4.981.095
Τουρκικά μη ανταλλάξιμα	199.598
Εξ απαλλοτριώσεως	588.452
Εξ επιτάξεως	367.363
Δημόσια	536.393
Ξένων υπηκόων	295.953
Άλλων κατηγοριών ²	481.383
Σύνολον	8.390.444

β. Κατά κατηγορίαν και τοποθεσίαν

Εποικιστικά περιφέρειαι	Καλλιεργήσιμα	Μη καλλιεργήσιμα	Σύνολον
Μακεδονία	3.350.074	2.137.791	5.487.865
Θράκη	1.250.514	1.009.676	2.260.190
Ήπειρος	44.598	36.240	80.838
Παλαιά Ελλάδα	282.630	79.822	362.452
Κρήτη	91.206	63.346	154.552
Λήμνος	16.357	28.190	44.547
Σύνολον	5.035.379	3.355.065	8.390.444

1. Ο υπολογισμός των εκτάσεων των αναφερομένων εις τους πίνακες τούτους εγένετο επί τη βάσει προχείρων πληροφοριών και εκτιμήσεως, υπολείπεται δε της πραγματικής εκτάσεως, όπως αποδεικνύεται εκ των μέχρι σήμερα γενομένων καταμετρήσεων (ιδε Πίνακα 11).

2. Γαίαι κοινотικά, μετόχια και άλλαι μη καθορισθείσης προελεύσεως.

Γ3. Κτηματογράφησις

Η αναχώρησις εξ Ελλάδος, από την εποχήν της προσαρτήσεως των Νέων Χωρών (1913), 125.000 περίπου μουσουλμανικών οικογενειών ως και άλλων 44.000 βουλγαρικών, εκ των οποίων αι πλείσται είχαν κτηματικήν τινα περιουσίαν, μικράν ή μεγάλην, δημιούργησεν, ιδίως εις την Μακεδονίαν και Θράκην, ένα κτηματικόν χάος που μόνον με καταμέτρησιν των γαιών και οριστικήν διανομήν αυτών εις τους νέους κληρούχους, γηγενείς και πρόσφυγας, είναι δυνατόν να τακτοποιηθή.

Σήμερον, οι καλλιεργηταί οι εγκατασταθέντες παρά του Κράτους και της ΕΑΠ επί των γαιών που εγκατέλειψαν οι πρώην Τούρκοι και Βούλγαροι κάτοικοι, καλλιεργούν επί τη βάσει προσωρινής μόνον διανομής που ενήργησαν προχείρως αι Εποικιστικά Υπηρεσίαι. Ταύτην θα στερεοποιήση η τακτική κτηματογράφησις και οριστική διανομή εις την οποίαν προβαίνουν τώρα το Κράτος και η ΕΑΠ.

Κάθε οικογένεια λαμβάνει κλήρον του οποίου η έκτασις ποικίλλει αναλόγως του αριθμού των μελών της οικογενείας και του είδους της γης (ποτιστική, ξηρική). Προς τούτο, η περιοχή εκάστου χωρίου διαιρείται εις κατηγορίας, αναλόγως της ποιότητος, και κάθε οικογένεια λαμβάνει αριθμόν τινα στρεμμάτων από εκάστην κατηγορίαν. Συνεπώς, ο κλήρος δεν είναι μία έκτασις συνεχής, αλλά αποτελείται από τεμάχια αγρών κείμενα εις διαφόρους τοποθεσίας του χωρίου.

Ο τεμαχισμός ούτος, ο οποίος εις πρώτην όψιν δεν φαίνεται ορθός, επιβάλλεται πρώτον εκ της ποικιλίας των ενεργουμένων καλλιεργειών (σίτου, αραβοσίτου, καπνού, αμπέλων) και δεύτερον εκ της ιδιοσυγκρασίας του Έλληνος, ο οποίος αποβλέπει εις την μεγαλυτέραν δυνατήν ισότητα.

Εκ της μέχρι τούδε γενομένης εργασίας, προκύπτει ότι ο κλήρος ποικίλλει από 80 μέχρι 100 στρεμμάτων, με μέσον όρον 35 στρέμματα. Ο κλήρος ούτος δέον να θεωρηθή ως ανεπαρκής, ιδίως προκειμένου περί σιτοκαλλιεργείας, όταν λάβη κανείς υπ' όψιν ότι, κατά την εφαρμογήν του Αγροτικού Νόμου εν Θεσσαλία, εδόθη κλήρος 130 στρεμμάτων κατά μέσον όρον (Καρδίτσα 80, Λάρισα μέχρι 160, άλλα μέρη 50-80-120).

Ο μέσος όρος της δαπάνης, επί τη βάσει των μέχρι τούδε δεδομένων της υπηρεσίας της ΕΑΠ, ανέρχεται εις 14 δρχ. κατά στρέμμα, εκ των οποίων 6 δρχ. αντιπροσωπεύουν τα έξοδα της καταμετρήσεως, αι δε 8 δρχ. τα της διανομής.

Αι υπηρεσίαι υπολογίζουν ότι, εφόσον θα παρείχοντο αι αναγκαίαι πιστώσεις – 80.000.000 δρχ., το όλον έργον θα ήτο δυνατόν να περατωθή μέχρι τέλους 1932.

Μετά την οριστική διανομήν, παρέχεται παρά της ΕΑΠ εις κάθε κληρούχον τίτλος, όστις κατ' αρχάς μεν είναι τίτλος απλής κατοχής, αργότερον δε, μετά την τελικήν αποπληρωμήν του χρέους, μεταβάλλεται εις τίτλον πλήρους κυριότητος.

Σημειωτέον ότι το εφαρμοζόμενον σήμερον σύστημα κτηματολογίου είναι τελειότερον του επί του πρώην τουρκικού καθεστώτος υπάρχοντος τοιούτου κατά τούτο, ότι το τουρκικόν κτηματολόγιον δεν εβασίζετο επί καταμετρήσεως, αλλά απλής μόνον περιγραφής των ορίων του κτήματος, του υπολογισμού της εκτάσεως γινομένης κατά προσέγγισιν και λίαν αυθαιρέτως, όπως αποδεικνύει η μεγάλη διαφορά μεταξύ της πραγματικής εκτάσεως των κτημάτων και της εν τοις τίτλοις (ταπού⁷) αναγραφόμενης τοιαύτης.

ΠΙΝΑΞ 11

Εκτάσεις καταμετρηθείσες και διανεμηθείσες παρά της ΕΑΠ
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928
(στρέμματα)

Εποικιστικά περιφέρειαι	Καταμετρηθείσα έκτασις	Διανεμηθείσα έκτασις
Μακεδονία	7.186.554 ¹	941.412
Θράκη	615.000	-
Λοιπή Ελλάς	41.950	32.400
Σύνολον	7.843.504	973.812

1. Ο αριθμός ούτος δεν συμφωνεί με τον εν τω πίνακι 10 αναφερόμενον αριθμόν των παραχωρηθέντων (καθ' υπολογισμόν) εις την ΕΑΠ στρεμμάτων, διότι: 1. η καταμετρηθείσα έκτασις κατ' ανάγκην περιλαμβάνει και τας πολυαριθμούς ξένας ιδιοκτησίας (γηγενών) αι οποίαι ευρίσκονται εγκατεσπαρμέναι αναμεταξύ των γαιών της ΕΑΠ, 2. η πραγματική έκτασις συνήθως υπερβαίνει την επί βάσει προχείρων [εκτιμήσεων] αρχικώς υπολογισθείσαν.

Πλην των εκτάσεων [του Πίνακος 12] εκαλλιεργήθησαν και εκτάσεις πεφυτευμένα δι' ελαιοδένδρων, μορεοδένδρων και άλλων σποροφόρων δένδρων. Η αναλογία των γεωργών εν γένει επί του συνόλου των αγροτών προσφύγων είναι 76%, η δε των καπνοκαλλιεργητών ειδικώς 14%.

7. Σ.τ.Ε.: Το *tapu* (ή ταπί) ήταν τίτλος του οθωμανικού δικαίου, από τον οποίο απέρρεε το κληρονομικά μεταβιβάσιμο δικαίωμα της επικαρπίας (*hakk-ı tasarruf*) επί μίας ορισμένης έκτασης γης (*miri*).

ΠΙΝΑΞ 12

Υπό των προσφύγων καλλιεργηθείσα έκτασις, 1923-1927
(στρέμματα)

Εποικιστικά περιφέρειαι	Καλλιεργηθείσα έκτασις			
	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927
Μακεδονία	1.059.664,00	1.837.333,75	1.941.200,50	1.940.972,00
Θράκη	313.092,00	342.256,00	367.308,00	389.414,00
Ήπειρος	4.704,00	7.783,00	16.118,00	24.062,50
Θεσσαλία	12.001,00	-	51.116,00	51.522,00
Λοιπή Παλ. Ελλάς	4.819,00	7.720,50	40.219,00	41.898,50
Νήσοι: Κρήτη	21.933,00	8.533,00	33.117,00	32.310,25
Λήμνος	-	17.355,00	18.530,00	11.802,00
Σύνολον	1.416.213,00	2.220.981,25	2.467.608,50	2.491.981,25

ΠΙΝΑΞ 13

Υπό των προσφύγων καλλιεργηθείσα έκτασις
σιτηρών και καπνού, 1923-1927
(στρέμματα)

α. Σιτηρά¹

Εποικιστικά περιφέρειαι	Καλλιεργηθείσα έκτασις			
	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927
Μακεδονία	830.930,00	1.370.195,00	1.515.379,75	1.452.474,00
Θράκη	254.347,00	253.813,00	291.093,00	297.639,00
Ήπειρος	4.280,50	5.908,00	14.471,00	21.660,50
Θεσσαλία	7.628,00	-	37.745,00	46.728,50
Λοιπή Παλ. Ελλάς	3.824,00	3.599,00	29.494,00	30.200,75
Νήσοι: Κρήτη	11.102,00	-	18.668,00	16.087,50
Λήμνος	-	11.185,00	6.010,00	8.303,00
Σύνολον	1.112.111,50	1.644.700,00	1.912.860,75	1.873.093,25

β. Καπνός

Μακεδονία	93.727,00	187.303,00	201.060,25	255.024,00
Θράκη	12.739,00	13.938,00	14.327,00	23.379,00
Ήπειρος	174,50	1.557,00	525,00	1.279,50
Θεσσαλία	2.380,00	-	4.706,00	623,00
Λοιπή Παλ. Ελλάς	706,00	1.708,50	2.089,00	4.184,00
Νήσοι: Κρήτη	5.026,00	4.815,00	5.213,00	6.542,00
Λήμνος	-	1.624,00	3.020,00	1.583,00
Σύνολον	114.752,50	210.945,50	230.940,25	292.614,50

1. Σιτηρά = σίτος, σίκαλις, αραβόσιτος, κριθή, βρώμη, σμιγός, όρζα.

Η ακριβής καταμέτρησης των εκτάσεων που γίνεται σήμερα, ως και η κατάταξις των γαιών κατά κατηγορίας ποιότητων, εκτός της σημασίας που έχει από απόψεως της εμπεδώσεως της ιδιοκτησίας και προλήψεως των κτηματικών διαφορών, θα παράσχη επί πλέον εις την Κυβέρνησιν μίαν βάσιν πολύτιμον διά την μελλοντικήν εφαρμογήν της στρεμματικής φορολογίας ήτις, ως γνωστόν, μόνον εκεί δύναται να εφαρμοσθή επιστημονικώς, όπου υπάρχει ακριβής καταμέτρησης της εκτάσεως συνοδευομένη παρά κατάταξιν των γαιών κατά ποιότητας αναλόγως της παραγωγικότητος αυτών.

ΠΙΝΑΞ 14

Ζώα παραχωρηθέντα εις τους πρόσφυγας μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Εποικιστικά περιφέρειαι	Μεγάλα ζώα ¹			Μικρά ζώα ¹			Σύνολον
	ΕΑΠ	Κράτους	Ιδιωτικά ²	ΕΑΠ	Κράτους	Ιδιωτικά ²	
Μακεδονία	51.049	49.435	128.709	30.080	42.320	329.182	630.775
Θράκη	21.628	19.167	81.039	42.871	12.456	230.099	407.260
Ήπειρος	2.026	422	720	27	-	979	4.174
Θεσσαλία	1.113	616	1.592	506	-	6.422	10.249
Λοιπή Π. Ελλάς	3.347	195	877	2.009	-	531	6.959
Νήσοι: Κρήτη	1.630	860	180	431	-	650	3.751
Λήμνος	452	-	207	1.430	-	1.364	3.453
Σύνολον	81.245	70.695	213.324	77.354	54.776	569.227	1.066.621

1. Τα εις τους πρόσφυγας χορηγηθέντα ζώα διαιρούμεν εις δύο κατηγορίας: μεγάλα και μικρά, συγχωνευθέντα εις την κατηγορίαν των μεγάλων τα αροτριώντα μετά των μη αροτριώντων, καθόσον οι πρόσφυγες χρησιμοποιούσι τα ζώα της κατηγορίας ταύτης κατ' ιδίαν αυτών αντίληψιν περί της χρησιμότητος τούτων από γεωργικής απόψεως.
2. Εις την στήλην ταύτην καταχωρούνται τα ζώα που ηγόρασαν οι πρόσφυγες εξ ιδίων.

Ως προκύπτει εκ του Πίνακος 15, η [μέση] δαπάνη [διά την αποκατάστασιν μιας αγροτικής οικογενείας] ποικίλλει αναλόγως του εάν το οίκημα κτίζεται δι' αυτεπιστασίας ή εργολαβικώς. Εις την πρώτην περίπτωση, ανέρχεται εις 34.030 δρχ. (ήτοι £94,52) κατά μέσον όρον, εις δε την δευτέραν εις 43.480 δρχ. (ήτοι £120,77). Εκτός των εφοδίων, ο πρόσφυξ χρεούται επίσης με την αξίαν του κλήρου, η οποία, επί τη βάσει μέσου όρου 35 στρεμμάτων × 200 δρχ. (τιμή απαλλοτριώσεως), ανέρχεται εις 7.000 δρχ.

Επομένως, το σύνολον της χρεώσεως εκάστου πρόσφυγος θα ανέλθη, κατά μέσον όρον, εις 41.030 δρχ. μέχρι 50.480 δρχ. Έναντι τούτου, ο πρόσφυξ αποκτά – εάν υπολογίσωμεν την πραγματικήν αξίαν του κλήρου, η οποία, επί τη βάσει της μέσης αγοραίας τιμής των 2.000 δρχ. κατά στρέμμα ανέρχεται εις 70.000 δρχ. – κεφάλαιον αξίας 104.030 δρχ. έως 113.480 δρχ.

Εικ. 16. Γεώτρηση για την ύδρευση αγροτικού οικισμού.

Πηγή: IAMM – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

ΠΙΝΑΞ 15

Μέση δαπάνη διά την αποκατάστασιν μιας αγροτικής οικογενείας (εις δρχ., επί τη βάσει τιμής £1=360 δρχ. και τιμών 1927-1928)

	Κτίσιμο δι' αυτεπιστασίας	Κτίσιμο δι' εργολαβίας
Οίκημα	16.000	25.000
Εν αροτριών	5.500	5.500
Σπορά	2.000	2.000
Ιπποσκευή	400	400
Αροτρον	400	400
Κάρον ¹	1.250	1.250
Διάφορα εργαλεία	260	260
Ζωάρκεια ζώων	2.600	2.600
Διατροφή ζώων	2.000	2.000
Έργα κοινής ωφελείας ²	2.000	2.000
Σύνολον	32.410	41.410
Γενικά έξοδα 5% ³	1.620	2.070
Γενικόν Σύνολον	34.030	43.480⁴

1. Το δίτροχον κάρον κοστίζει 2.500 δρχ. Οι πρόσφυγες χρεούνται ανά δύο με την αξίαν ενός κάρου.
2. Υδρευσίς, σχολεία, υγιεινή, έργα συγκοινωνίας, κ.λπ.
3. Τα πραγματικά γενικά έξοδα της ΕΑΠ εν σχέσει προς τα παραγωγικά, συμπεριλαμβανομένων των γενικών εξόδων του Κέντρου, ανέρχονται εις 11,2%.
4. Ο πρώτος υπολογισμός (ιδε 14ην έκθεσιν ΕΑΠ) όστις εγένετο επί κάπως διαφορετικής βάσεως (τιμήν £1=270 δρχ., οίκημα εργολαβικόν 18.000 δρχ. και γενικά έξοδα 10%) έδωκεν 33.015 δρχ. ήτοι £122.

ΠΙΝΑΞ 16

Μόνιμοι συντελεστές εφ' ων βασίζεται η ΕΑΠ διά τον υπολογισμόν των δαπανών της αγροτικής αποκαταστάσεως
(εις δρχ., επί τη βάσει τιμής £1=360 δρχ. και τιμών 1927-1928)

Ζώα	Βόες	5.500
	Βούβαλοι	8.000
	Ίπποι	6.500
	Ημίονοι	10.000
	Όνοι	3.000
	Αγελάδες	4.500
	Φορβάδες	6.000
	Χοίροι	1.000
	Αίγες	500
	Πρόβατα	500
Οικήματα	Ταύροι	15.000
	Αγροτικά νέα (δί' αυτεπιστασίας)	16.000 ¹
	Επισκευαστέα	3.500
Γεωργικά εργαλεία	Ειδικών καλλιεργητών	20.000
	Κάρα δίτροχα	2.500
	Κάρα τετράτροχα	4.000
	Άροτρα	325
	Σβάρναι	625
	Δοκάναι	200
	Σαγαί	700
	Σάγματα φόρτου	400
	Καροσκευαί	800
	Ψεκαστήρες	500
	Κυψέλαι	250
Έργα κοινής ωφελείας	Σχολεία	100.000
	Εκκλησίαι	100.000
	Ταπητουργεία	300.000
	Υφαντουργεία	300.000
	Αποθήκαι συνεταιρισμών	300.000
	Σηροτροφεία	30.000
	Σταθμοί α' τάξεως	1.000.000
	γεωργικών β' τάξεως	500.000
	βελτιώσεων Αποδεικτικών αγρών	9.000
	Σταθμοί α' τάξεως	1.000.000
	επιβητόρων β' τάξεως	500.000
	Επισταθμιαί	50.000

1. Δάνειον στεγάσεως.

Κεφάλαιον Δ. Στέγασις

Δ1. Αγροτική Στέγασις

Το πρόβλημα της στεγάσεως παρουσιάζεται διαφορετικά διά τους αγρότας και τους αστούς.

Διά μεν τους αγρότας, η παροχή στέγης αποτελεί αναπόσπαστον μέρος της εγκαταστάσεως αυτών. Ούτω δι' εκάστην οικογένειαν την οποίαν απεκατέστησεν αγροτικώς η ΕΑΠ ήτο υποχρεωμένη αύτη να χορηγήση οίκημα είτε κτίζουσα η ίδια είτε παραχωρούσα ένα εκ των παλαιών οικημάτων που είχαν εγκαταλείψει οι ανταλλαγέντες Τούρκοι και Βούλγαροι.

Έναντι 142.960 αγροτικών οικογενειών που εγκατέστησεν η Επιτροπή διετέθησαν τα εξής οικήματα:

Νέα οικήματα	55.264
Παλαιά οικήματα (τουρκοβουλγαρικά)	62.770
» » (δημόσια)	4.356
» » (ιδιωτικά)	12
Σύνολον οικημάτων	122.402 (ιδε Πίνακα 17)

Η διαφορά μεταξύ του αριθμού των οικογενειών και του αριθμού των διατεθέντων οικημάτων προέρχεται εκ του ότι πολλά εκ των παλαιών τουρκοβουλγαρικών οικημάτων στεγάζουν πλείονας της μίας οικογενείας, υπάρχουν δε επίσης αρκεταί οικογένειαι που κατοικούν εις σπίτια γηγενών.

Όσον αφορά τον τρόπον της κατασκευής, η Επιτροπή εδοκίμασε και τα δύο δυνατά συστήματα, δηλαδή εργολαβίαν και αυτεπιστασίαν. Το τελευταίον τούτο σύστημα, το οποίον εφηρμόσθη εις μεγάλην κλίμακα εις την Δυτικήν Θράκην όπου απέδωκεν άριστα αποτελέσματα, συνίσταται εις την παροχήν δανείου στεγάσεως, εις χρήμα ή εις υλικά, εις τον πρόσφυγα, ο οποίος τότε κτίζει ο ίδιος το σπίτι του υπό τον έλεγχον της υπηρεσίας. Εν γένει δύναται να λεχθή ότι διά του συστήματος τούτου, με δάνειον 16.000 δρχ., εκτίσθησαν πραγματικά γεωργικά σπίτια αξίας 40.000 δρχ. και άνω, καθόσον ο ιδιοκτήτης παρείχε, πλην της προσωπικής εργασίας εαυτού τε και της οικογενείας του, και τα μεταφορικά δωρεάν.

Εικ. 17. Τοψίν (Γέφυρα Θεσσαλονίκης), παράγκες προσωρινής εγκατάστασης.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Όσον αφορά τα οικήματα που εκτίσθησαν δι' εργολαβίας, τα αποτελέσματα υπήρξαν ολιγώτερον ικανοποιητικά. Η Επιτροπή απέβλεψε να στεγάσει τον μεγαλύτερον δυνατόν αριθμόν οικογενειών με όσον το δυνατόν μικροτέραν δαπάνην. Τα ανεγερθέντα σπίτια δεν δύναται όμως, ως έχουν, να ανταποκριθούν – τουλάχιστον τα πλείστα – πλήρως προς τας ανάγκας μιας γεωργικής οικογενείας, ιδίως από απόψεως σταυλισμού και αποθηκεύσεως προϊόντων, και προϋποθέτουν ότι, με τον καιρόν, θα τύχουν συμπληρώσεως εκ μέρους των ιδίων κατόχων.

Το γεωργικόν σπίτι, με τα εξαρτήματα αυτού, δέον να υπολογισθή ως απαιτούν περί τας 50.000 δρχ. Η Επιτροπή πάντως έχει υπέρ αυτής την δικαιολογίαν ότι, εάν διέθετε το ποσόν τούτο διά κάθε οικογένειαν, δεν θα κατώρθωνε ποτέ να στεγάσει, και επομένως να εγκαταστήσει, τόσον μεγάλον αριθμόν οικογενειών.

Οι διάφοροι τύποι αγροτικών οικίσκων αναφέρονται εις τον κατωτέρω Πίνακα 20α. Από απόψεως υλικού δομήσεως, τα λιθόκτιστα και πλινθόκτιστα οικήματα έδωκαν τα καλύτερα αποτελέσματα. Απ' εναντίας, αι γενόμεναι δοκιμαί με τσιμεντολίθους και άλλα συναφή συστήματα απέτυχαν.

Εικ. 18. Τοψίν (Γέφυρα Θεσσαλονίκης), ανέγερση του συνοικισμού.
Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Δ2. Αστική Στέγασις

Το αστικόν πρόβλημα παρουσιάζεται υπό εντελώς άλλην μορφήν, η δε οριστική λύσις αυτού θ' απαιτήση χρόνον.

Ο αριθμός των αστών προσφύγων ανέρχεται εις 165.000 οικογενείας περίπου. Αύται συνεκεντρώθησαν εις τας πόλεις όπου, όσοι μεν διέθετον τα μέσα ενοικίασαν κατοικίας, αι δε πλέον άποροι εστεγάσθησαν είτε εις επίτακτα κτίρια ή εις συνοικισμούς ανεγερθέντας παρά του Κράτους και της ΕΑΠ ή και εις καλύβας τας οποίας ανήγειρον οι ίδιοι διά προχείρων μέσων, όπου εύρισκον κενόν χώρον.

Η ΕΑΠ, έχουσα ως κύριον προορισμόν να αποκαταστήση τους αγρότας, μόνον το 1/10 του πρώτου προσφυγικού δανείου του 1924 ηδυνήθη να διαθέση υπέρ της στεγάσεως των αστών. Αργότερον όμως, κατ' Αύγουστον του 1927, δηλαδή ολίγον προ της συνάψεως του δευτέρου δανείου, εδέησε να μελετηθή συστηματικώτερον το όλον ζήτημα, καθόσον έως τότε ούτε το Υπουργείον Προνοίας ούτε η ΕΑΠ κατείχον λεπτομερή στοιχεία περί της καταστάσεως των αστών.

Εικ. 19. Κατάστημα με οικία (κατασκευής ΕΑΠ) στον συνοικισμό του Βύρωνα.
Πηγή: IAMM – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Η ειδική έρευνα την οποίαν διωργάνωσεν τότε η ΕΑΠ απέβλεπεν εις το να κατατάξη τους αστούς, από απόψεως στεγάσεως, εις κατηγορίας. Προς τούτο οι πρόσφυγες διηρέθησαν διά της απογραφής εις τέσσαρας τάξεις⁸ είναι δηλαδή:

Α. Οι επαρκώς στεγασθέντες, δηλαδή οι κατοικούντες εις μονίμους συνοικισμούς και οικήματα ανταλλάξιμα ή ιδιόκτητα εν καλή καταστάσει.

- Β. Οι μετρίως στεγασθέντες, δηλαδή οι κατοικούντες εις αμφιβόλου στερεότητος ανταλλάξιμα οικήματα ή παραπήγματα, τα οποία όμως ηδύναντο να χρησιμεύσωσιν ακόμη επί αρκετόν καιρόν ως κατοικία.
- Γ. Οι κακώς στεγασθέντες, δηλαδή οι κατοικούντες εις αθλίας τρώγλας, ηρειπωμένας οικίας, αποθήκας, εκκλησίας, κ.λπ.
- Δ. Οι κατοικούντες επ' ενοικίω.

Η απογραφή αυτή, της οποίας αι λεπτομέρειαι εκτίθενται εις τον Πίνακα 19, έδωκε τα εξής αποτελέσματα διά τας πρώτας τρεις κατηγορίας:

Κατηγορία Α Οικογένειαι	39.451
» Β	26.288
» Γ	35.667
Σύνολον	101.406 = άτομα 394.971 (ιδε Πίνακα 19)

Εκ των κατοικουσών επί ενοικίω απεγράφησαν μόνον 23.077 οικογένειαι (άτομα 89.776), καθόσον πλείσται όσαι, ιδίως εις τας μεγάλας πόλεις, δεν εδήλωσαν.

Εάν λάβωμεν λοιπόν ως βάσιν ότι ο ολικός αριθμός των αστικών οικογενειών ανέρχεται εις 165.000 περίπου, καταλήγομεν εις την εξής διαίρεσιν (με αφετηρία πάντοτε την απογραφήν της ΕΑΠ του Αυγούστου 1927):

Οικογένειαι:

- στεγασθείσαι επαρκώς άνευ κρατικής βοήθειαι	64.000 ⁸
- στεγασθείσαι επαρκώς παρά του Κράτους & της ΕΑΠ (Α)	39.000
- μετρίως στεγασμέναι εις οικήματα βραχείας διαρκείας (Β)	26.000
- έχουσαι άμεσον ανάγκην στέγης (κατηγορία Γ)	36.000 ⁹

Σύνολον οικογενειών 165.000

Είναι προφανές ότι, πρώτον, πρέπει να ληφθή μέριμνα διά τους πρόσφυγας της κατηγορίας Γ, πράγμα το οποίον, με τα περιωρισμένα χρηματικά μέσα τα οποία φαίνονται διαθέτοντες σήμερα η ΕΑΠ και το Κράτος, θ' απαιτήση ίσως χρονικόν διάστημα 3-4 ετών, ύστερον δε θα έλθη η σειρά ενός μέρους των οικογενειών της κατηγορίας Β αι οποίαι,

8. Συμπεριλαμβάνει τους επ' ενοικίω, των οποίων μόνον ένα μέρος απεγράφη.

9. Προβλέπεται ότι εκ τούτων θα έχουν στεγασθή μέχρι τέλους 1929, είτε παρά του Κράτους ή παρά της ΕΑΠ, περί τας 14.000 οικογενείας.

Εικ. 20. Διπλή ευχάριστη προσμονή.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

με την βαθμιαία ανήλπιση των οικιών όπου κατοικούν σήμερα, αργότερον θα έχουν και εκείνοι ανάγκην νέας στέγης.

Σχετικώς με το προκρίτεον σύστημα ανοικοδομήσεως, ανεκινήθη τελευταίως το ζήτημα εάν πρέπει να εξακολουθήση το μέχρι τούδε παρά της ΕΑΠ και του Κράτους εφαρμοζόμενον σύστημα ανεγέρσεως συνοικισμών αποτελουμένων από μικράς μονοκατοικίας και διπλοκατοικίας, ή εάν θα ήτο προτιμότερον να ανεγείροντο εις το εξής πολυκατοικία, διά ν' αποφεύγεται ούτω η υπέρμετρος επέκτασις των πόλεων, πράγμα το οποίον επιβαρύνει τους Δήμους με υπερβολικά έξοδα συντηρήσεως, κ.λπ.

Η ανέγερσις πολυκατοικιών δι' εργατικάς οικογενείας είναι εφαρμόσιμος μόνον εφόσον τα διαμερίσματα πρόκειται απλώς να ενοικιασθούν εις τους ενοίκους, του Κράτους (ή του Δήμου) διατηρούντος την κυριότητα του κτιρίου και κατά συνέπειαν έχοντος την ευθύνην της συντηρήσεως, των επισκευών, κ.λπ. Το σύστημα τούτο εφηρμόσθη εις μεγάλην κλίμακα εις την Βιέννην όπου ο Δήμος έκτισε μεγάλας εργατικές πολυκατοικίας.

Εφόσον όμως το Κράτος, η ΕΑΠ ή ο Δήμος θα θελήσουν να υποχρεώσουν τας οικογενείας ν' αγοράσουν τας κατοικίας των, θα είναι

δύσκολον να το επιτύχουν με το σύστημα των πολυκατοικιών, ακόμη και υπάρχοντος του θεσμού της οριζοντίου ιδιοκτησίας, και τούτο διότι οικογένεια ανήκουσα εις την εργατικήν ή μικροαστικήν τάξιν δυσκόλως θα πεισθή να αγοράση διαμέρισμα εις πολυκατοικίαν.

Οι διάφοροι τύποι και το κόστος των ανεγερθέντων παρά της ΕΑΠ αστικών οικημάτων αναγράφονται εις τον Πίνακα 20β, ο δε αριθμός των συνοικισμών και οικημάτων εις τον Πίνακα 18.

ΠΙΝΑΞ 17

Αριθμός αγροτικών συνοικισμών και οικημάτων της ΕΑΠ
μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928

Εποικιστικά περιφέρειαι	Συνοικ.	Οικήματα ¹				Σύνολον
		ΕΑΠ ανεγερθέντα & υπ' ανέγερσιν ²	Τούρκων & Βουλγάρων ³	Κράτους	Ιδιωτικά	
Μακεδονία	1.047	32.598	37.923	3.095	-	73.616
Θράκη	574	12.641	21.012	1.261	-	34.914
Ήπειρος	24	968	76	-	-	1.044
Θεσσαλία	37	1.309	563	-	-	1.872
Λοιπή Π. Ελλάς	43	5.147	-	-	12	5.159
Νήσοι: Κρήτη	213	1.781	3.114	-	-	4.895
Λήμνος	16	820	82	-	-	902
Σύνολον	1.954	55.264	62.770	4.356	12	122.402⁴

1. Πλείστα των οικημάτων ανηγέρθησαν ή επεδιορθώθησαν δι' αυτεπιστασίας των προσφύγων, διά των εις αυτούς χορηγηθέντων υλικών στεγάσεως και δανείων στεγάσεως τοις μετρητοίς:
Εχορηγήθησαν δάνεια στεγάσεως 231.048.410 δρχ.
Εχορηγήθησαν υλικά στεγάσεως αξίας 333.234.199 δρχ.
Εκ των οικημάτων Τούρκων και Βουλγάρων επεσκευάσθησαν υπό της ΕΑΠ περί τας 20.000.
2. Εις τον αριθμόν των νέων οικημάτων περιλαμβάνονται και οικήματα ανεγερθέντα υπό του Κράτους (περιφέρεια Δράμας και Ξερρών) καθόσον δεν κατέστη δυνατός εισέτι ο διαχωρισμός αυτών από των υπό της ΕΑΠ ανεγερθέντων, ούτως ώστε ο μεν αριθμός των υπό της ΕΑΠ ανεγερθέντων να είναι μεγαλύτερος της πραγματικότητος, ο δ' αριθμός των υπό του Κράτους ανεγερθέντων μικρότερος.
3. Επί του αριθμού των οικημάτων των ανταλλαζιμών θα είχαμεν να σημειώσωμεν ότι δεν είναι απολύτως ακριβής, καθόσον οικημάτα τινα, άτινα εθεωρούντο ως περιελθόντα εις την ΕΑΠ, διεκδικούνται υπό τρίτων και πολλάκις επιστρέφονται εις αυτούς. Ακριβή αριθμόν οικημάτων των ανταλλαζιμών θα είναι δυνατόν να έχωμεν μετά το πέρας της ενεργουμένης εκτιμήσεως και οριστικής παραχωρήσεως αυτών εις τους πρόσφυγας και τον οριστικόν διακανονισμόν των μετά της Αεροπορικής Αμύνης και Εθνικής Τραπέζης κτηματικών διαφορών μας.
4. Το σύνολον των υπό των προσφύγων κατεχομένων οικημάτων είναι μικρότερον του συνόλου των εις αυτά εγκατεστημένων οικογενειών (142.960), διότι εις τα οικήματα των ανταλλαζιμών κατά το πλείστον στεγάζονται περισσότεραι οικογένειαι της μίας.

ΠΙΝΑΞ 18				
Αριθμός ανεγερθέντων και υπό ανέγερσιν αστικών συνοικισμών και οικημάτων της ΕΑΠ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928				
Εποικιστικάί περιφέρειαι	Συνοικισμοί	Οικήματα		ΑΑ Συν/σμών υπ' ανέγερσιν
		Ανεγερθέντα	Υπ' ανέγερσιν	
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	Βεροίας	61	150	
	Βερτεκόπ	30	25	
	Γενιτσών	-	44	1
	Εδέσσης	388	50	
	Θεσ/νίκης			
	Καλαμαριάς	-	300	2
	Τρωάδος	-	110	3
	Κατιρλή	106	100	
	Ζηλιάχοβα	-	27	4
	Καστοριάς	-	16	5
	Κατερίνης	-	100	6
	Κιλκίς	100	100	
	Λαγκαδά	78	-	
	Νάουσα	102	100	
	Σερρών	409	-	
	Φλωρίνης	-	100	7
ΘΡΑΚΗ	Αλεξανδ/λεως	526	78	
	Διδυμοτείχου	248	-	
	Κομοτηνής	1.908	20	
	Ορεστιάδος	64	-	
	Ξάνθης	1.846	4	
	Σαπών	21	-	
	Φερρών	10	-	
	Καβάλας	100	-	
	Μπούκας	-	40	8
	Χρυσουπόλεως	-	50	9
	Νιγρίτας	-	66	10
	Πράβιου	-	100	11
ΝΗΣΟΙ				
Κρήτης	Ν. Αλικαρνασσοῦ	250	-	
	Χανίων	-	110	12
Κερκύρας	Κερκύρας	-	64	13
Λήμνου	Ν. Κούταλης	100	-	
Μυτιλήνη	Παναγιούδα	-	100	14
	Σκάλα Λουτρών	-	50	15
Χίος	Εντός πόλεως	-	100	16
	Παγιαύλα	-	100	17
Τήνος	Τήνος	-	12	18

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΠΙΝΑΞ 18 (συνέχεια)				
Εποικιστικάί περιφέρειαι	Συνοικισμοί	Οικήματα		ΑΑ Συν/σμών υπ' ανέγερσιν
		Ανεγερθέντα	Υπ' ανέγερσιν	
ΠΑΛ. ΕΛΛΑΣ				
Αθηνών	Βύρωνος	1.414	-	
	Υμηττού	-	550	19
	Καισαριανής	1.388	200	
	Ν. Ιωνίας	2.814	-	
	Περισσού	-	350	20
Πειραιώς	Κοκκινιάς	4.484	-	
	Καραβάς	-	550	21
	Ελευσίνος	480	-	
Θεσσαλίας	Βόλου			
	Αγριάς	50	-	
	Ξηροκάμπου	1.112	300	
	Λαρίσης	-	68	22
	Καρδίτσης	-	45	23
	Τρικάλων	-	80	24
Στερ. Ελλάδος	Λαμίας	-	80	25
	Λεβαδείας	-	55	26
	Μεσολογγίου	-	65	27
	Στυλίδος	-	40	28
Πελοποννήσου	Άργους	-	63	29
	Κορίνθου	-	435	30
	Πατρών	-	300	31
	Πύργου	-	100	32
	Ναυπλίου	-	90	33
	Τριπόλεως	-	35	34
Σύνολον		18.089	5.522	

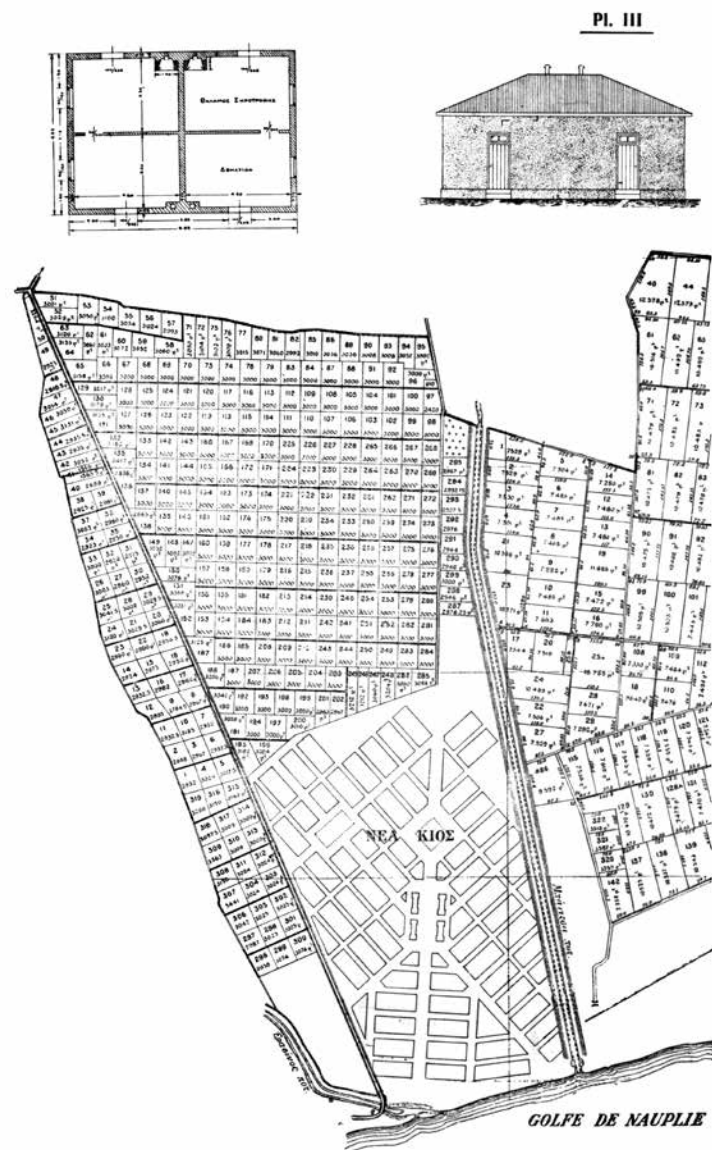
ΠΙΝΑΞ 19				
Κατάστασις των εντός πόλεως διαμενόντων προσφύγων, από απόψεως στεγάσεως, επί τη βάσει της διενεργηθείσης παρά της ΕΑΠ ειδικής απογραφής του Αυγούστου 1927				
Κατηγορία		Οικογένειαι	Άτομα	
Διαμέν. εις κατοικίας τύπου Α		39.451		
»	»	26.288		
»	»	35.667		
Σύνολον		101.406	394.971	
Διαμέν. εις ιδιωτικές οικίας επί ενοικίω		23.077	89.776	
Γενικόν σύνολον		124.483	484.747	

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ									
Προσφυγικές οικογένειες εντός πόλεων απογραφείσες καθ' ύπαν το ελληνικών κράτος εν τοις κατωτέρω 34 νομοίς									
Νομοί	Διαμέν. εις κατοικίας της ΕΑΠ, Κράτους, ιδιοκτήτους ανταλλαξιμους, κλπ.		Διαμέν. επί ενοικίω		Γενικών σύνολον				
	Οικογ. Α	Οικογ. Β	Οικογ. Γ	Σύνολο Οικογ.	Άτομα	Οικογ.	Άτομα	Οικογ.	Άτομα
Αττικοβρωτίας	15.468	13.027	11.884	40.379	164.434	9.658	38.360	50.037	202.794
Ευβοίας	325	617	99	1.041	3.945	765	2.867	1.806	6.812
Φθιωτιδοφωκίδος	70	-	186	256	959	468	1.741	724	2.700
Αττωλοακαρνανίας	156	-	115	271	1.013	498	1.754	769	2.767
Αργολιδοκορινθίας	-	-	220	220	771	1.179	4.399	1.399	5.170
Αρκαδίας	-	-	36	36	126	242	962	278	1.088
Αχατοηλιδος	806	134	633	1.573	6.249	593	2.319	2.166	8.568
Μεσσηνίας	108	217	127	452	1.670	499	1.876	951	3.546
Λακωνίας	-	-	51	51	161	241	863	292	1.024
Άρτης	-	-	57	57	185	-	-	57	185
Πρεβέζης	20	90	49	159	513	38	138	197	752
Ιωαννίνων	10	436	181	627	2.161	34	116	661	2.277
Λαρίσης	1.363	164	1.290	2.817	10.636	217	878	3.034	11.514
Τρικάλων	-	-	134	134	546	30	128	164	674
Θεσσαλονίκης	7.474	4.048	12.813	24.335	91.832	1.939	8.105	26.274	99.937
Κοζάνης	70	-	15	85	322	139	430	224	752
Πέλλης	867	480	461	1.808	7.080	125	476	1.933	7.556

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

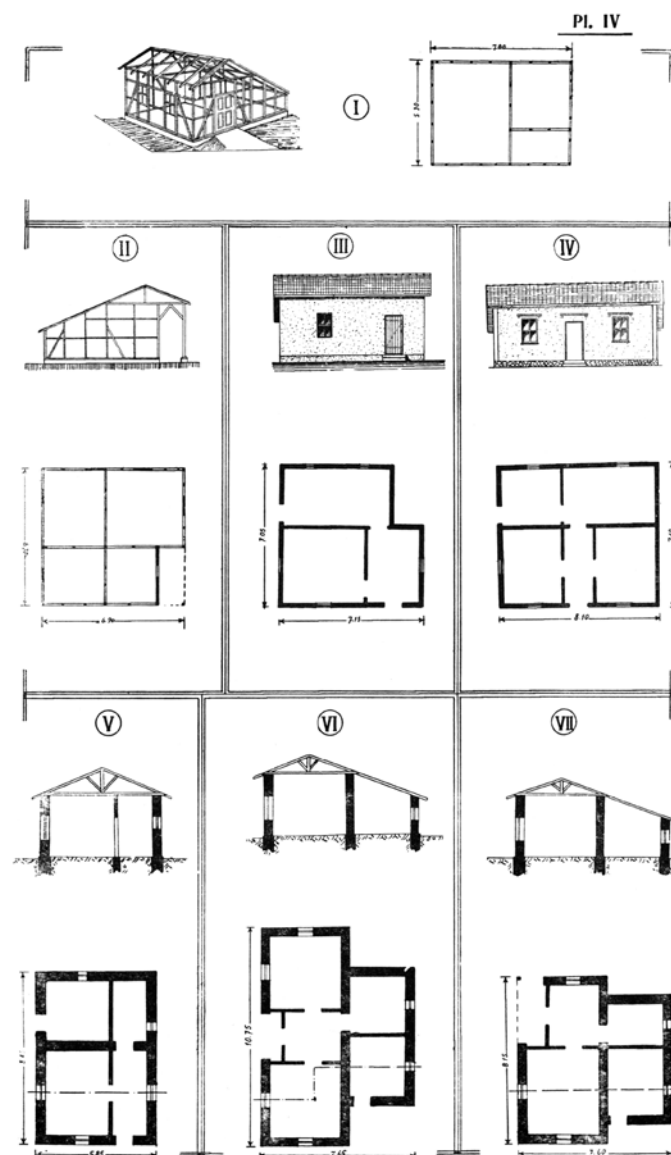
ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ (συνέχεια)									
Διαμέν. εις κατοικίας της ΕΑΠ, Κράτους, ιδιοκτήτους ανταλλαξιμους, κλπ.									
Νομοί	Διαμέν. εις κατοικίας της ΕΑΠ, Κράτους, ιδιοκτήτους ανταλλαξιμους, κλπ.		Διαμέν. επί ενοικίω		Γενικών σύνολον				
	Οικογ. Α	Οικογ. Β	Οικογ. Γ	Σύνολο Οικογ.	Άτομα	Οικογ.	Άτομα	Οικογ.	Άτομα
Φλωρίνης	154	32	116	302	1.228	21	79	323	1.307
Σερρών	906	100	900	1.906	6.984	198	633	2.104	7.617
Δράμας	1.667	672	1.250	3.589	13.282	273	1.092	3.862	14.374
Καβάλας	2.030	2.150	1.709	5.889	22.105	87	341	5.976	22.445
Ροδόπης	3.166	403	546	4.115	15.950	1.081	4.245	5.196	20.195
Έβρου	695	581	361	1.637	6.588	512	1.931	2.149	8.519
Κυκλάδων	-	-	151	151	459	131	534	282	993
Λέσβου	1.078	2.193	591	3.862	14.572	1.465	5.451	5.327	20.023
Χίου	382	38	765	1.185	4.473	1.202	4.561	2.387	9.034
Σάμου	376	-	86	462	1.889	913	3.688	1.375	5.577
Χανίων	321	553	160	1.034	3.815	31	135	1.065	3.950
Ρεθύμνης	341	7	26	374	1.447	-	-	374	1.447
Ηρακλείου	1.590	296	367	2.253	8.391	36	144	2.289	8.535
Λασηθίου	-	50	-	50	134	5	19	55	153
Κερκύρας	8	-	244	252	812	193	634	445	1.446
Κεφαλληνίας	-	-	44	44	139	149	459	193	598
Ζακύνθου	-	-	-	-	-	115	418	115	418
Γενικών σύνολον	39.451	26.288	35.667	101.406	394.971¹	23.077	89.776	124.483	484.747

1. Σ. τ. Ε.: Οι αριθμοί της στήλης αθροίζουν σε 394.871, χωρίς να είναι εφικτή η διακρίβωση της προέλευσης του αριθμητικού σφάλματος.

Εικ. 21. Τοπογραφικό σχέδιο του προσφυγικού οικισμού της Νέας Κίου, κοντά στο Ναύπλιο, όπου εκτός από τον οικισμό εμφανίζονται αριθμημένα τα διανεμηθέντα αγροτεμάχια και ένα σχέδιο αγροτικής οικίας. *Plan III, Annexe au 27e rapport trimestriel*, Office autonome pour l'établissement des réfugiés grecs, août 1930.

Πηγή: Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-S1-Y2-F7-T2.

Εικ. 22. Σχέδια τύπων αγροτικών οικίσκων που αναγέρθηκαν από την ΕΑΠ στον προσφυγικό οικισμό της Νέας Κίου. Οι πρώτοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στη Νέα Κίο το 1926. *Plan IV, Annexe au 27e rapport trimestriel*, Office autonome pour l'établissement des réfugiés grecs, août 1930.

Πηγή: Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-S1-Y2-F7-T2.

ΠΙΝΑΞ 20α

Τύποι αγροτικών οικίσκων ανεγερθέντων εργολαβικώς παρά της ΕΑΠ και μέσον κόστος αυτών

Τύπος οικήματος	Περιγραφή	Είδος δομήσεως	Εξωτερικοί διαστάσεις	Μέσον κόστος £ Δρχ.
Μονοκατοικία Β	2 δωμάτια αποθήκη σταύλος	Λιθοδομή	7,50 × 7,65	103 31.000 ¹
Διπλοκατοικία Β	4 δωμάτια 2 αποθήκαι 2 σταύλοι	Λιθοδομή	7,65 × 13,90	183 55.000 ¹
Διπλοκατοικία	4 δωμάτια 2 αποθήκαι 2 σταύλοι	Οπτοπλινθοδομή	7,05 × 13,15	220 66.000 ¹
Μονοκατοικία Β	2 δωμάτια αποθήκη σταύλος	Μονοπλ.οκ	7,05 × 6,70	84 25.000 ¹
Διπλοκατοικία Β	4 δωμάτια 2 αποθήκαι 2 σταύλοι	Μονοπλ.οκ	7,05 × 13,15	155 46.500 ¹
Διπλοκατοικία Γ	4 δωμάτια 3,90 x 4,00	Λιθοδομή	9,15 × 9,30	167 50.000 ¹
Διπλ. σπρωτροφοική	4 δωμάτια & υπόστεγον	Οπτοπλινθοδομή	6,95 × 9,85	173 64.500 ²
Διπλοκατοικία Γ	4 δωμάτια 3,50 x 3,50	Οπτοπλινθοδομή	7,65 × 7,75	103 39.000 ²
Μονοκατοικία Δ	2 δωμάτια & υπόστεγον	Λιθοδομή	5,00 × 8,10 (εκτός)	114 42.500 ²
Μονοκατοικία Δ	2 δωμάτια & υπόστεγον	Οπτοπλινθοδομή	4,50 × 7,50 υποστ.)	120 44.700 ²
Μονοκατοικία Ε	2 δωμάτια και 1 διαμέρισμα διά σταύλων & αποθήκην	Λιθοδομή	8,00 × 8,10	115 43.000 ²
Μονοκατοικία ΣΤ	2 δωμ. ανώγεια και 1 διαμέρ. ισογείου δι' αποθήκην & σταύλων	Λιθοδομή	4,75 × 8,00	113 42.200 ²
Α Δεξατεγκέ Μακεδ.	1 δωμάτιον αποθήκη σταύλος	Ευλ. σκελετός	35,10 τ.μ.	73 20.410 ³
Β Δεξατεγκέ Μακεδ.	2 δωμάτια αποθήκη σταύλος	επένδυσις	42,33 τ.μ.	88 24.681 ³
Δ Δεξατεγκέ Μακεδ.	2 δωμάτια αποθήκη σταύλος & είσοδος	οπτοπλινθοδομή	51,60 τ.μ.	106 29.732 ³

1. Άνευ πατωμάτων, οροφών και ελατοχρωματισμών.

2. Μετά πατωμάτων, οροφών, ελατοχρωματισμών και υαλοπινάκων. Σημειωτέον η δαπάνη των τύπων Δ, Ε & ΣΤ είναι προϋπολογισμού και ουχί κόστους, εφ' όσον οι τύποι ούτοι μόλις ήρχισαν εφαρμόζομενοι.

3. Με μέσον όρον τιμής λίρας (£) κατά την εποχήν της δομήσεως περίπου 280 δρχ. Κατά την χρέωσιν όμως των προσφύγων, αι τιμαί χρεώσεως εις λίρας (£) εμειώθησαν κατά 20% περίπου.

ΠΙΝΑΞ 20β

Τύποι αστικών οικημάτων ανεγειρομένων εργολαβικώς παρά της ΕΑΠ και μέσον κόστος αυτών

Τύπος οικήματος	Περιγραφή	Είδος δομήσεως	Εσωτερικοί διαστάσεις	Μέσον κόστος £ Δρχ.
Μονοκατοικία	2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	5,75 × 7,10	147 55.000
Διπλοκ. μονώροφος	4 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	5,75 × 14,70	294 110.000
Μονοκατοικία	2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,20 × 6,00	136 51.000
Διπλοκ. μονώροφος	4 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,00 × 12,80	272 102.000
Μονοκατοικία	3 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ. 1 κελάρι	Λιθοδομή	5,50 × 7,75	246 92.500
Διπλοκατ. διώροφος	6 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ. 2 κελάρια	Λιθοδομή	7,75 × 12,00	493 185.000
Μονοκατοικία	2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,00 × 7,50	116 43.500
Διπλοκ. μονώροφος	4 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	7,50 × 12,70	232 87.000
Μονοκατοικία	1 δωμάτιο 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	4,00 × 6,15	82 30.500
Διπλοκ. μονώροφος	2 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,15 × 8,00	163 61.000
Μονοκατοικία	1 κατάστημα 1 αποθ. 1 δωμάτιο 1 κουζ. 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	4,25 × 7,50	193 72.500
Διπλοκ. διώροφος	2 κατάστημα 2 αποθ. 2 δωμάτια 2 κουζ. 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	7,50 × 9,00	386 145.000
Μονοκατοικία	1 δωμάτιο 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	5,75 × 6,80	113 42.000
Διπλοκ. μονώροφος	2 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,80 × 12,00	224 84.000
Μονοκατοικία	2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 λουτρό 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	5,20 × 6,30	173 65.000
Διπλοκ. διώροφος	4 δωμάτια 2 κουζίνες 2 λουτρά 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,30 × 10,80	347 130.000
Μονοκατοικία	2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,50 × 6,60	128 48.000
Διπλοκ. μονώροφος	4 δωμάτια 2 κουζίνες 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	6,60 × 13,40	256 96.000
Μονοκατοικία	1 κατάστημα 2 δωμάτια 1 κουζίνα 1 αποχωρ.	Λιθοδομή	7,90 × 5,70	253 95.000
Διπλοκ. διώροφος	2 καταστήματα 4 δωμάτια 2 κουζίνα 2 αποχωρ.	Λιθοδομή	5,70 × 16,40	506 190.000

Κεφάλαιον Ε. Εισπράξεις

Ο σκοπός του πρώτου προσφυγικού δανείου του 1924, ως και του επακολουθήσαντος δευτέρου τοιούτου του 1928, υπήρξε να καταστήση παραγωγικούς τους πρόσφυγας, τόσον τους αγρότας όσον και τους αστούς.

Ότι ο σκοπός ούτος επετεύχθη κατά μέγα μέρος είναι αναμφισβήτητον. Σήμερον ουδεμία περίθαλψις παρέχεται πλέον, τα δε αποτελέσματα της εργασίας των προσφύγων είναι οφθαλμοφανή εις πλείστους όσους κλάδους της εθνικής οικονομίας. Οι πρόσφυγες σήμερον, κατά το μέγιστον αυτών μέρος, παράγουν, συμβάλλοντες ούτω εις την αύξησιν τόσον της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής (ιδε Πίνακας 12 και 13) όσον και των δημοσίων εσόδων.

Καθ' όν χρόνον συνήφθη το πρώτον προσφυγικόν δάνειον, ηλπίζετο ότι το δάνειον τούτο, πλην του γενικωτέρου παραγωγικού σκοπού τον οποίον θα εξυπηρετεί, ταχέως θα απέβαινε αμέσως παραγωγικόν εν τη εννοία ότι τα ποσά τα οποία θα επλήρωνον οι πρόσφυγες μετά την αποκατάστασιν των θα επήρκουν διά την εξυπηρέτησιν του τοκοχρεωλυσίου του δανείου. Ούτω εις την επιστολήν την οποίαν απηύθυνε, την 1η Δεκεμβρίου 1924, ο τότε Αντιπρόεδρος της ΕΑΠ Sir John Campbell προς τους εκδίδοντας εν Λονδίνω το δάνειον Τραπεζίτας Hambro, ήτις εδημοσιεύθη εις την αγγελίαν του δανείου, λέγεται ρητώς ότι «Ελπίζεται ότι, μετά το έτος 1928, αι καταβολαί των προσφύγων (έναντι των πωληθεισών γαιών, χορηγηθέντων δανείων και μισθωμάτων γαιών), θα ανέλθουν εις ουχί ολιγώτερον των £1.000.000 ετησίως, εκ των οποίων υπολογίζεται ότι αι £800.000 περίπου θ' αντιπροσωπεύουν καταβολάς έναντι κεφαλαίου».

Οφείλομεν να ομολογήσωμεν ότι αι προβλέψεις αύται υπήρξαν υπερβολικώς αισιόδοξοι, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 22 εις τον οποίον αναγράφονται, κατ' έτος, τα παρά του Κράτους καταβληθέντα ποσά διά τοκοχρεωλύσιον του δανείου αφ' ενός, τα δε εισπραχθέντα από τους πρόσφυγας αφ' ετέρου.

Ούτω, κατά το έτος 1928, το ποσόν των καταβολών των προσφύγων (£157.291) αντιπροσωπεύει μόλις το 1/6 της τοκοχρεωλυτικής δόσεως (£911.702).

Διάφοροι λόγοι συνετέλεσαν ώστε να μην πραγματοποιηθούν αι αισιόδοξοι εκείναι προβλέψεις.

Εικ. 23. Είσπραξη χρεών από αγρότες πρόσφυγες στην ύπαιθρο.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Εν πρώτοις, αι καιρικά συνθήκαι κατά τα έτη 1927 και 1928 εις την Μακεδονίαν και Θράκην, όπου είναι εγκατεστημένοι αι πλείσται των γεωργικών οικογενειών, υπήρξαν ιδιαίτερος δυσμενείς διά την παραγωγήν, ούτως ώστε να χαθή ένα μεγάλο μέρος των εσοδίων ένεκα διαφόρων θεομηνιών (ξηρασίας, πλημμυρών, κ.λπ.). Υπό τας συνθήκας αυτάς ήτο επόμενον οι αγροτικοί πληθυσμοί να μην είναι εις θέσιν να πληρώσουν τας δόσεις των, εις πλείστας δε όσας περιφέρειάς ανεστάλησαν αι εισπράξεις.

Επίσης, δεν ελήφθη υπ' όψιν ότι ωρισμένη τάξις γεωργών, όπως οι αμπελουργοί, μόνον μετά πάροδον 3-4 ετών από την φύτευσιν των κλημάτων θ' απεκόμιζον καρπόν και επομένως τότε μόνον θα ήσαν εις θέσιν σοβαρώς να συνεισφέρουν.

Είναι επίσης αναμφισβήτητον ότι το ζήτημα των αποζημιώσεων διά τας εν Τουρκία εγκαταλειφθείσας περιουσίας των προσφύγων επέδρασε επί των εισπράξεων, τόσον των αστών όσον και των αγροτών, πρώτον διότι αρκετός αριθμός γεωργικώς εγκατεστημένων προσφύγων εγκατέλειψε τα χωριά διά τας πόλεις ίνα εισπράξη αστικήν αποζημίωσιν, δεύτερον δε διότι αυτό το γεγονός ότι είχε λαμβάνειν παρά του Κράτους απετέλει, εις τα όμματα πολλών, επαρκή δικαιολογίαν όπως μη πληρώση εις την ΕΑΠ.

Δεν είναι εν τούτοις εντελώς ικανοποιητικών το ότι, ενώ αι καταβολαί των αγροτών δεικνύουν προϊούσαν αύξησιν, εκείναι των αστών απ' εναντίας εσημείωσαν κατά το τελευταίον έτος σημαντικήν ελάττωσιν (ίδε Πίνακα 21β).

Τούτο οφείλεται, κατά μέγα μέρος, εις την απροθυμίαν την οποίαν έδειξαν τελευταίως οι κάτοχοι οικημάτων εις τους αστικούς συννοικισμούς της Επιτροπής όπως πληρώσουν τας δόσεις των. Τούτο είναι τοσούτω μάλλον λυπηρόν καθόσον ένα μεγάλο μέρος των εισπράξεων τούτων χρησιμοποιείται και πάλιν παρά της ΕΑΠ διά την εγκατάστασιν και άλλων οικογενειών.

Ένεκα του γεγονότος ότι η Επιτροπή δέχεται από τους πρόσφυγας και ομολογίας, τας οποίας δεν εκποιεί αλλά κρατεί μέχρι της αποσβέσεως, τα ποσά τα οποία εισπράττει εις μετρητά είναι σχετικώς περιορισμένα (ίδε Πίνακα 21α).

ΠΙΝΑΞ 21

Ποσά καταβληθέντα υπό των προσφύγων
έναντι των χρεών¹ των μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1928 (εις £)

α. Εισπράξεις κατά διάκρισιν μετρητών και ομολογιών

Έτος	Μετρητά	Ομολογίαί τραπεΐσαι ²	Σύνολον
1924-1925	26.465	-	26.465
1926	81.074	-	81.074
1927	41.932	106.352	148.284
1928	46.590	110.701	157.291
Σύνολον	196.061	217.053	413.114

β. Εισπράξεις κατά διάκρισιν αγροτών και αστών

Έτος	Αστών	Αγροτών	Σύνολον
1924-1925	21.661	4.804	26.465
1926	19.847	61.227	81.074
1927	59.660	88.624	148.284
1928	42.529	114.762	157.291
Σύνολον	143.697	269.417	413.114

1. Τα χρέη των προσφύγων είναι εξοφλητέα εντός 15 ετών προς 8%.

2. Γίνονται δεκταί εις προσωρινόν λογαριασμόν εις την ονομαστικήν των αξιαν αι ομολογίαί του δανείου 6% 1923 ελληνοβουλγαρικής μεταναστεύσεως, [των δανείων] 8% 1926 και 1928 ανταλλαξιμών και [του δανείου] 8% 1927 Ελλήνων υπηκόων με υπολογισμόν £2,5 τας 1.000 δρχ.

Συνεπώς, μετά την αφαίρεσιν των ποσών τα οποία πηγαίνουν εις την ΔΟΕ διά το πρόσθετον χρεωλύσιον του Δανείου 1924, περισσεύουν σχετικώς μικρά ποσά τα οποία διατίθενται πάλιν δι' επειγούσας και απροβλέπτους ανάγκας των προσφύγων. Ούτω επερίσσευσαν και διετεθήσαν:¹⁰

Κατά το 1925: £5.218

Κατά το 1926: £20.226

Κατά το 1927: £17.618

Κατά το 1928: £31.560

ΠΙΝΑΞ 22

Σύγκρισις μεταξύ καταβολών προσφύγων και τοκοχρεωλυσίου
προσφυγικού δανείου 7% 1924 (εις £)

Έτος	Καταβληθέν τακτικόν τοκοχρεωλύσιον ¹ δανείου 7% 1924	Καταβολαί προσφύγων ² (τόκοι και κεφάλαιον)	Διάθεσις καταβολών προσφύγων (καταβληθέντα εις την ΔΟΕ ως πρόσθετον χρεωλύσιον ³)
1925	459.948	26.465	16.124
1926	919.708	81.074	60.847 ⁴
1927	914.852	148.284	24.114
1928	911.702	157.291	15.029
Σύνολον	3.206.210	413.114	116.114

1. Το τακτικόν χρεωλύσιον καταβάλλεται απ' ευθείας παρά του Κράτους, μέσω της Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, εκ των υπεγγύων προσόδων, και επομένως δεν επηρεάζεται εκ της καταβολής ή μη των χρεών των παρά των προσφύγων.
2. Περιλαμβάνει τας καταβολάς εις μετρητά και ομολογίας. Αι ομολογίαί λογίζονται προς £2,5 τας 1.000 δρχ. ονομαστικού κεφαλαίου.
3. Συμφώνως προς τας συμβάσεις μετά των Τραπεζών, μέσω των οποίων συνήφθη το πρώτον προσφυγικόν δάνειον, τα 75% των καταβολών των προσφύγων διά λογαριασμόν κεφαλαίου πηγαίνουν εις την ΔΟΕ ως πρόσθετον χρεωλύσιον. Τα 25% των καταβολών κεφαλαίου και οι τόκοι χρησιμοποιούνται πάλιν διά την αποκατάστασιν.
4. Σ.τ.Ε.: Το ποσό είναι οριακά υψηλότερο από το 75% των καταβολών των προσφύγων (που δεν περιλαμβάνει μόνο το κεφάλαιο, αλλά και τους τόκους) και ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με τα υπόλοιπα έτη· επισημαίνεται ως πιθανή αβλεψία, η οποία δεν μπορεί να ελεγχθεί από τα υπόλοιπα στοιχεία του τεκμηρίου. Προφανώς, η όποια διόρθωση θα συμπάρεσσε το σύνολο και τον υπολογισμό των διατεθέντων £20.226 για το 1926 (σελ. 155).

10. Σ.τ.Ε.: Τα παρατιθέμενα ποσά προκύπτουν από την αφαίρεση της τρίτης στήλης του Πίνακα 22 (Διάθεσις καταβολών προσφύγων) από την δεύτερη στήλη του Πίνακα 21, Μέρος α (Μετρητά)· εξαίρεση αποτελούν τα στοιχεία για το έτος 1925, για το οποίο δεν παρατίθενται αναλυτικές εισπράξεις μετρητών. Κατά την επαλήθευσιν των υπολογισμών προέκυψε ότι το ποσό για το 1927 είναι 17.818, χωρίς να είναι εφικτή η διακρίβωσις της προέλευσής του αριθμητικού σφάλματος.

Κεφάλαιον Στ. Προμήθειαι

Ένα μέγα μέρος των διατεθέντων παρά της ΕΑΠ κεφαλαίων εδαπανήθη εις διαφόρους προμηθείας διά την στέγασιν και τον εφοδιασμόν των προσφύγων.

Η επιτροπή είχε να εκλέξη μεταξύ δύο συστημάτων – δηλαδή ή να προμηθευθή η ίδια τα υλικά και να τα χορηγήσει εις τους πρόσφυγας ή να δώσει εις αυτούς χρήματα αφήνουσα να προβούν οι ίδιοι εις τας αναγκαίας προμηθείας.

Κατά γενικόν κανόνα, επροτιμήθη το πρώτον ή μάλλον επεβλήθη εκ των πραγμάτων, διότι ουδέποτε θα ήτο δυνατόν να είχαν εξευρεθή παρά των ιδίων προσφύγων, εντός της χώρας και εις λογικάς τιμάς, αι κολοσσιαίαι ποσότητες ζών, οικοδομησίμων υλών, γεωργικών εργαλείων και λοιπών ειδών αι οποίαι απητήθησαν.

Επομένως η προμήθεια ειδών απ' ευθείας εκ μέρους των προσφύγων διά δανείων χορηγηθέντων εις αυτούς παρά της υπηρεσίας περιωρίσθη εις ελαχίστας κατηγορίας ειδών – κυρίως εις την αγοράν προβάτων, βοών και ημιόνων – τα οποία ηδύναντο οι πρόσφυγες να εξεύρουν, πάντως εις περιωρισμένας ποσότητας, από τα τοπικά παζάρια.

Το μεγαλύτερον μέρος των παρά της Επιτροπής ενεργηθεισών προμηθειών εγένετο εις το εξωτερικόν. Είναι βεβαίως λυπηρόν ότι δεν κατέστη δυνατόν τα χρήματα του προσφυγικού δανείου να δαπανηθούν κατά το πλείστον μέρος εντός της χώρας, είναι όμως φανερόν ότι ούτε η εγχώριος βιομηχανία ούτε η λοιπή παραγωγή του τόπου ήτο ποτέ δυνατόν να είχε επαρκέσει εις τας μεγάλας προμηθείας τα οποίας απήτει η υπό των πραγμάτων επιβληθείσα σύγχρονος και εσπευσμένη εγκατάστασις 150.000 γεωργικών οικογενειών και αι ανάγκαι στεγάσεως δεκάδων χιλιάδων αστικών τοιούτων.

Τονίζομεν τούτο, διότι δεν έλειψε να εκφρασθούν διά του Τύπου παράπονα λόγω του ότι η εγχώριος βιομηχανία δεν ηνυόθη αρκετά από την διάθεσιν του δανείου.

Εξετάσωμεν μίαν-μίαν τας διαφόρους κατηγορίας προμηθειών διά να ιδώμεν εις τι οφείλεται τούτο.

Κτήνη

Φανερόν ότι η ζωοπαραγωγή της Ελλάδος δεν ήτο δυνατόν να επαρκέσει διά τον εφοδιασμόν των προσφύγων, αφού μόλις επαρκεί διά τας

συνήθεις ανάγκας του λοιπού πληθυσμού. Διά τούτο, η Επιτροπή ηναγκάσθη να προμηθευθή εκ του εξωτερικού 100.000 περίπου μεγάλα ζώα – βόδια, άλογα, μουλάρια και όνους. Ταύτα εισήχθησαν ως επί το πλείστον εκ των ομόρων χωρών – Σερβίας, Βουλγαρίας και Αλβανίας – ως και εξ άλλων χωρών, όπως η Πολωνία, Ουγγαρία, Ιταλία και Κύπρος, των οποίων τα ζώα, από απόψεως τιμών και είδους, ήσαν τα μάλλον προσηρμοσμένα εις τας ανάγκας μας.

Οικοδομήσιμοι ύλαι

Δεύτερον έχομεν την κατηγορίαν των οικοδομησίμων υλών, όπου και πάλιν επροτιμήθη το εξωτερικόν. Περί ξυλείας δεν δύναται να γίνη λόγος, διότι η εγχώριος παραγωγή δεν είναι υπολογίσιμος. Επροτιμήθη η ρουμανική, ως καλύτερας ποιότητος και ευκολωτέρας επεξεργάσεως έναντι της γιουγκοσλαβικής.

Επίσης προκειμένου περί κεράμων και τσιμέντων, η Επιτροπή ηναγκάσθη να προτιμήσει το εξωτερικόν από την εγχώριον βιομηχανίαν, διά τους εξής λόγους:

Υπολογίζομεν εις 150.000.000 περίπου κομμάτια κεράμων την ποσότητα την οποίαν επρομηθεύθη η ΕΑΠ από το εξωτερικόν. Την μεγαλυτέραν ποσότητα επρομηθεύθη εκ Γιουγκοσλαβίας (Εργοστάσιον Bohm Frères εις Velkikinda), ύστερον δε εξ Ιταλίας και Γαλλίας.

Η ελληνική παραγωγή (Εργοστάσιο Αλλατίνι Θεσσαλονίκης, Έβρου, Αλεξανδρουπόλεως, Κ. Βεντούρη, Αθηνών, Ζακύνθου και Κεραμείας Χίου) δεν ήτο δυνατόν να επαρκέσει εις την έκτακτον ταύτην ζήτησιν, δεδομένου ότι μόλις επαρκεί διά τας λοιπάς ανάγκας της χώρας αι οποίαι, ένεκα του οικοδομικού οργανισμού που παρατηρείται εις πλείστας πόλεις της Ελλάδος, είναι αρκετά σημαντικά. Η ΕΑΠ επρομηθεύθη μικράν τινα ποσότητα από το Εργοστάσιον Έβρου της Αλεξανδρουπόλεως, ακολουθούσα την αρχήν της ενισχύσεως της εγχωρίας βιομηχανίας κατά το δυνατόν, εφόσον δεν θα επαρουσιάζετο μεγάλη διαφορά τιμής.

Προκειμένου περί τσιμέντου, η Επιτροπή ηναγκάσθη επίσης να προτιμήσει το εξωτερικόν. Ανεξαρτήτως του ζητήματος εάν τα εγχώρια εργοστάσια τσιμέντου (Τιάν, Ηρακλής, Όλυμπος) μπορούσαν να επαρκέσουν εις την έκτακτον ζήτησιν της αποκαταστάσεως της οποίας αι ανάγκαι, όπως ετονίσαμεν, ήσαν επείγουσαι και άμεσαι, υπήρχε και ζήτημα τιμής. Ως γνωστόν, η Κυβέρνησις, διά του Πρωτοκόλλου

της Γενεύης, εχορήγησεν εις την Επιτροπήν ατέλειαν και τούτο όπως δυνηθή η Επιτροπή να χορηγήση εις τους πρόσφυγας, εις την χαμηλότεραν δυνατόν τιμήν, τα οικήματα και λοιπά εφόδια με τα οποία επρόκειτο να χρεωθούν.

Με την ατέλειαν ήτις αντιστοιχεί προς 550 δρχ. κατά τόνον διά τα τσιμέντα Δαλματίας και 749 δρχ. διά τσιμέντα ρωσικά, τα τσιμέντα του εξωτερικού καταντούν να είναι κατά 25 έως 30% φθηνότερα από τα παραγόμενα εν Ελλάδι. Ούτω η Επιτροπή επρομηθεύθη τσιμέντα Δαλματίας (Σπαλάτο) επί παραλίας Πειραιώς προς 852 δρχ. μείον 160 αξία σάκων, δηλαδή 692 δρχ. τον τόνον, και ρωσικά (Εμπορικής Σοβιετικής Αντιπροσωπείας) επί παραλίας Θεσσαλονίκης προς 650 δρχ., έναντι 930-990 δρχ., η οποία είναι η τιμή των ελληνικών τσιμέντων Τιτάν, Όλυμπος και Ηρακλής.

Και, εάν παραδεχθώμεν ότι τα ελληνικά τσιμέντα ενδεχόμενον να παρουσιάζουν ποιάν τινα διαφοράν από απόψεως ποιότητας, αυτή δεν είναι αρκετά σημαντική ώστε να εξουδετερώση την διαφοράν της τιμής, λαμβανομένης υπ' όψιν της ανάγκης όπως οι πρόσφυγες αποκτήσουν σπίτια εις το ελάχιστον δυνατόν κόστος.

Προκειμένου περί κεράμων τύπου Μασσαλίας παρουσιάζεται η ίδια περίπτωση, τουτέστιν αι κέραμοι προελεύσεως εξωτερικού, ιδίως δε Σερβίας, είναι κατά πολύ φθηνότεραι των εγχωρίων, καίτοι εκ Σερβίας μέχρι Θεσσαλονίκης επιφορτίζονται με μεταφορικά έξοδα.

Ο δασμός μετά των λοιπών φόρων ανέρχεται εις 2.957 δρχ. κατά χιλιάδα κεράμων.

Ούτω ενώ τα ενταύθα γνωστά εργοστάσια Γ. Βεντούρη Εταιρείας Κύκλωψ ζητούσι 3.000-3.200 δρχ. κατά χιλιάδα με παράδοσιν επί παραλίας Πειραιώς, ο Ν. Τσαλαπάτας Βόλου 2.500-2.800 δρχ. με παράδοσιν επί παραλίας Βόλου, η Κεραμεία Χίου 2.300-2.500 δρχ. με παράδοσιν εν Χίω, επρομηθεύθη η ΕΑΠ εκ των σερβικών εργοστασίων δι' εφάμιλλον ποιότητα, διάστασιν και τύπον, με τιμήν 840-900 δηναρίων ήτοι 1.215 δρχ. κατά χιλιάδα, παραδοτέα Θεσσαλονίκην.

Δένδρα και φυτά

Η Επιτροπή επίσης επρομηθεύθη εκ του εξωτερικού μέγαν αριθμόν δενδρυλλίων και κλημάτων, τα οποία διένειμεν εις τους πρόσφυγας αμπελουργούς και εν γένει δενδροκόμους. Τα δενδρύλλια (μορεόδενδρα και διάφορα οπωροφόρα δένδρα) ηγοράσθησαν από τους

γνωστοτέρους διά τα είδη ταύτα οίκους της Ιταλίας (Fratelli Sgaravatti, Saonara, Martino Bianchi Pistoia) και εις τιμάς πολύ φθηνότερας από εκείνας εις τας οποίας πωλεί η Ελληνική Γεωργική Εταιρεία, το φθηνότερον εν Ελλάδι ίδρυμα. Τα μορεόδενδρα π.χ. ηγοράσθησαν προς 0,80 δρχ. έναντι 5 δρχ. τιμή Γεωργικής Εταιρείας.

Κλήματα αμερικανικά επρομηθεύθη κυρίως εκ Βουλγαρίας με μέσην τιμήν 2,48-2,70 δρχ., επίσης δε εκ Γαλλίας προς 3,00-3,30 δρχ.

ΠΙΝΑΞ 23
Τα κυριώτερα είδη άτινα επρομηθεύθη η ΕΑΠ και αι τιμαί αυτών
κατά το διάστημα 1924-1928

Είδη	Προέλευσις	Μονάς	Νόμισμα	Τιμή	
				Κατωτ.	Ανωτ.
ΚΤΗΝΗ					
Ίπποι	Σερβία, Πολωνία, Ουγγαρία, Αλβανία	1	£	14,06	21,07
Όνοι	Κύπρος	1	£	10,25	10,50
Ημίονοι	Κύπρος, Ιταλία, Αβυσσηνία	1	£	20,00	24,95
Βόες	Σερβία, Βουλγαρία	1	£	10,00	11,00
Πρόβατα	Βουλγαρία	1 ζεύγος	£	3,00	3,25
Αίγες	Νότιος Βουλγαρία	1 ζεύγος	δρχ.	920,00	1.000,00
Αίγες μετ' εριφίων	Εγχώριαι	1 μετ' εριφ.	δρχ.	650,00	
ΟΙΚΟΔΟΜ. ΥΛΑΙ					
Ξυλεία	Σερβία, Ρουμανία	1 κυβ. μέτ.	£	2,50	3,50
Κέραμοι	Ιταλία, Γιουγκ/βία, Γαλλία	1.000	δρχ.	1.700,00	2.000,00
	Εγχώριοι	1.000	δρχ.	780,00	1.050,00
Τσιμέντο	Ρωσία, Γιουγκ/βία	1 τόνος	£	1,70	2,10
	Εγχώριον	1 τόνος	δρχ.	930,00	990,00
Καρφοβελόναι	Βέλγιον	100 χλγ.	φρ. Βελγ.	118,00	148,00
	Εγχώριαι	1 οκά	δρχ.	5,80	
Υαλοπίνακες	Βέλγιον	10 τ.μ.	φρ. Βελγ.	77,75	
	Βέλγιον		£	0,55	
ΦΑΡΜΑΚΑ					
Κινίνη (δισκία)	Ολλανδία	1 χλγ.	φιορ. Ολ.	28,75	
Κινίνη (φύσιγγες)	Ολλανδία	1.000	φιορ. Ολ.	48,75	

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

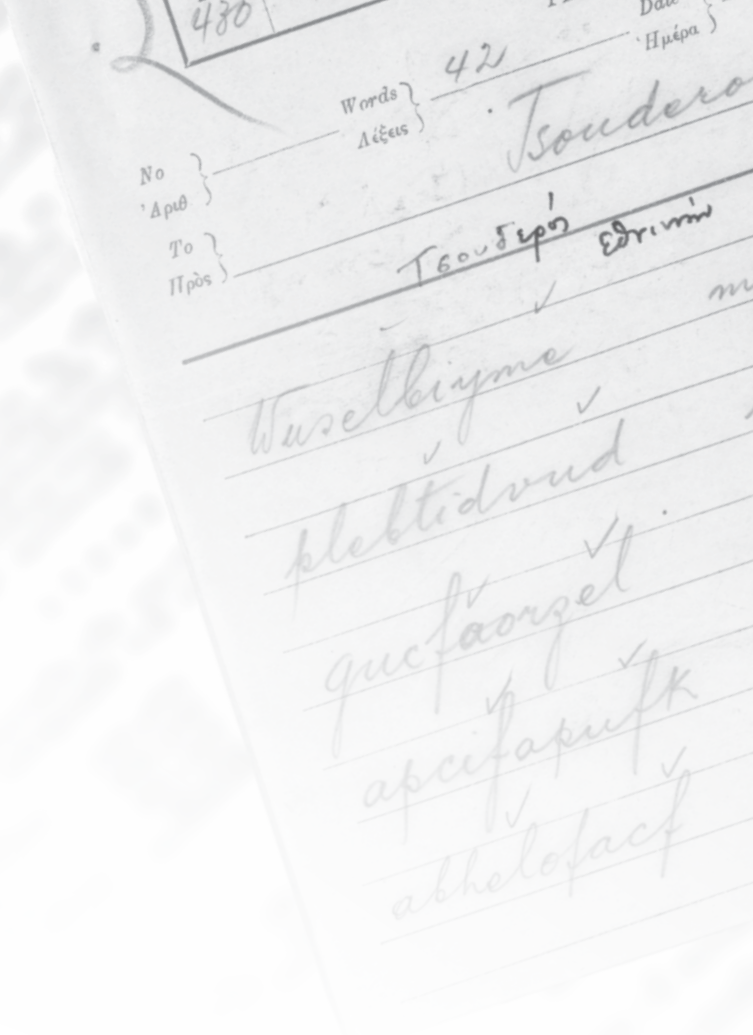
ΠΙΝΑΞ 23 (συνέχεια)

Είδη	Προέλευσις	Μονάς	Νόμισμα	Τιμή		
				Κατωτ.	Ανωτ.	
ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ						
Σίτος (Hard-Winter)	Αμερική	1 τόνος	\$	83,00	85,00	
Σίτος (Δεβέ)	Εγχώριος	1 οκά	δρχ.	7,00	8,50	
Κριθή	Καράτσι Ινδίας	1 τόνος	£	11,45		
	Αμερική	1 τόνος	\$	53,50		
	Ιταλία	1 οκά	δρχ.	5,45		
	Μαρόκον	1 τόνος	φρ. Γαλλ.	1.005,00	1.041,00	
	Χόρτον (administratif metropolitain)	Γαλλία	1 τόνος	φρ. Γαλλ.	370,00	
	Αλγερία	1 τόνος	φρ. Γαλλ.	345,00		
ΓΕΩΡΓ. ΕΡΓΑΛΕΙΑ						
Άροτρα	Εγχώρια	1	£	0,70 (ελαφρά)	0,85 (βαρέα)	
Δοκάναι	Εγχώρια	1	δρχ.	210,00	240,00	
Θρινάκια	Εγχώρια	1	δρχ.	37,00	40,00	
Κάρα	Ρουμανία	1	£	8,50	10,00	
	Εγχώρια	1	δρχ.	4.000,00	5.000,00	
Καροσκευαί	Εγχώρια	1	δρχ.	620,00		
Ψεκαστήρες (Éclair)	Γαλλία	1	δρχ.	518,00		
Σιτοκαθαριστήρια	Γαλλία	1	φρ. Γαλλ.	1.990,00	2.500,00	
Εκκοκιστικά (μηχ.)	Αμερική	1	\$	22,80		
ΥΔΡΕΥΣΕΙΣ						
Σιδηροσωλήνες	Βέλγιον	1''	£	0,02	0,03	
		1,5''	£	0,04	0,05	
		2''	£	0,07	0,08	
		2,5''	£	0,11	0,11	
	Αντλίες	Αμερική	3''	\$	70,00	85,00
			4''	\$	78,00	85,00
			6''	\$	130,00	160,00
ΔΕΝΔΡΥΛΙΑ						
Κερασιές	Ιταλία		λιρέτες	3,55		
Βισσυνιές	Ιταλία		λιρέτες	3,55		
Δαμασκηνιές	Ιταλία		λιρέτες	3,05		
Βερυκοκιές	Ιταλία		λιρέτες	4,25		
Απιδιές	Ιταλία		λιρέτες	2,95		
Μηλιές	Ιταλία		λιρέτες	2,90		
Αμυγδαλιές	Ιταλία		λιρέτες	3,50		
Κυδωνιές	Ιταλία		λιρέτες	3,55		
Ροδακινιές	Ιταλία		λιρέτες	3,40		

Γεωργικά Εργαλεία

Εκ των 60.373 αρότρων που διένειμεν η Επιτροπή εις τους πρόσφυγας, το μεγαλύτερον μέρος, πλην μιας παρτίδας 3.000 αρότρων τα οποία επρομηθεύθη εξ Ουγγαρίας από τον οίκον Malfred Weiss, ηγοράσθη παρά των εργοστασίων Βόλου, Μ. Κ. Σταματοπούλου Υίοι και Γκλαβάνη-Καζάζη, και των εργοστασίων Θεσσαλονίκης Α. Μπαρή και Χατζη-δημούλα & Σία. Γεωργικά μηχανάκια επρομηθεύθη τας εξής μάρκας:

Σβάρναι	Γκλαβάνη-Καζάζη
»	Rud Sack Λειψίας
Άροτρα	Rud Sack Λειψίας
Σιτοκαθαριστήρια	Marrot Γαλλίας
»	Clert Γαλλίας
»	Mayer Γερμανίας
Θεριστικά μηχαναί	Massey Harris Καναδά κ. Αβράσογλου
»	Clayton κ. Σταματοπούλου
»	D/δυσ/ring κ. Γκλαβάνη
Χορτοκοπτική τύπου	"International"
Κυψέλαι	» "Dadant Root"
Δοκάνας	» «Βουλγαρικού»

7. 36η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής

7.1. Απόσπασμα πρακτικών δεύτερης συνεδρίασης¹

Γενεύη, 31 Αυγούστου 1929, ώρα 10:30

Παρόντες: κ. de Chalendar (Πρόεδρος), κ. Ter Meulen, κ. Mlynarski, Sir Otto Niemeyer, κ. Sieveking (αντικαθιστά τον κ. Melchior), κ. Jeremiah Smith, Sir Henry Strakosch και κ. Suvich.

Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών: Sir Arthur Salter, κ. de Bordes, κ. Darlington, κ. Felkin, κ. Rueff.

[Θέμα] 10. Ελλάδα

Ο κ. Eddy προσέρχεται στη συνεδρίαση και διαβάζει σύντομη δήλωση σχετική με τη δραστηριότητα της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και τις προοπτικές διάλυσής της (βλ. Παράρτημα).

Ο Πρόεδρος ευχαριστεί τον κ. Eddy για την έκθεσή του και κυρίως για τις ακριβείς πληροφορίες που προσέφερε σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η ΕΑΠ στο έργο της και ως προς τις προοπτικές της διάλυσής της. Ο κ. Eddy επεσήμανε, μεταξύ άλλων, την ταχεία αύξηση των μηνιαίων δαπανών. Βάσει των προβλέψεων που μπορούν να γίνουν αυτήν τη στιγμή, θα μπορούσε να εκτιμηθεί σε ποια ημερομηνία θα έχουν εξαντληθεί πλήρως τα κονδύλια που έχει στη διάθεσή της η ΕΑΠ;

Ο κ. Eddy απαντά ότι στη Σύνοδο του Μαρτίου είχε δηλώσει πως όλα τα διαθέσιμα ποσά για το αγροτικό τμήμα θα είχαν διατεθεί μέχρι το τέλος του τρέχοντος έτους και ότι τα αντίστοιχα ποσά για το έργο της αστικής αποκατάστασης θα επαρκούσαν πιθανώς μέχρι το τέλος του επόμενου έτους. Όσον αφορά το έργο της αστικής αποκατάστασης, οι δυσκολίες προκύπτουν λόγω της ανικανότητας ορισμένων

1. Μετάφραση αποσπάσματος των πρακτικών της δεύτερης συνεδρίασης της 36ης Συνόδου της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών. *Procès-verbal de la deuxième séance, Comité Financier, Trente-sixième Session, Genève, 31 août 1929, F/36ème Session/P.V.2.(1)*· στο Αρχείο Τσουδερού IATE A3-S1-Y1-F22-T2. Στα πρακτικά επισυνάπτεται ως παράρτημα η δήλωση του Προέδρου της ΕΑΠ Charles D. Eddy, η οποία μεταφράζεται.

υπαλλήλων και είναι πιθανό να μην καταστεί εφικτή η ολοκλήρωση της κατασκευής όλων των απαραίτητων κατοικιών πριν από το τέλος του επόμενου έτους.

Απαντώντας σε νέο ερώτημα του Προέδρου, ο κ. Eddy δήλωσε ότι οι εισπράξεις από τους αστούς πρόσφυγες έχουν βελτιωθεί σημαντικά χάρη στην Κυβέρνηση, που μπόρεσε να ασκήσει αποτελεσματική πίεση σε όσους πρόσφυγες διέθεταν επαρκή οικονομικά μέσα. Αντίστοιχα, η ΕΑΠ έλαβε μέτρα για να εξασφαλίσει την εισπραξη των πιστώσεων προς ορισμένες βιομηχανίες, ιδίως την ταπητουργία. Τα δάνεια που έχουν χορηγηθεί είναι δεκαπενταετούς διάρκειας. Καθότι η ΕΑΠ θα διαλυθεί πριν από την εκπνοή αυτής της προθεσμίας, τα χρέη των επιχειρήσεων αυτών θα μετατραπούν σε χρέη προς την Κυβέρνηση.

Ο Πρόεδρος θα ήθελε επίσης να γνωρίζει εάν η ΕΑΠ εκπροσωπείται στο Διοικητικό Συμβούλιο της Αγροτικής Τράπεζας.

Ο κ. Eddy αποκρίνεται ότι το σχέδιο του κ. Παπαναστασίου προέβλεπε πως ο κ. Eddy και ο Sir John Simpson θα συμμετείχαν στο Διοικητικό Συμβούλιο, αλλά ο κ. Βενιζέλος κατήργησε την εν λόγω πρόβλεψη. Η συνεργασία με αυτήν την τράπεζα αγροτικής πίστωσης είναι εξόχως σημαντική, αλλά δεν υπάρχει ουσιαστικός δεσμός ανάμεσα στην τράπεζα και την ΕΑΠ.

Ακολουθως, τα μέλη της Δημοσιονομικής Επιτροπής συζητούν κατ'ιδίαν ορισμένα ζητήματα σχετικά με τη διάλυση της ΕΑΠ.

Μόλις ξαναρχίζει η επίσημη συζήτηση, ο κ. Eddy δηλώνει ότι το σχέδιο εκκαθάρισης δεν έχει κοινοποιηθεί επισήμως στους κ.κ. Παπαδάτο και Μαντζαβίνο, αλλά ο ίδιος τους έχει ενημερώσει προφορικά. Όσο για τον κ. Βενιζέλο, τον Απρίλιο έλαβε τέσσερα σημειώματα. Επιπλέον, η δεύτερη έκθεση της ΕΑΠ, που περιλαμβάνει ακριβείς λεπτομέρειες για το ζήτημα, έχει εγκριθεί από την Ελληνική Κυβέρνηση.

(Ο κ. Eddy αποχωρεί από τη συνεδρίαση.)

Ο Πρόεδρος προτείνει η Δημοσιονομική Επιτροπή, αφού εξετάσει την κατάσταση σε υποεπιτροπή, να προσκαλέσει τους κ.κ. Παπαδάτο και Μαντζαβίνο να μιλήσουν σχετικά με τη συγκέντρωση της διαχείρισης των δημοσίων λογαριασμών και το ζήτημα της εκκαθάρισης της ΕΑΠ τον Δεκέμβριο.

Η πρόταση γίνεται δεκτή.

Η συνεδρίαση διακόπτεται στις 13.00.

Εικ. 24. Ο δεύτερος Πρόεδρος της ΕΑΠ, Charles Eddy, σε επίσκεψη στη Δυτική Μακεδονία.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Παράρτημα Δήλωση του Προέδρου της ΕΑΠ ενώπιον της Δημοσιονομικής Επιτροπής, Σεπτέμβριος 1929

Προτού συζητηθεί το ζήτημα της εκκαθάρισης, που είναι το σημαντικότερο που αντιμετωπίζει η ΕΑΠ επί του παρόντος, θα γίνει αναφορά στις συνήθειες δραστηριότητές της, όπως αυτές περιγράφονται στην 23η Τριμηνιαία Έκθεση.

Υπόλοιπο στη διάθεση της ΕΑΠ: Ο Αντιπρόεδρος κατέθεσε τον Ιούνιο ότι το υπόλοιπο που βρισκόταν στη διάθεση της ΕΑΠ στις 31 Μαρτίου 1929 ανερχόταν σε £597.472 και ότι έπρεπε να λάβει το προϊόν του Αμερικανικού Δανείου, έναντι του οποίου το ποσό των £540.098 είχε ήδη προκαταβληθεί. Οι εισπράξεις από το Αμερικανικό

Δάνειο καταβλήθηκαν στην ΕΑΠ τον Μάιο και το ποσό εμφανίζεται στην οικονομική κατάσταση που περιλαμβάνεται στην Έκθεση. Από το συνολικό ποσό αποπληρώθηκαν οι προαναφερθείσες προκαταβολές. Το υπόλοιπο στη διάθεση της ΕΑΠ στις 30 Ιουνίου 1929 ανερχόταν σε £2.191.445,60.

Μηνιαίες δαπάνες: Όπως δήλωσε τον Ιούνιο ο Αντιπρόεδρος στη Δημοσιονομική Επιτροπή, οι μηνιαίες δαπάνες για τους τρεις πρώτους μήνες του έτους μόλις που ξεπερνούσαν τις £100.000, ποσό το οποίο αυξήθηκε τον Απρίλιο σε £173.000. Για το επόμενο τρίμηνο, τα ποσά έχουν ως εξής: Μάιος £148.000, Ιούνιος £170.000 και Ιούλιος £227.000. Όπως θα καταλάβετε, η ΕΑΠ καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια να δαπανήσει τους διαθέσιμους πόρους της το συντομότερο δυνατόν.

Παρ' ότι η Ελληνική Κυβέρνηση φαίνεται τελικά να αποφάσισε να μη χορηγήσει περαιτέρω κονδύλια στην ΕΑΠ για την ολοκλήρωση του έργου για τους πρόσφυγες, αξίζει να σημειωθεί ότι κατά καιρούς, ο κ. Βενιζέλος έχει αναφερθεί στο ενδεχόμενο χορήγησης τέτοιων επιπλέον ποσών. Προφανώς, η αποκατάσταση των προσφύγων δεν θα έχει ολοκληρωθεί με την εξάντληση των χρημάτων που έχει σήμερα στη διάθεσή της η ΕΑΠ. Η Επιτροπή θα θυμάται ότι, το 1927, η ΕΑΠ είχε υπολογίσει το ποσό που ήταν απαραίτητο για την ολοκλήρωση του έργου σε £5.000.000 (εκτίμηση που είχαν εγκρίνει τόσο η Ελληνική Κυβέρνηση όσο και η Δημοσιονομική Επιτροπή). Από το ποσό αυτό, η ΕΑΠ έλαβε μόνο £3.000.000. Ο Πρόεδρος της ΕΑΠ, με δική του ευθύνη και για να πειστεί για τις ανάγκες της Αστικής Διεύθυνσης, έχει υπολογίσει ότι η Ελληνική Κυβέρνηση θα πρέπει να προσφέρει τουλάχιστον 20.000 επιπλέον οικίες προκειμένου να ικανοποιήσει τις επείγουσες ανάγκες των αστών προσφύγων. Αντίγραφο του Σημειώματος που περιλαμβάνει τους εν λόγω υπολογισμούς είναι στη διάθεση οποιουδήποτε μέλους της Επιτροπής επιθυμεί να το εξετάσει.

Εισπράξεις-καταβολές αστών προσφύγων: Στο τμήμα της Έκθεσης που σχετίζεται με τις καταβολές των αστών προσφύγων, φαίνεται ότι οι εισπράξεις για το τρίμηνο Απριλίου-Ιουνίου 1929 ανήλθαν σε 4.712.364 δρχ. σε ομόλογα και μετρητά, ή 2.254.496 δρχ. επιπλέον των εισπράξεων του αντίστοιχου τριμήνου του προηγούμενου έτους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι εισπράξεις ανατέθηκαν στην Οικονομική αντί για την Αστική Διεύθυνση, το έργο της οποίας ήταν μάλλον ανεπαρκές.

Επιπλέον, η Επιτροπή κατάφερε να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση της Κυβέρνησης στην υιοθέτηση αυστηρών μέτρων έναντι όσων προσφύγων αρνούνταν να πληρώσουν τα χρέη τους, ενώ είχαν τη σχετική οικονομική δυνατότητα. Η Κυβέρνηση εξέδωσε επιτέλους ανακοινωθέν στον Τύπο, στο οποίο τονίζει την υποχρέωση των προσφύγων να αποπληρώσουν τα χρέη τους, εφόσον είναι σε οικονομική θέση να το πράξουν.

Αποτίμηση τουρκικών και βουλγαρικών κατοικιών: Το έργο της αποτίμησης των αγροτικών κατοικιών που εγκαταλείφθηκαν από Τούρκους και Βούλγαρους μετανάστες και εκχωρήθηκαν από την κυβέρνηση στην ΕΑΠ, έχει ουσιαστικά ολοκληρωθεί. Η συνολική αξία των εν λόγω κατοικιών, όπως φαίνεται στην Έκθεση, εκτιμάται σε £2.102.958. Το ποσό υπερβαίνει την προηγούμενη εκτίμηση της Κυβέρνησης και της ΕΑΠ, που ανερχόταν σε £1.700.000 και είχε υιοθετηθεί για τους σκοπούς της αποκαλούμενης «Συμφωνίας Παπαναστασίου» για την αποζημίωση των αγροτικών προσφύγων.

Αγροτική αποκατάσταση: Μεγάλο μέρος της Έκθεσης καταπιάνεται με την πρόοδο της αγροτικής αποκατάστασης και περιλαμβάνει στατιστικά στοιχεία που έχουν αξία για την αρχειακή καταγραφή του έργου αλλά δεν χρειάζεται να αναφερθούν με λεπτομέρεια αυτήν τη στιγμή.

Γίνεται αναφορά σε ένα σημαντικό ζήτημα, που ενδεχομένως να δημιουργήσει ένα ακόμη πρόβλημα για την Κυβέρνηση στο μέλλον. Παραθέτω από την Έκθεση:

«Στο τέλος του 1928, άρχισαν να καταφθάνουν σε μικρές ομάδες οικογένειες αγροτών από τον Πόντο (και ιδίως από την περιοχή της Κερασούντας) που, το 1922, μετά τη στρατιωτική ήττα των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, κατέφυγαν στον Καύκασο και κυρίως στην περιοχή γύρω από το Σουχούμι, όπου έζησαν καλλιεργώντας καπνό, ενώ διαρκώς ζητούσαν άδεια να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα. Η Ελληνική Κυβέρνηση έδωσε άδεια σε μερικές τέτοιες οικογένειες που είχαν συγγενείς στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη να εισέλθουν στην Ελλάδα. Υπολογίζονται σε χίλιες περίπου. Οι περισσότερες από αυτές κατευθύνθηκαν στη Θράκη, άλλες πήγαν στη μακεδονική περιφέρεια της Κατερίνης, στους πρόποδες του Ολύμπου, όπου το έδαφος είναι εξαιρετικό για την καλλιέργεια καπνού. Η Κυβέρνηση παραχώρησε κάποια οικόπεδα σε ορισμένες από αυτές τις οικογένειες, ενώ άλλες νοίκιασαν

γη, με την Υπηρεσία Εποικισμού να τους χορηγεί ορισμένες κατοικίες που ήταν διαθέσιμες. Αυτό ήταν όλο. Με τους λιγοστούς πόρους που είχαν στη διάθεσή τους, οι νεοαφιχθέντες έπιασαν δουλειά και φαίνεται να αποκαταστάθηκαν. Από πληροφορίες που λάβαμε, πρόκειται για ανθρώπους φιλήσυχους, νοικοκύρηδες, εργατικούς και επίμονους».

Ο αριθμός των προσφύγων αυτής της κατηγορίας είναι σημαντικός. Μολονότι δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, η χαμηλότερη εκτίμηση που έχω ακούσει να αναφέρεται ήταν 100.000 άτομα. Είναι προφανές ότι, σε αυτήν τη συγκυρία, οποιαδήποτε άδεια της Ελληνικής Κυβέρνησης για είσοδο στη χώρα σημαντικού αριθμού των εν λόγω προσφύγων θα δημιουργήσει πολλές δυσκολίες, εξαιτίας του γεγονότος ότι όλη η διαθέσιμη γη είναι κατειλημμένη και ότι η τρέχουσα ικανότητα της Ελλάδας να απορροφήσει πρόσφυγες έχει φθάσει σε σημείο κορεσμού.

Ας σημειωθεί ότι, κατά τον χρόνο σύνταξης της Έκθεσης, οι προοπτικές για μια καλή φετινή σοδειά στα σιτηρά και τον καπνό ήταν καλές.

Το ζήτημα του κτηματολογίου ήταν ανέκαθεν δύσκολο. Ενόψει των διαφορετικών προβλημάτων που ενέχει, ο Sir John Campbell μετέβη πρόσφατα στη Θεσσαλονίκη για να ερευνήσει το ζήτημα επιτόπου.

Η προηγούμενη Τριμηνιαία Έκθεση ανέφερε την πρόθεση λήψης μέτρων αρωγής για παραμεθόριους προσφυγικούς οικισμούς. Στο διάστημα που μεσολάβησε από την προηγούμενη Έκθεση, η Κυβέρνηση επέλεξε τους συγκεκριμένους οικισμούς στους οποίους πρόκειται να παρασχεθεί βοήθεια και έλαβε περαιτέρω βήματα για να θέσει το πρόγραμμα σε λειτουργία. Όπως έχουμε αναφέρει, πρόκειται για πολύ σημαντικό πρόγραμμα, το οποίο η ΕΑΠ εγκρίνει.

Η Έκθεση αναφέρεται επί μακρόν στην ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, την οποία ο κ. Βενιζέλος θεωρεί ένα από τα σημαντικότερα μέτρα που έχουν υιοθετηθεί από πέρυσι που ανέλαβε την εξουσία. Η Δημοσιονομική Επιτροπή θα θυμάται το προηγούμενο σχέδιο του κ. Παπαναστασίου, για την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας, και τις αντιρρήσεις που είχαν διατυπωθεί ως προς αυτό, αφενός εξαιτίας της ανεπάρκειας των κεφαλαίων για την τράπεζα και αφετέρου γιατί ο κ. Παπαναστασίου επέμενε στη συμμετοχή των ξένων μελών της ΕΑΠ στο Διοικητικό Συμβούλιο της Τράπεζας. Στο σχέδιο για τη νέα Τράπεζα, η ΕΑΠ δεν εκπροσωπείται στο Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ η προβλεπόμενη κεφαλαιοποίηση είναι ιδιαίτερα σημαντική. Οι τέσσερις βασικές πηγές κεφαλαίων είναι οι ακόλουθες:

1. 450 εκατομμύρια δρχ. παραχωρούνται από το ελληνικό Δημόσιο, χωρίς τόκο ή χρεωλύσιο, υπό τους όρους της συμφωνίας που υπογράφηκε μεταξύ δημοσίου και Εθνικής Τράπεζας (για τα καλύμματα).
2. 40 εκατομμύρια προέρχονται από το υπόλοιπο που προκύπτει από τις μη εκδοθείσες μετοχές της Τράπεζας της Ελλάδος.
3. 500 εκατομμύρια από το «παραγωγικό δάνειο».
4. 850 εκατομμύρια δρχ. θα προκαταβληθούν από την Εθνική Τράπεζα ως δάνειο με εγγύηση του ελληνικού Δημοσίου.

Σύμφωνα με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, Διοικητής της Τράπεζας θα είναι ο κ. Etienne Delta, πρώην μέλος της ΕΑΠ, ενώ Πρόεδρος του Συμβουλίου Διοίκησης θα είναι ο κ. Κορυζής, Υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας. Οι επιλογές αυτές είναι ευοίωνες για την επιτυχία της Τράπεζας.

Μολονότι η ΕΑΠ δεν εμπλέκεται άμεσα, στην Έκθεση έχουν περιληφθεί, για ενημερωτικούς λόγους, λεπτομέρειες σχετικές με τα εγχειρίσματα έργα που θα αναληφθούν στις κοιλάδες των Σερρών και της Δράμας, σύμφωνα με τα συμβόλαια που υπογράφηκαν με ξένες εταιρίες μηχανικών.

Η ΕΑΠ είναι σε θέση να αναφέρει ότι το Κοινοβούλιο και η Γερουσία έχουν επικυρώσει το Νομοθετικό Διάταγμα της 22ας Μαΐου 1926, όπως τροποποιήθηκε, με το οποίο μεταβιβάστηκαν στην ΕΑΠ οι ιδιοκτησίες που χρησιμοποιήθηκαν ως βάση για την αποκατάσταση των προσφύγων. Το εν λόγω Νομοθετικό Διάταγμα είχε εκδοθεί στη διάρκεια της δικτατορίας του στρατηγού Παγκάλου και χρειαζόταν την επικύρωση του Κοινοβουλίου και της Γερουσίας· χωρίς αυτήν, οι τίτλοι ενός μεγάλου μέρους της περιουσίας της ΕΑΠ θα παρέμεναν εν αμφιβολώ.

Η Έκθεση δείχνει ακόμη ότι σημειώθηκε πρόοδος στην ψήφιση επιπλέον νόμων που απαιτούνταν για τη διασφάλιση της ισχύος των τίτλων των ιδιοκτησιών της ΕΑΠ.

Ταπητουργία και βιοτεχνία: Υπενθυμίζεται ότι με την ειδική έγκριση του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η ΕΑΠ εξουσιοδοτήθηκε να διαθέσει £100.000 από τους πόρους της για να στηρίξει την ταπητουργία και £25.000 για να βοηθήσει στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας. Γίνεται αναφορά στην πρόοδο που έχει σημειωθεί στα δύο αυτά πεδία.

Αστική Διεύθυνση: Όσον αφορά τις εργασίες της Αστικής Διεύθυνσης, δεν μπορούν να προστεθούν πολλά σε όσα σημειώθηκαν στην προηγούμενη έκθεση και σε όσα ανέφερε ο Αντιπρόεδρος της ΕΑΠ, όταν παρουσιάστηκε ενώπιον της Δημοσιονομικής Επιτροπής τον περασμένο Ιούνιο. Η 22η Έκθεση ανέφερε ότι, την 1η Μαΐου 1929, το υπόλοιπο που ήταν διαθέσιμο για αστικές δαπάνες ξεπερνούσε τις 56.000.000 δραχμές. Το ποσό αυτό αυξήθηκε ελαφρώς από την ακύρωση ορισμένων πιστώσεων, με αποτέλεσμα το συνολικό διαθέσιμο να ανέλθει σε 61.513.064 δρχ. Αφού δημιουργήθηκε αποθεματικού ύψους 20.000.000 δρχ. για την κάλυψη των Γενικών Εξόδων του 1930, ολόκληρο ουσιαστικά το υπόλοιπο διατέθηκε για δαπάνες, με τις οποίες θα ολοκληρωθεί το αστικό πρόγραμμα της ΕΑΠ. Όπως έχει αναφερθεί παλαιότερα, το εν λόγω πρόγραμμα βασίστηκε στην πολιτική της «ενίσχυσης των επαρχιακών πόλεων, προκειμένου να ελεγχθεί όσο γίνεται η εισροή των προσφύγων από την επαρχία στην Αθήνα, τον Πειραιά και τις άλλες μεγάλες πόλεις».

Η Έκθεση αναφέρεται στις δυσκολίες που συνοδεύουν την κατασκευή αστικών κατοικιών· οι αναφορές αυτές μπορούν να συμπληρωθούν με μία δήλωση σχετικά με ορισμένα ζητήματα στα οποία δεν γίνεται αναφορά στο κείμενο της Έκθεσης.

Εκκαθάριση: Ειδικό τμήμα της 22ης Τριμηνιαίας Έκθεσης ήταν αφιερωμένο στη διάλυση της ΕΑΠ ενώ, στη δήλωσή του ενώπιον της Δημοσιονομικής Επιτροπής, ο Αντιπρόεδρος αναφέρθηκε εκτενώς στο θέμα. Η πρόοδος που έχει σημειωθεί στο μέτωπο της εκκαθάρισης δεν είναι τόσο σημαντική ώστε να ικανοποιεί πλήρως τα ξένα μέλη της ΕΑΠ. Η 22η Έκθεση διαίρεσε τη διαδικασία της διάλυσης της ΕΑΠ σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος περιλάμβανε τις εργασίες που θα ολοκληρώνονταν μέχρι το πέρας του 1929. Όσον αφορά την Υπηρεσία Υγιεινής (που αποτελείται από 59 κλινικές και 140 γιατρούς, φαρμακοποιούς, κ.λπ.) αναφερόταν ότι η μεταβίβασή τους θα πραγματοποιείτο στο τέλος του 1929. Πριν από αρκετούς μήνες, ο τότε Υπουργός Υγείας είχε ενημερώσει ανεπίσημα την ΕΑΠ ότι τις 40 από τις 59 κλινικές θα τις αναλάμβανε το κράτος, με την τύχη των υπόλοιπων 19 να παραμένει αμφίβολη. Η δήλωση αυτή δεν έχει επιβεβαιωθεί με κάποιον τρόπο και η Επιτροπή εξακολουθεί να μην γνωρίζει εάν η Κυβέρνηση πράγματι θα αναλάβει, ή όχι, τις υπηρεσίες αυτές στο τέλος του έτους.

Τα ακόλουθα παρουσιάζουν ενδιαφέρον σχετικά: Λίγο μετά την ανάληψη της εξουσίας, ο κ. Βενιζέλος ζήτησε τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών προκειμένου να πραγματοποιήσει έρευνα υγείας στην Ελλάδα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε και η έκθεση των εμπειρογνομόνων εγκρίθηκε από τον κ. Βενιζέλο. Στη συνέχεια, η έκθεση εγκρίθηκε από την Επιτροπή Υγείας της Κοινωνίας των Εθνών και η έκθεση της Επιτροπής Υγείας εγκρίθηκε από το Συμβούλιο τον Ιούνιο. Αμέσως μετά την έγκριση του Συμβουλίου, ένας από τους αξιωματούχους του Τμήματος Υγείας ήρθε στην Αθήνα για να θέσει το προτεινόμενο σχέδιο σε λειτουργία. Προς έκπληξή του, ανακάλυψε ότι το σχέδιο δεν είχε εγκριθεί από το Ελληνικό Κοινοβούλιο και ότι ο τότε Υπουργός ήταν προσωπικά αντίθετος με αυτό. Τούτα συνέβησαν πολλούς μήνες πριν και, εξ όσων γνωρίζει ο ομιλητής, δεν έχει σημειωθεί ουσιαστική πρόοδος όσον αφορά την εκτέλεση του σχεδίου. Το περιστατικό αναφέρεται ώστε να καταδειχθούν οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η ΕΑΠ σε περιπτώσεις που πρέπει να βασιστεί σε προσωπικές δηλώσεις Υπουργών που ενδέχεται να παραμείνουν στη θέση τους για μικρό μόνο χρονικό διάστημα.

Η 22η Έκθεση ανέφερε επίσης πως η Κυβέρνηση αναμενόταν να αναλάβει, εντός μικρού χρονικού διαστήματος, τις αγροτικές και κτηνιατρικές υπηρεσίες, με τα πρότυπα αγροκτήματα και τα ιπποφορβεία, που απασχολούν 411 αγροτικούς και κτηνιατρικούς εμπειρογνώμονες και διοικητικούς υπαλλήλους. Πρόσφατα ψηφίστηκε νόμος από το Κοινοβούλιο για την αναδιοργάνωση των υπηρεσιών του Υπουργείου Γεωργίας και σημαντικές πιστώσεις δόθηκαν σε αυτήν τη Διεύθυνση, με στόχο την ενίσχυση όλων των αγροτικών τομέων. Ο κ. Καραμάνος, ο επί σειρά ετών ιδιαίτερα ικανός διευθυντής της Υπηρεσίας Εποικισμού Μακεδονίας, διορίστηκε Γενικός Διευθυντής της νέας Διεύθυνσης. Μόλις ανέλαβε καθήκοντα, ο κ. Καραμάνος ανυπομονούσε να αναλάβει τις προαναφερθείσες υπηρεσίες της ΕΑΠ το συντομότερο δυνατόν. Έπειτα, οι εκτιμήσεις του ως προς τους χρόνους αναθεωρήθηκαν και ήλπιζε, όπως πληροφόρησε τα ξένα μέλη, ότι θα αναλάμβανε τις υπηρεσίες τον Σεπτέμβριο. Λίγο προτού ο ομιλητής αναχωρήσει από την Αθήνα, ο κ. Καραμάνος του εξομολογήθηκε ότι ήταν απίθανο να καταφέρει να πραγματοποιήσει το σχέδιό του. Με αυτά τα δεδομένα, τούτη τη στιγμή είναι αδύνατο να πούμε εάν η Κυβέρνηση θα έχει αναλάβει ή όχι τις αγροτικές υπηρεσίες μέχρι το τέλος του έτους. Αναφορικά με τη

διεύθυνση που ανέλαβε ο κ. Καραμάνος, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι, παρ' όλο που προϋπολογίστηκαν γι' αυτήν 60 εκατομμύρια δραχμές, πριν από λίγο καιρό ο κ. Καραμάνος (κατά τα λεγόμενά του) δεν είχε δει ακόμη ούτε μία δραχμή από αυτά τα κονδύλια, ενώ την στενογράφο του την πλήρωνε η ΕΑΠ!

Τα δύο αυτά ζητήματα αναφέρονται με κάποια λεπτομέρεια, επειδή είναι μάλλον χαρακτηριστικά των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η ΕΑΠ. Προτείνεται στη Δημοσιονομική Επιτροπή να προσπαθήσει να πληροφορηθεί από τους εκπροσώπους της Ελληνικής Κυβέρνησης οι οποίοι έχουν προσέλθει για να συζητήσουν τον προϋπολογισμό, κατά πόσον έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για την ανάληψη των υπηρεσιών της ΕΑΠ που αναφέρθηκαν παραπάνω και, επιπλέον, εφόσον έχουν ληφθεί, κατά πόσο τα απαιτούμενα κονδύλια θα παρέχονται όποτε χρειάζεται.

Μετά την τελευταία έκθεση, η ΕΑΠ έχει επίσης επισημάνει στην Κυβέρνηση την αναγκαιότητα να γίνουν προβλέψεις ώστε μετά τη διάλυση της ΕΑΠ να υπάρξει παροχή συγκεκριμένων υπηρεσιών στις αστικές προσφυγικές εγκαταστάσεις της Αθήνας και του Πειραιά. Ωστόσο, δεν έχει υπάρξει κάποια συμφωνία με την Κυβέρνηση επί του θέματος.

Η Τριμηνιαία Έκθεση θα δείξει ότι, ενόψει της επικείμενης διάλυσής της, η Επιτροπή καταργεί ή ενοποιεί ορισμένες υπηρεσίες, ανάλογα με τις ευκαιρίες που της παρουσιάζονται.

Επί του παρόντος, η Επιτροπή έχει κάνει ό,τι μπορούσε αναφορικά με τη μεταφορά υπηρεσιών που αναμένεται να έχουν αναληφθεί μέχρι το τέλος του τρέχοντος ημερολογιακού έτους. Σύμφωνα με τον διαχωρισμό της 22ης Έκθεσης, η δεύτερη περίοδος καλύπτει τμήμα του έργου της εκκαθάρισης που θα ξεκινήσει στις αρχές του 1930 και η τρίτη περίοδος τις τελικές εργασίες εκκαθάρισης που θα ολοκληρωθούν έως το τέλος του 1930. Αναφορικά με το έργο που θα επιτελεστεί τη δεύτερη περίοδο, καμία δυσκολία δεν θα υπάρξει στο κλείσιμο όσων υπηρεσιών είναι, ας πούμε, «αυτο-εκκαθαριζόμενες». Όπου, για παράδειγμα, εξαντλούνται οι πιστώσεις που έχουν διατεθεί για την κατασκευή σπιτιών, πηγαδιών και υδραγωγείων ή για τη διατήρηση αποθεμάτων εφοδίων και τις υπηρεσίες αποθήκης, το προσωπικό των μηχανικών, εργοδηγών, αποθηκάρων και λοιπών υπαλλήλων που απαιτείται γι' αυτές τις εργασίες θα απολύεται. Η πραγματική δυσκολία, όσον αφορά την εκκαθάριση, θα προκύψει την τρίτη περίοδο, που

συμπίπτει με το δεύτερο μισό του 1930 και κατά την οποία θα γίνει η τελική διάλυση της ΕΑΠ. Όπως φάνηκε στην 22η Έκθεση, οι ακόλουθες υπηρεσίες δεν θα έχουν ολοκληρώσει τις εργασίες τους μέχρι το τέλος του 1930: α. η υπηρεσία κτηματογράφησης, τελικής διανομής και αποτίμησης των αγροτεμαχίων των αγροτικών προσφύγων και των οικοπέδων στα οποία είναι κτισμένες οι κατοικίες, β. η υπηρεσία λογιστηρίου, και γ. η υπηρεσία εισπράξεων.

Το σχέδιο των ξένων μελών είναι μετά την επιστροφή του κ. Βενιζέλου στην Αθήνα, τον Οκτώβριο, να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις με την Κυβέρνηση επί όλων των θεμάτων που χρειάζεται να καλυφθούν σε μια τελική συμφωνία εκκαθάρισης, και να υποβληθεί αναφορά των αποτελεσμάτων στη Δημοσιονομική Επιτροπή τον Δεκέμβριο, οπότε θα μπορέσουν να γίνουν πλήρεις συζητήσεις, παρουσία των εκπροσώπων της Ελληνικής Κυβέρνησης. Όσον αφορά τα οικονομικά ζητήματα που προκύπτουν από την εκκαθάριση της Επιτροπής και τη μεταβίβαση των στοιχείων του ενεργητικού της, τα ξένα μέλη έχουν ήδη ξεκινήσει συζητήσεις με τους τραπεζίτες οι οποίοι, ως εκπρόσωποι των ομολογιούχων, πρέπει να δώσουν τη συγκατάθεσή τους, σύμφωνα με το Άρθρο XIX του Καταστατικού. Η πρόοδος που έχει σημειωθεί επ' αυτού είναι πολύ ικανοποιητική.

Προσωπικά, αν δεν υπάρξει βοήθεια εκ μέρους της Δημοσιονομικής Επιτροπής, είμαι πολύ απαισιόδοξος ως προς την ταχύτητα με την οποία θα προχωρήσει η τελική εκκαθάριση της ΕΑΠ. Τα ξένα μέλη έχουν αξιόπιστες πληροφορίες για δηλώσεις του κ. Βενιζέλου, στις οποίες εμφανίζεται αντίθετος στην άμεση εκκαθάριση της ΕΑΠ. Στην Αθήνα είναι προφανές ότι, τώρα που το έργο της ΕΑΠ φαίνεται να πλησιάζει το τέλος του, λυπούνται για αυτήν την εξέλιξη. Η μεγαλύτερη όμως δυσκολία που επηρεάζει τα άμεσα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων εντοπίζεται στην ίδια την Κυβέρνηση.

Στην Κυβέρνηση δεν υπάρχει ούτε ένα πρόσωπο στο οποίο να έχει ανατεθεί η υποχρέωση να λύσει αυτό το πρόβλημα. Στην κορυφή κυριαρχεί ο κ. Βενιζέλος και καμία σοβαρή απόφαση δεν μπορεί να ληφθεί χωρίς τη δική του έγκριση. Καθώς όμως η γνώμη του ζητείται για πληθώρα θεμάτων, δεν μπορεί να αφιερώσει πολύ χρόνο σε κανένα από αυτά, και αναγκάζεται να βασιστεί για τις λεπτομέρειες στους Υπουργούς, με τους οποίους η ΕΑΠ κάποιες φορές δυσκολεύεται να καταλήξει σε τελικά, ικανοποιητικά συμπεράσματα. Πριν από αρκετούς μήνες,

ο κ. Βενιζέλος ενημέρωσε την ΕΑΠ ότι, προκειμένου να επισπεύσει τις αποφάσεις, είχε διορίσει τον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργώ κ. Παπαδάτο να ενεργήσει ως σύνδεσμος μεταξύ της ΕΑΠ και της Κυβέρνησης. Ο κ. Παπαδάτος είναι ικανός άνθρωπος και μπορεί να αναλάβει αυτά τα καθήκοντα, δυστυχώς όμως είναι και βοηθός του κ. Βενιζέλου και είναι απασχολημένος με χιλιάδες διοικητικές λεπτομέρειες, επιπλέον του έργου που αφορά την ΕΑΠ. Κατά συνέπεια, είναι πολύ δύσκολο να αφιερώσει χρόνο σε συστηματική εργασία για τα προβλήματα της ΕΑΠ. Όταν το ζήτημα της διάλυσης πρωτοσυζητήθηκε τον περασμένο χειμώνα, η Κυβέρνηση και ο ελληνικός Τύπος ήταν υπέρ της διάλυσης και τα ξένα μέλη είχαν μια σειρά ικανοποιητικών συνεδριάσεων με τον κ. Βενιζέλο και τον κ. Παπαδάτο. Έκτοτε όμως, έχει σημειωθεί ελάχιστη πρόοδος. Σε πολλά σημαντικά θέματα, που απαιτούν τη συγκατάθεση της Κυβέρνησης, στάθηκε αδύνατο να λάβουμε απαντήσεις σε σημαντικές επιστολές.

Θα διαπιστωθεί ότι, με τις εσωτερικές συνθήκες της Ελληνικής Κυβέρνησης να είναι αυτές που είναι και με ενδεχόμενη την επιθυμία της να καθυστερήσει τη διάλυση της ΕΑΠ, τα μέλη της ΕΑΠ (και εννοώ τους ξένους, μιας και οι Έλληνες θα ακολουθήσουν τη γραμμή της Κυβέρνησης) δεν θα μπορέσουν να προχωρήσουν γρήγορα στην εκκαθάριση χωρίς τη στήριξη της Γενεύης. Σε όλες τις σημαντικές συνεδριάσεις που έλαβαν χώρα, η Ελληνική Κυβέρνηση ειδοποιήθηκε ότι οι τελικές συζητήσεις αναμενόταν να γίνουν ενώπιον της Δημοσιονομικής Επιτροπής τον Δεκέμβριο. Σε αυτό ο κ. Βενιζέλος δεν πρόβαλε καμία αντίρρηση. Αν μπορέσετε, επομένως, στην έκθεσή σας ή σε κάποια άτυπη επικοινωνία, να ζητήσετε την παρουσία κυβερνητικών εκπροσώπων τον Δεκέμβριο για να συζητηθούν τα τελικά σχέδια για την εκκαθάριση της ΕΑΠ, τόσο εγώ, όσο και ο συνάδελφός μου Sir John Hope Simpson θα σας ήμασταν υπόχρεοι.

7.2. Απόσπασμα πρακτικών τέταρτης συνεδρίασης²

Γενεύη, 2 Σεπτεμβρίου 1929, ώρα 10.30

Παρόντες: κ. de Chalendar (Πρόεδρος), κ. ter Meulen, κ. Mlynarski, Sir Otto Niemeyer, κ. Sieveking (αντικαθιστά τον κ. Melchior), κ. Jeremiah Smith, Sir Henry Strakosch και κ. Suvich.

Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών: Sir Arthur Salter, κ. de Bordes, κ. Darlington, κ. Felkin, κ. Rueff.

[Θέμα] 13. Ελλάδα – Αποκατάσταση των προσφύγων

(Οι κ.κ. Eddy, Παπαδάτος, Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ, και Μαντζαβίνος λαμβάνουν θέσεις στο τραπέζι του Συμβουλίου.)

Ο Πρόεδρος καλωσορίζει τους κ.κ. Eddy, Παπαδάτο και Μαντζαβίνο και ευχαριστεί ιδιαιτέρως τον κ. Παπαδάτο που προσήλθε για να εξηγήσει στη Δημοσιονομική Επιτροπή την πολιτική της Ελληνικής Κυβέρνησης όσον αφορά την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων.

Η Επιτροπή άκουσε τη συνοπτική παρουσίαση του κ. Eddy σχετικά με την τρέχουσα κατάσταση της ΕΑΠ και τις μελλοντικές προοπτικές της. Ο κ. Eddy είχε καταλήξει λέγοντας ότι θα είχε ενδιαφέρον να ερωτηθεί η Ελληνική Κυβέρνηση για τις προθέσεις της. Ο ρυθμός των μηνιαίων δαπανών της ΕΑΠ έχει αυξηθεί αισθητά και μπορεί να προβλεφθεί ότι, στο προσεχές μέλλον, τα κεφάλαια που διαθέτει θα αναλωθούν πλήρως. Η ολοκλήρωση της αποκατάστασης των αστών προσφύγων έχει προβλεφθεί για το 1930. Η ημερομηνία, επομένως, κατά την οποία η ΕΑΠ θα έχει ολοκληρώσει την αποστολή της πλησιάζει και η Δημοσιονομική Επιτροπή θα επιθυμούσε να γνωρίζει τα μέτρα που υπολογίζει να λάβει η Ελληνική Κυβέρνηση κατά την ημέρα που η ΕΑΠ θα τερματίσει τις εργασίες της.

2. Μετάφραση αποσπάσματος των πρακτικών της τέταρτης συνεδρίασης της 36ης Συνόδου της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών. *Procès-verbal de la quatrième séance, Comité Financier, Trente-sixième Session*, Genève, 2 septembre 1929, F/36ème Session/P.V.4.(1) στο Αρχείο Τσουδερού, ΙΑΤΕ Α3-S1-Y1-F22-T4.

Ο κ. Παπαδάτος δηλώνει ευτυχής που, με την ιδιότητά του ως Έλληνα υπουργού και πρόσφυγα, μπορεί να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της Κυβέρνησης και των προσφύγων της Ελλάδας προς την Κοινωνία των Εθνών για την προστασία που τους παρασχέθηκε. Το έργο της ΕΑΠ, ιδίως το τόσο επίμοχθο κατασκευαστικό σκέλος, έχει σχεδόν ολοκληρωθεί και η Ελληνική Κυβέρνηση έχει ήδη μελετήσει τα μέτρα που σκοπεύει να λάβει μετά τη διάλυσή της. Το ζήτημα της εκκαθάρισης παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες, επειδή οι πρόσφυγες δεν ανήκουν όλοι στην ίδια κατηγορία: κάποιοι είναι αγρότες και κάποιοι άλλοι εργάζονται σε πόλεις. Για τον λόγο αυτόν, το έργο της ΕΑΠ υπήρξε από τα πλέον περίπλοκα και, κατά συνέπεια, η άμεση διάλυσή της καθίσταται δυσχερής. Οι υπηρεσίες της ΕΑΠ συστάθηκαν με σκοπό την κατασκευή μεγάλων αγροτικών και δημόσιων έργων που απαιτούνταν για την αποκατάσταση των προσφύγων. Είναι δύσκολο να ισχυριστεί κάποιος ότι, μετά τη διάλυσή της, όλες οι υπηρεσίες της θα απορροφηθούν από την κρατική διοίκηση. Ορισμένες από αυτές έχουν ήδη απορροφηθεί. Επί του παρόντος, μελετάται η αναδιοργάνωση του Υπουργείου Γεωργίας. Αρμόδιος σε αυτό το Υπουργείο είναι ένας άνθρωπος που πάντοτε έχαιρε της εμπιστοσύνης της ΕΑΠ και γνωρίζει καλά τις υπηρεσίες της, ο κ. Καραμάνος. Θα επιδιωχθεί μεν η συνέχιση των εργασιών που είχε αναλάβει η ΕΑΠ, όμως αυτό εξαρτάται από γενικότερα θέματα, και κυρίως από οικονομικά ζητήματα. Θα ήταν επί του παρόντος δύσκολο να γίνουν ακριβείς δηλώσεις για το θέμα αυτό. Ωστόσο, δεδομένης της επιθυμίας που εξέφρασε η Δημοσιονομική Επιτροπή σχετικά με την ταχεία διάλυση της ΕΑΠ, ο κ. Παπαδάτος δηλώνει ότι θα καταβάλει προσπάθεια να παρουσιάσει κατά τη Σύνοδο του Δεκεμβρίου μια επισκόπηση των μέτρων που υπολογίζει να λάβει η Ελληνική Κυβέρνηση, τόσο για να απορροφηθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι υπηρεσίες της ΕΑΠ, όσο και για να οδηγηθούν σε αίσιο τέλος οι εργασίες που η τελευταία έχει αναλάβει.

Ο Πρόεδρος υπενθυμίζει ότι ο κ. Eddy είχε επισημάνει πως η απορρόφηση των υπηρεσιών υγιεινής και γεωργίας από την ελληνική διοίκηση είχε ήδη αρχίσει να εξετάζεται.

Ο κ. Παπαδάτος απαντά ότι το ζήτημα της απορρόφησης των υπηρεσιών της ΕΑΠ από την ελληνική διοίκηση είναι αρκετά δύσκολο να επιλυθεί, διότι αυτές οι υπηρεσίες, οι οποίες συστάθηκαν για ένα έργο κατασκευών, θα ήταν επί του παρόντος εξαιρετικά βαρύνουσες για την

απλή ρουτίνα της διοίκησης και θα απαιτούσαν πολύ μεγάλα έξοδα. Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά το μέλλον της Υγειονομικής Υπηρεσίας της ΕΑΠ, η Ελλάδα εξετάζει ένα γενικό πρόγραμμα υγιεινής και δεν θα μπορούσε να γίνει διάκριση ανάμεσα στις υπηρεσίες της ΕΑΠ και τον γενικό οργανισμό Δημόσιας Υγιεινής που η Κυβέρνηση έχει προβλέψει για ολόκληρη την επικράτεια. Από διοικητική και οικονομική άποψη, το σχέδιο οφείλει να είναι ενιαίο.

Ο Πρόεδρος ρωτά αν ο κ. Παπαδάτος θεωρεί εφικτή την απορρόφηση του προσωπικού των υπηρεσιών γεωργίας.

Ο κ. Παπαδάτος απαντά ότι αυτό είναι αδύνατον, αλλά και ότι η Κυβέρνηση έχει ήδη ξεκινήσει την απορρόφηση των καλύτερων υπαλλήλων.

Ο κ. Eddy δηλώνει ότι έχει συζητήσει το συγκεκριμένο θέμα με τον κ. Καραμάνο, ο οποίος του επεσήμανε ότι θα ήταν δύσκολο να τεθούν άμεσα υπό κρατική ευθύνη οι υπηρεσίες γεωργίας, οι οποίες αριθμούν 524 υπαλλήλους και αντιστοιχούν σε συνολικό κόστος 22 εκατομμυρίων δραχμών.

Ο κ. Παπαδάτος υπογραμμίζει τη δυσκολία απορρόφησης των υπηρεσιών της ΕΑΠ από την Ελληνική Κυβέρνηση, καθώς το εγχείρημα επιβάλλει τη λήψη τόσο διοικητικών όσο και οικονομικών μέτρων. Η κατάσταση των οικονομικών της χώρας δεν είναι τόσο λαμπρή ώστε να της επιτρέπει να διατηρεί πολυτελή διοίκηση. Ο αριθμός των υπαλλήλων που θα μπορούσαν να ενταχθούν στις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες θα εξεταστεί, σύμφωνα πάντα με την ισχύουσα νομοθεσία· τον Δεκέμβριο, η Ελληνική Κυβέρνηση θα μπορέσει κατά πάσα πιθανότητα να προσφέρει ακριβείς ενδείξεις επί του θέματος. Χωρίς αμφιβολία, για μερικά ακόμη έτη θα είναι απολύτως απαραίτητο να παραμείνει στην Ελλάδα εκπρόσωπος της Κοινωνίας των Εθνών, ώστε να συνεχιστεί το έργο της ΕΑΠ.

Ο Πρόεδρος ρωτά αν η Κυβέρνηση έχει προβλέψει πιστώσεις εντός του προϋπολογισμού για την απορρόφηση των υπηρεσιών της ΕΑΠ.

Ο κ. Μαντζαβίνος απαντά ότι οι εξειδικευμένες υπηρεσίες των Υπουργείων θα στελεχωθούν πλήρως με τη βοήθεια του προσωπικού της ΕΑΠ. Ύστερα από επιστολή της ΕΑΠ που ζητούσε να καθοριστεί προθεσμία για τη μεταφορά των υπηρεσιών, η Κυβέρνηση ενέγραψε για τον σκοπό αυτό πιστώσεις στον τρέχοντα προϋπολογισμό, χρεώνοντας τα κεφάλαια του υψηλού αποθεματικού που έχει στη διάθεσή της.

Εικ. 25. Ιατρείο που κατασκεύασε η ΕΑΠ στη Ν. Τρίγλια της Χαλκιδικής.

Πηγή: ΙΑΜΜ – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

Εάν τα Υπουργεία Γεωργίας και Υγιεινής αναλάβουν την υποχρέωση να αυξήσουν το προσωπικό τους, το αποθεματικό αυτό θα τους επιτρέψει να λάβουν συμπληρωματικές πιστώσεις, χωρίς να χρειαστεί να ζητηθεί η ψήφος του Κοινοβουλίου. Επί του παρόντος, είναι αδύνατο να πει κανείς ότι όλο το προσωπικό της ΕΑΠ θα απορροφηθεί από την ελληνική διοίκηση.

Ο κ. Παπαδάτος θεωρεί πως οφείλει να διευκρινίσει ότι, επί του παρόντος, η Ελληνική Κυβέρνηση είναι πεπεισμένη ότι δεν θα μπορέσει να απορροφήσει το σύνολο του προσωπικού της ΕΑΠ. Προσθέτει ότι η Κυβέρνηση έχει λάβει μέτρα ώστε η Αγροτική Τράπεζα να εντάξει στο προσωπικό της όσους πρώην υπαλλήλους της ΕΑΠ θα της είναι απαραίτητοι.

Ο Πρόεδρος υπενθυμίζει τη δέσμευση της Κυβέρνησης να απευθύνει επίσης πρόσκληση στο προσωπικό της ΕΑΠ προκειμένου αυτό να στελεχώσει τις δημόσιες υπηρεσίες γεωργίας και υγιεινής. Εντούτοις, δίνεται η εντύπωση ότι δεν έχει γίνει τίποτα προς αυτήν την κατεύθυνση.

Ο κ. Παπαδάτος διαβεβαιώνει την Επιτροπή ότι η Ελληνική Κυβέρνηση, η οποία ασχολείται επί του παρόντος με την οργάνωση των

υπηρεσιών γεωργίας και υγιεινής, θα απευθύνει οπωσδήποτε πρόσκληση στα ικανότερα και καλύτερα στελέχη της ΕΑΠ, στη βάση και το μέτρο των αναγκών της. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπεται η διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στη μεταχείριση του προσωπικού της ΕΑΠ και εκείνου του Δημοσίου. Ο Υπουργός Υγιεινής, για παράδειγμα, έχει στη διάθεσή του ιατρούς με μισθό 3.000 δραχμών. Οι ίδιες τάξεως ιατροί που εξαρτώνται από την ΕΑΠ απαιτούν 5.000 ή 6.000 δραχμές. Θα είναι αδύνατον για τον Υπουργό Υγιεινής να διατηρήσει την αποζημίωση αυτών των ιατρών σε τέτοια επίπεδα.

Ο κ. Μαντζαβίνος υπενθυμίζει ότι, προκειμένου να αποκτήσει η Ελλάδα ένα γενικό σύστημα υγιεινής, υιοθετήθηκε το πρόγραμμα που θεσπίστηκε με τις φροντίδες του Δρ. Rajchman και του Τμήματος Υγιεινής της Κοινωνίας των Εθνών. Δεν είναι ακόμη γνωστό τι προσωπικό θα περιλαμβάνει αυτό το σύστημα.

Ο κ. Παπαδάτος υπενθυμίζει εξ άλλου ότι οι δαπάνες της ΕΑΠ ήταν πολύ μεγαλύτερες από εκείνες ανάλογων υπηρεσιών της ελληνικής διοίκησης. Οι μισθοί των υπαλλήλων της ήταν πολύ υψηλότεροι και δεν χωρεί αμφιβολία ότι η Ελληνική Κυβέρνηση δεν θα μπορέσει να τους διατηρήσει σε αυτά τα επίπεδα. Διάφοροι βουλευτές έχουν ήδη ασκήσει κριτική για τον τεράστιο όγκο των γενικών εξόδων που απαιτούν οι εν λόγω υπηρεσίες. Δεδομένου, άλλωστε, ότι οι υπάλληλοι των υπουργείων έχουν τις ίδιες σπουδές και τους ίδιους τίτλους με τους υπαλλήλους της ΕΑΠ, θα είναι αδύνατον οι υπάλληλοι της ΕΑΠ να μεταφερθούν στην ελληνική διοίκηση με τους τωρινούς τους μισθούς.

Ο Sir Otto Niemeyer δηλώνει ευτυχής που πληροφορείται ότι η Ελληνική Κυβέρνηση θα μπορέσει να δώσει ξεκάθαρη εικόνα των προθέσεων της τον Δεκέμβριο. Θα είναι επομένως δυνατό να συζητηθούν τότε οι συνθήκες υπό τις οποίες ένας εκπρόσωπος της Κοινωνίας των Εθνών θα μπορέσει να συνεχίσει το έργο της ΕΑΠ στην Ελλάδα, καθώς και το κατά πόσο η Κυβέρνηση θα διατηρήσει μια διοίκηση ανάλογη της ΕΑΠ, σε συνεργασία ή όχι με την Κοινωνία των Εθνών. Ωστόσο επείγει να ληφθεί μια απόφαση για το θέμα των υπηρεσιών υγιεινής και γεωργίας που έχει οργανώσει η ΕΑΠ σε ορισμένες περιοχές, και μάλιστα άμεσα, ώσπου να βρεθεί οριστική λύση στο ζήτημα του τρόπου συνέχισης του έργου της ΕΑΠ από την ελληνική διοίκηση, η οποία θα αναλάβει και την ευθύνη αυτών των υπηρεσιών. Εδώ υπάρχει ένα ζήτημα

που μπορεί να συμφωνηθεί ανάμεσα στην Κοινωνία των Εθνών και την Ελληνική Κυβέρνηση. Το ερώτημα παρουσιάζει δύο όψεις και πρέπει να αποφευχθεί οποιαδήποτε σύγχυση. Πρώτον, ποια Αρχή θα είναι υπεύθυνα για τις ειδικές υπηρεσίες που έχει οργανώσει η ΕΑΠ και από ποια εναρκτήρια ημερομηνία; Δεύτερον, υπό ποιους όρους και ποιες συνθήκες θα συντελεστεί η μεταβίβαση αυτών των υπηρεσιών; Μπορεί ήδη από τώρα να ληφθεί μια απόφαση επί της αρχής και η συζήτηση επί των όρων εκτέλεσης να αναβληθεί για αργότερα. Μπορεί πράγματι να διαπιστωθεί ότι οι δυσκολίες πηγάζουν σχεδόν αποκλειστικά από τις συνθήκες της μεταφοράς και όχι τόσο από την ίδια τη μεταφορά. Είναι λοιπόν σημαντικό να οριστεί η ημερομηνία αυτής της μεταφοράς.

Ο κ. Eddy επιμένει επίσης να οριστεί η ημερομηνία κατά την οποία η ευθύνη των υπηρεσιών θα μεταβιβαστεί στην ελληνική διοίκηση.

Ο κ. Παπαδάτος δηλώνει ότι χαιρέται που αντιλαμβάνεται τις απόψεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής. Δεν εμπίπτει στη δικαιοδοσία του να λάβει ο ίδιος κάποια απόφαση, μπορεί όμως να διαβεβαιώσει τη Δημοσιονομική Επιτροπή ότι η Ελληνική Κυβέρνηση θα έχει προσδιορίσει την πολιτική της στο ζήτημα της μεταφοράς των υπηρεσιών ενόψει της συνόδου του Δεκεμβρίου. Ήδη από τώρα, εξ άλλου, είναι σε θέση να επισημάνει ότι η ελληνική διοίκηση δεν θα μπορέσει να απορροφήσει όλο το προσωπικό της ΕΑΠ, δεδομένου ότι έχει στη διάθεσή της πολύ πενιχρότερα οικονομικά μέσα.

Ο κ. Παπαδάτος επιθυμεί να εκφράσει εκ νέου την ευγνωμοσύνη των προσφύγων προς την Κοινωνία των Εθνών και τη Δημοσιονομική Επιτροπή για την τόσο αποτελεσματική βοήθεια που τους παρείχαν μέσω του προσωπικού που η Κοινωνία των Εθνών απέστειλε στην Ελλάδα. Θα ήθελε να αναγνωρίσει ότι οι εκπρόσωποι της Κοινωνίας των Εθνών στην Ελλάδα, κ.κ. Morgenthau, Howland, Sir John Campbell, κ. Eddy και Sir John Hope Simpson, επιτέλεσαν το έργο τους – όχι μόνο με τη μέγιστη δυνατή ευσυνειδησία, αλλά και με ανθρωπιστική αφοσίωση και αυταπάρνηση που αξίζουν τον μεγαλύτερο έπαινο – απέναντι σε έναν λαό που υποχρεώθηκε να υποστεί την πιο απάνθρωπη μοίρα στην ιστορία του πολιτισμένου κόσμου.

Ο Sir Otto Niemeyer διευκρινίζει ότι, πριν από την παρουσίαση ενός σχεδίου μεταφοράς τον Δεκέμβριο, η Ελληνική Κυβέρνηση θα πρέπει να έρθει σε συμφωνία με την ΕΑΠ. Η Δημοσιονομική Επιτροπή θα επιθυμούσε οι εκπρόσωποι της Ελληνικής Κυβέρνησης να μπορούν

τον Δεκέμβριο να της παρουσιάσουν ένα πρόγραμμα για το οποίο δεν θα χρειάζεται να κάνει οτιδήποτε άλλο πέρα από το να δώσει την έγκρισή της.

Ο κ. Παπαδάτος απαντά ότι δεν είναι ο ίδιος αρμόδιος να λάβει απόφαση, αλλά οι αρμόδιοι Υπουργοί θα συζητήσουν το ζήτημα με την ΕΑΠ και θα έρθουν σε συμφωνία με τους προϊσταμένους του.

Ο Sir Arthur Salter παρατηρεί ότι το εποικοδομητικό έργο για το οποίο είχε δημιουργηθεί η ΕΑΠ έχει πλέον σχεδόν ολοκληρωθεί. Είναι λοιπόν σημαντικό να διαλυθεί η ΕΑΠ, όμως δεν υπάρχει κανένας λόγος να μη διατηρηθούν οι τεχνικές υπηρεσίες της από την Κυβέρνηση, προκειμένου να συνεχιστεί το έργο της, εφόσον αυτό κρίνεται απαραίτητο. Το Υπουργείο Γεωργίας έχει στη διάθεσή του κονδύλια που του επιτρέπουν να απορροφήσει άμεσα τις γεωργικές υπηρεσίες της ΕΑΠ, αφού για τη μεταφορά αυτή δεν απαιτούνται παρά μόνο 28 εκατομμύρια δραχμές, ενώ έχουν ανοιχτεί πιστώσεις 60 εκατομμυρίων. Ο Sir Arthur Salter επιμένει λοιπόν πως – χωρίς περαιτέρω ενασχόληση με συμπληρωματικές ή διοικητικές λεπτομέρειες – θα πρέπει το ταχύτερο δυνατό να καθοριστεί η ημερομηνία κατά την οποία θα μεταφερθούν οι υπηρεσίες γεωργίας και υγιεινής. Επίσης, πριν από τη Σύνοδο του Δεκεμβρίου, θα πρέπει να θεσπιστεί ένα πρόγραμμα για την πλήρη εκκαθάριση της ΕΑΠ, σε συμφωνία με την ίδια.

Ο κ. Παπαδάτος παρατηρεί ότι η ΕΑΠ λειτουργούσε πάντα έχοντας υπόσταση εντελώς ανεξάρτητη από την ελληνική διοίκηση. Περιοριζόταν στο να της παρέχει μια περιγραφή του έργου που επιτελούσε, μέσω αναφορών ανάλογων με εκείνες που παρουσίαζε στη Δημοσιονομική Επιτροπή. Η μεταφορά των υπηρεσιών της θα πρέπει επομένως να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεων. Ήδη οι κ.κ. Καραμάνος και Βενιζέλος έχουν επανειλημμένως επιμένει στην επίσπευση της μεταφοράς. Οι μεγάλες πλημμύρες, που απασχολούν τις υπηρεσίες των υπουργείων τους τελευταίους δυόμισι και πλέον μήνες, έχουν καθυστερήσει την εφαρμογή αυτών των εντολών.

Ο κ. Μαντζαβίνος αναγνωρίζει πως 60 εκατομμύρια έχουν ενταχθεί στον προϋπολογισμό για τις υπηρεσίες γεωργίας. Όμως το ποσό αυτό σχετίζεται με όλες τις μεταρρυθμίσεις που ο κ. Καραμάνος προτίθεται να πραγματοποιήσει σε όλη την επικράτεια και προσωπικά αναρωτιέται αν κατά την ψήφιση αυτών των πιστώσεων είχε ληφθεί υπόψη η μεταφορά των υπηρεσιών της ΕΑΠ.

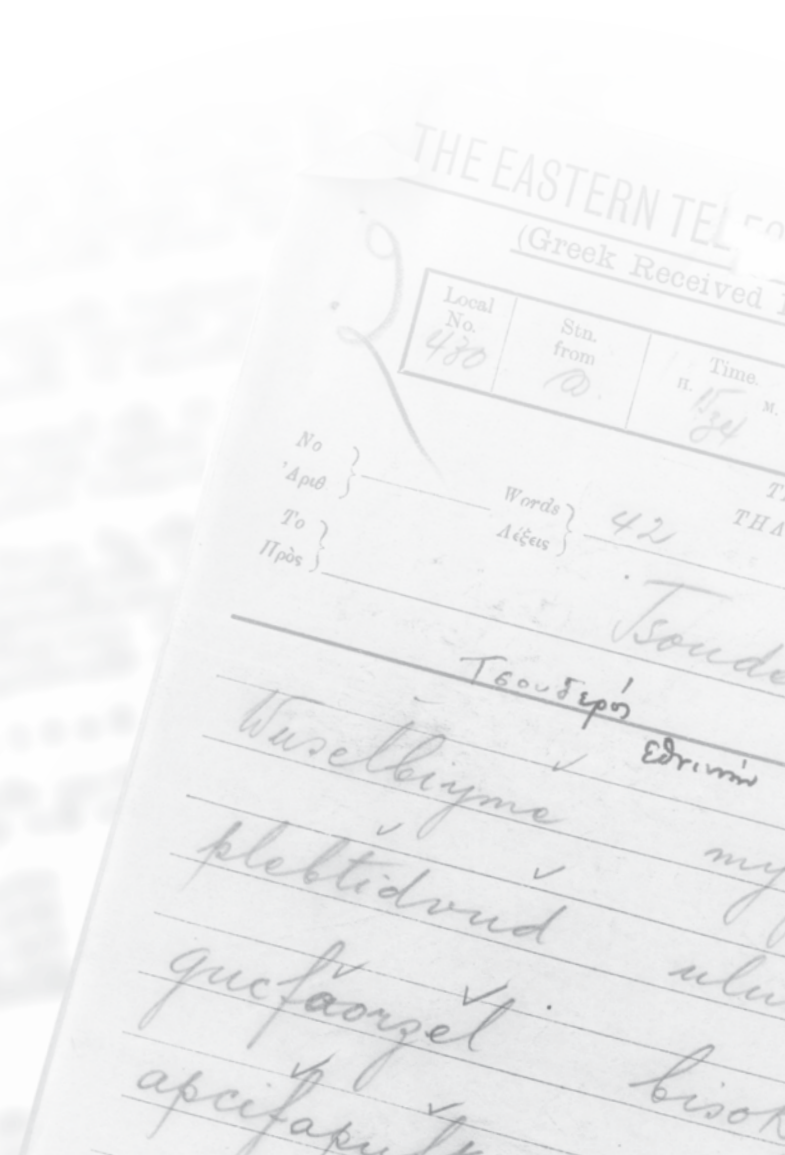
Ο κ. Felkin υπενθυμίζει ότι την προηγούμενη άνοιξη είχε τονιστεί ιδιαίτερος πως η μεταφορά θα γινόταν τον Σεπτέμβριο.

Ο Πρόεδρος διευκρινίζει ότι η Δημοσιονομική Επιτροπή αναμένει να εξετάσει τον Δεκέμβριο τις προτάσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης σχετικά με τη μεταφορά των υπηρεσιών της ΕΑΠ.

Οι κ.κ. Παπαδάτος και Μαντζαβίνος αποχωρούν από τη συνεδρίαση.

Ο Πρόεδρος καλεί την Υποεπιτροπή που έχει ήδη οριστεί να μελετήσει τα ζητήματα σχετικά με την Εσθονία να ασχοληθεί ομοίως και με τα ζητήματα που αφορούν τη Βουλγαρία.

Η συνεδρίαση διακόπτεται για τις 13.30.

8. 37η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής

Απόσπασμα πρακτικών έβδομης συνεδρίασης¹

Γενεύη, 23 Ιανουαρίου 1930, ώρα 15:30

Παρόντες: Dr. Melchior (Πρόεδρος), κ. de Chalendar, κ. Janssen, κ. Ter Meulen, κ. Mlynarski, κ. Pospisil, Sir Henry Strakosch, κ. Suvich και κ. Wallenberg.

Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών: Sir Arthur Salter, κ. de Bordes, κ. Felkin και κ. Rueff.

[Θέμα] 11. Ελλάδα – Εκκαθάριση της Επιτροπής
Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ)

(Ο κ. Παπαδάτος, εκπρόσωπος της Ελληνικής Κυβέρνησης, οι κ.κ. Μαντζαβίνος και Δροσόπουλος, εκπρόσωποι του Υπουργείου Οικονομικών της Ελλάδας, ο κ. Eddy, Πρόεδρος της ΕΑΠ, ο Sir John Hope Simpson, Αντιπρόεδρος, και ο κ. Πάλλης παίρνουν θέσεις στο τραπέζι της Επιτροπής.)

Πρόεδρος: Κύριε Υπουργέ, είμαστε ευτυχείς που επιτεύχθηκε τόσο γρήγορα ένα αποτέλεσμα ευνοϊκό για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, το οποίο ανταποκρίνεται στα συμφέροντα της Ελληνικής Κυβέρνησης και της ΕΑΠ, διότι ξεκαθαρίζει την κατάσταση. Επιπλέον, εφόσον η συμφωνία εγκριθεί τώρα από την Ελληνική Κυβέρνηση, η εκκαθάριση θα μπορέσει να έχει ολοκληρωθεί στις 31 Δεκεμβρίου. Πέραν τούτου, η συμφωνία προστατεύει τα συμφέροντα των προσφύγων και προσφέρει δίκαιη λύση σε ό,τι αφορά τους ομολογιούχους, εφόσον οι μεταβλητές πληρωμές αντικαθίστανται από ένα εφάπαξ ποσό, χωρίς να παραβιάζονται οι όροι

1. Μετάφραση αποσπάσματος των πρακτικών της έβδομης συνεδρίασης της 37ης Συνόδου της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών. *Procès-verbal de la septième séance, Comité Financier, Trente-septième Session, Genève, 23 janvier 1930, F/37ème Session/P.V.7.(1)*· στο Αρχείο Τσουδερού, IATE A3-S1-Y1-F24-T3.

της σύμβασης ή του ενημερωτικού σημειώματος [που συνόδευε την ομολογιακή έκδοση]. Η λύση στην οποία κατέληξε η Επιτροπή μόνο ικανοποίηση μπορεί να προσφέρει στην Ελληνική Κυβέρνηση, εφόσον αυτή θα έχει δικαίωμα να αποσύρει τις ομολογίες στο άρτιο, ανεξαρτήτως της τιμής τους [στο χρηματιστήριο].

Πρόεδρος: Ο κ. Παπαδάτος μου παρέδωσε την ακόλουθη επιστολή:

«Εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης έχω την τιμή να σας ενημερώσω ότι: α. η Κυβέρνηση συμφωνεί στη διάλυση της ΕΑΠ στις 31 Δεκεμβρίου 1930· β. ότι η Κυβέρνηση αναλαμβάνει να παρουσιάσει προς έγκριση στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, πριν από τη θερινή διακοπή, το κείμενο της σύμβασης ανάμεσα στην Ελληνική Κυβέρνηση και την ΕΑΠ, το οποίο θα εγκριθεί από τη Δημοσιονομική Επιτροπή κατά την παρούσα σύνοδό της».

Πιστεύω ότι αυτό είναι πολύ ικανοποιητικό και στην έκθεσή της η Επιτροπή θα υποβάλει πρόταση στο Συμβούλιο με την αρνητική μορφή διατύπωσης που έχει ήδη εγκριθεί.

κ. *Παπαδάτος:* κ. Πρόεδρε, τη στιγμή που το, κεφαλαιώδες για την Ελλάδα, ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων της μπαίνει σε νέα και αποφασιστική φάση, θεωρώ υποχρέωσή μου να μεταφέρω με λίγες λέξεις τα αισθήματα τόσο της Ελληνικής Κυβέρνησης, στην οποία συμμετέχω, όσο και των ίδιων των προσφύγων, τους οποίους εκπροσωπώ με την ιδιότητα του βουλευτή.

Θα ήταν αδύνατο να περιγράψω, ακόμη και σε αδρές γραμμές, το έργο που ξεκίνησε με την άφιξη στην Ελλάδα των χριστιανικών πληθυσμών από την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία και που σήμερα φαίνεται να πλησιάζει το επιστέγασμά του. Το έχουν πετύχει άλλοι πριν από εμένα και δεν είναι ο στόχος μου. Άλλωστε, τα αποτελέσματα αυτού του έργου είναι εκεί, ολοζώντανα, και καθιστούν περιττή κάθε νέα συζήτηση γύρω από το θέμα.

Όμως είναι για μένα ιδιαίτερος ευχάριστο να καλούμαι, στην παρούσα περίπτωση, να αποτίσω φόρο τιμής στις υπηρεσίες της Γραμματείας [της Κοινωνίας των Εθνών] που, τα τελευταία έξι χρόνια, επέδειξαν εξαιρετική ευαισθησία, ακούραστη ενέργεια και ειλικρινή αφοσίωση σε αυτόν τον εξόχως ανθρωπιστικό σκοπό.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω ιδιαίτερος εσάς, κ. Πρόεδρε, όπως και τα μέλη της Δημοσιονομικής Επιτροπής, και να εκφράσω επίσης την ευγνωμοσύνη μου στον διαπρεπή προϊστάμενο του

Εικ. 26. Προσφυγόπουλα δέχονται ιατρική περίθαλψη στους Στύλους του Ολυμπίου Διός.

Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Συλλογή Π. Πουλίδη.

Οικονομικού και Δημοσιονομικού Τμήματος της Γραμματείας Sir Arthur Salter καθώς και στους αφοσιωμένους συνεργάτες του για την πολύτιμη υποστήριξή τους.

Ευχαριστώ επίσης τα μέλη της ΕΑΠ για τον ζήλο και την αφοσίωση που επέδειξαν, συμβάλλοντας δυναμικά στην επιτυχία του έργου.

Να είστε βέβαιοι, κύριοι, ότι η χώρα μου θα θυμάται πάντα, στις μέρες της ευημερίας που ελπίζουμε πως δεν θα αργήσουν, την τεράστια προσπάθεια της Κοινωνίας των Εθνών, που αποτελεί μία από τις λαμπρότερες σελίδες της δραστηριότητάς της.

Πρόεδρος: Σας ευχαριστώ, κ. Υπουργέ, για την εύγλωττη παρέμβασή σας. Όχι μόνο εμείς οι ίδιοι, αλλά και όλοι όσοι συνεργάζονται μαζί μας στο έργο της Κοινωνίας των Εθνών, είμαστε πεπεισμένοι ότι η αποκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων ήταν από τα ωραιότερα έργα που ολοκληρώσαμε. Πρόκειται για έργο όχι μόνο οικονομικής φύσεως, αλλά και μεγάλης ηθικής σημασίας. Καθένα από τα μέλη της Γραμματείας που αφοσιώθηκαν σε αυτό το εκτέλεσε με ιδιαίτερη χαρά, ακριβώς επειδή επρόκειτο για έργο ανθρωπιστικό.

Sir Arthur Salter: Εκ μέρους της οργάνωσης εδώ, θα ήθελα να πω ότι από όλα τα διαφορετικά έργα με τα οποία έχει καταπιαστεί η Επιτροπή, η αποκατάσταση των προσφύγων είναι αυτό που προσέφερε τη μεγαλύτερη ικανοποίηση στη Γραμματεία.

Το έργο πέρασε φυσικά από πολλά στάδια και ενδεχομένως θα μπορούσα – χωρίς πολιτική αδιακρίσια – να αναφέρω ότι, στη διάρκεια του τελευταίου σταδίου, όταν εμείς, η Γραμματεία, η Δημοσιονομική Επιτροπή και η ΕΑΠ, είχαμε την ευχαρίστηση να συνεργαστούμε με την παρούσα Ελληνική Κυβέρνηση, σίγουρα διαπιστώσαμε ότι το έργο μας ήταν από πολλές απόψεις πιο αποδοτικό, πιο ευχάριστο και πιο αποτελεσματικό. Θα ήθελα να εκφράσω τη βαθιά μας εκτίμηση για τη συνεργασία της σημερινής Κυβέρνησης και, ταυτόχρονα, να τονίσω πόσο πολύ βασιζόμαστε σε αυτήν και την εμπιστευόμαστε, από εδώ και πέρα, για την πλήρη εφαρμογή όσων προβλέπονται στην παρούσα συμφωνία.

κ. *Eddy (Πρόεδρος της ΕΑΠ):* Όταν ο Sir John Hope Simpson και εγώ μεταβήκαμε για πρώτη φορά στην Ελλάδα για αυτό το έργο, η οργάνωση που παρείχε η Κοινωνία των Εθνών ήταν μάλλον πειραματική – αποτελείτο από τετραμελή Επιτροπή, δύο μέλη της οποίας προέρχονταν από την Ελληνική Κυβέρνηση και δύο από την Κοινωνία των Εθνών. Σε όλη τη διάρκεια της δραστηριότητάς μας, και ιδίως την περίοδο της παρούσας Κυβέρνησης, η οργάνωση αυτή λειτούργησε εξαιρετικά ομαλά. Είχε συσταθεί έτσι ώστε τα ξένα μέλη να διαθέτουν την αποφασιστική ψήφο· στόχος των ξένων μελών ήταν όμως να μην προσφεύγουν σε αυτήν και να συνεργάζονται πάντοτε με την Ελληνική Κυβέρνηση. Κατά την εκτέλεση του έργου μας, θα έλεγα ότι πρακτικά δεν συναντήσαμε καμία δυσκολία επειδή ήμασταν μία ξένη οργάνωση σε μια ξένη χώρα και νομίζω ότι και φέτος μπορούμε να περιμένουμε την ίδια ομαλή λειτουργία και αντιμετώπιση οποιωνδήποτε πρακτικών δυσκολιών.

Πρόεδρος: κ. Eddy και Sir John, θα ήθελα να εκφράσω τη βαθιά εκτίμηση που τρέφει η Δημοσιονομική Επιτροπή για το έργο της ΕΑΠ, που διεκπεραιώθηκε με τόσο επιτυχία. Πρόκειται για ένα έργο αλτρουιστικό, στο οποίο αφοσιωθήκατε όλοι και ενδεχομένως συνιστά το πιο λαμπρό επίτευγμα της Κοινωνίας των Εθνών μέχρι σήμερα.

Sir John Hope Simpson: Μίας και μιλάμε για το έργο γενικά, θα ήθελα από πλευράς μου να μνημονεύσω το έργο των Ελλήνων υπαλλήλων

μας. Απασχολήσαμε 2.000 υπαλλήλους και όλοι τους, εκτός από τρεις, ήταν Έλληνες. Όλη η πραγματική δουλειά έγινε από Έλληνες και θα ήθελα να σταθώ – είμαι σίγουρος πως θα συνηγορήσει σε αυτό και ο κ. Eddy – στην αφοσίωση και τον υπερβάλλοντα ζήλο που επέδειξαν οι εργαζόμενοι για την ΕΑΠ. Η επιτυχία της ΕΑΠ οφείλεται σε αυτούς.

Όσον αφορά τη συμφωνία, θα ήθελα να επισημάνω ότι αναδιατυπώσαμε τα άρθρα που αφορούν την έκτακτη χρεωλυσία στο πνεύμα της νέας διευθέτησης. Κάναμε επίσης ορισμένες φραστικές αλλαγές που δεν επηρεάζουν καθόλου το πνεύμα της σύμβασης και προσθέσαμε ένα άρθρο προς διευκρίνιση του ότι η σύμβαση τελεί υπό αίρεση μέχρις ότου εγκριθεί από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών. Διαφορετικά, η σύμβαση είναι ακριβώς όπως την είδατε.

κ. *de Chalendar:* Αν έχω καταλάβει καλά, στην επιστολή του κ. Παπαδάτου, την οποία διάβασε ο κ. Πρόεδρος, τίθεται ζήτημα έγκρισης από τη Δημοσιονομική Επιτροπή;

Ο Sir Arthur Salter ξαναδιαβάζει την επιστολή που παρέδωσε ο κ. Παπαδάτος στον Πρόεδρο της Δημοσιονομικής Επιτροπής.

Πρόεδρος: Νομίζω ότι έχει συμφωνηθεί πως η έγκριση της Επιτροπής δίνεται στην αρνητική της μορφή, δηλαδή ότι δεν θεωρούμε τη συμφωνία επιβλαβή για τα συμφέροντα των ομολογιούχων. Αυτό μπορεί να συμπεριληφθεί στα πρακτικά.

Sir Arthur Salter: Πρόκειται για επιστολή που υποβλήθηκε σε εμάς, δεν είναι δικό μας κείμενο, και τόσο αυτή όσο και η διατύπωση της έγκρισης από τη Δημοσιονομική Επιτροπή έχουν καταγραφεί στα πρακτικά.

Πρόεδρος: Να καταχωρήσουμε τότε στα πρακτικά ότι συμφωνούμε όλοι, συμπεριλαμβανομένου και του κ. Παπαδάτου.

Ο κ. Παπαδάτος, ο κ. Eddy, ο Sir John Hope Simpson, ο κ. Μαντζαβίνος και ο κ. Πάλλης αποχωρούν.

9. 38η Σύνοδος Δημοσιονομικής Επιτροπής

Απόσπασμα πρακτικών πρώτης συνεδρίασης¹

Γενεύη, 8 Μαΐου 1930, ώρα 11:00

Παρόντες: κ. Wallenberg (Πρόεδρος), κ. de Chalendar, κ. Janssen, κ. Ter Meulen, κ. Mlynarski, Sir Otto Niemeyer, κ. Pospisil, κ. Jeremiah Smith, Sir Henry Strakosch και κ. Suvich.

Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών: Sir Arthur Salter, κ. de Bordes, κ. Darlington και κ. Felkin.

[Θέμα] 3. Ελλάδα – Αποκατάσταση των προσφύγων

(Ο Sir John Hope Simpson, Αντιπρόεδρος της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων – ΕΑΠ, παίρνει θέση στο τραπέζι της Επιτροπής.)

Πρόεδρος: Σας καλωσορίζω, Sir John, εξ ονόματος της Επιτροπής. Έχετε παρατηρήσεις σχετικά με την έκθεση [της ΕΑΠ που υποβάλατε];

Sir John Hope Simpson: Έχω ετοιμάσει την ακόλουθη δήλωση:

Το υπόλοιπο που εμφανίζεται διαθέσιμο την 31η Δεκεμβρίου 1929 ήταν £1.180.777. Ως την 31η Μαρτίου το υπόλοιπο αυτό είχε μειωθεί σε £919.858. Οι μέσες δαπάνες του τελευταίου τριμήνου επομένως φαίνεται να ανέρχονται περίπου στις £87.000 μηνιαίως. Το υπόλοιπο περιλαμβάνει τις £100.000 που προορίζονται για εργασίες κτηματογράφησης και διανομής. Το διαθέσιμο υπόλοιπο την 1η Απριλίου ήταν συνεισφοράς £819.858. Αυτό επιτρέπει μέσες μηνιαίες δαπάνες £90.000 έως το τέλος του χρόνου και επομένως παρέχει άφθονα χρήματα για τη συνέχιση του έργου της ΕΑΠ μέχρι την επόμενη 31η Δεκεμβρίου.

1. Μετάφραση αποσπάσματος των Πρακτικών της πρώτης συνεδρίασης της 38ης Συνόδου της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών. *Procès-verbal de la première séance, Comité Financier, Trente-huitième Session, Genève, 8 mai 1930, F/38ème Session/P.V.1.(1)* στο IATE A3-S1-Y1-F25-T1. Στη συνεδρίαση γίνεται αναφορά στην 25η Τριμηνιαία Έκθεση της ΕΑΠ, η οποία έχει υποβληθεί στη Δημοσιονομική Επιτροπή (C.155.M.66.1930.II-F.768).

Το πιο σημαντικό ζήτημα που συζητείται στην έκθεση είναι φυσικά αυτό της εκκαθάρισης της ΕΑΠ. Η πρόοδος προς αυτήν την κατεύθυνση υπήρξε τόσο ταχεία όσο θα μπορούσε κανείς να αναμένει. Όπως αναφέρθηκε κατά την τελευταία συνεδρίαση, την 1η Ιανουαρίου μεταβιβάστηκε το σύνολο των γεωργικών υπηρεσιών της ΕΑΠ στην Κυβέρνηση. Αντιλαμβάνομαι ότι υπήρξαν μεγάλες δυσκολίες όσον αφορά τη συνέχιση των εργασιών εξαιτίας των επίσημων διαδικασιών που ακολουθούν τα αρμόδια υπουργεία. Έχουμε επισημάνει το ζήτημα στον κ. Καραμάνο, που είναι Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Γεωργίας και κάνει ό,τι μπορεί για να εξασφαλίσει ότι το έργο της ΕΑΠ θα συνεχιστεί στην ίδια γραμμή. Μετά από αυτήν την ημερομηνία, η Κυβέρνηση δέχθηκε επίσης την Υδραυλική Υπηρεσία της ΕΑΠ και πριν από λίγο καιρό δόθηκαν εντολές για τη μεταφορά της· μέχρι στιγμής όμως δεν έχει καταστεί εφικτή η μεταφορά αυτή καθαυτή.

Στις 27 Μαρτίου, η ΕΑΠ συναντήθηκε με τον Πρωθυπουργό και ορισμένα άλλα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου. Συμφωνήθηκε να μη χρεωθεί τόκος για τα γεωργικά χρέη μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1930, αλλά από 1ης Ιανουαρίου 1931 όλα τα δάνεια αγροτών προσφύγων θα επιβαρυνθούν με επιτόκιο 3%, ενώ σε περιπτώσεις εκπρόθεσμων δόσεων θα εφαρμοστεί επιτόκιο ποινής 8% επί των καθυστερουμένων. Συμφωνήθηκε επίσης ότι η μέση τιμή για κάθε στρέμμα αρόσιμης γης που έχει διανεμηθεί στους πρόσφυγες θα είναι 400 δρχ., ότι οι αγρότες πρόσφυγες δεν θα επιβαρυνθούν με γενικά έξοδα και ότι το ζήτημα των γενικών εξόδων για τους αστούς πρόσφυγες θα συζητηθεί σε μελλοντική συνάντηση. Οι παραχωρήσεις αυτές σίγουρα επηρέασαν τη συζήτηση στο Κοινοβούλιο για τη σύμβαση που υπογράφηκε στη Γενεύη στις 24 Ιανουαρίου και, το πρωί της 12ης Απριλίου, ψηφίστηκε νόμος που εξουσιοδότησε την Κυβέρνηση να επικυρώσει τη σύμβαση και να ρυθμίσει, μέσω διαταγμάτων, όλα τα δευτερεύοντα ζητήματα που απορρέουν από τη σύμβαση και απαιτούν νομοθέτηση. Την ίδια μέρα, ψηφίστηκε νόμος που οριστικοποιούσε τη μέθοδο αποζημίωσης των αγροτών προσφύγων και δέσμευε την Κυβέρνηση να αναλάβει τη Διεύθυνση της ΕΑΠ που ασχολείται με την είσπραξη των χρεών.

Οι προβλέψεις του νόμου για τη μέθοδο αποζημίωσης είναι εξόχως σημαντικές. Η αρχή που υιοθετήθηκε όσον αφορά την

Εικ. 27. Ο Sir John Hope Simpson, σε φωτογραφία του 1930.

Πηγή: IAMM – Συλλογή φωτογραφιών Λένας Σαμαρά (371).

αποζημίωση των αγροτών προσφύγων είναι ίδια με εκείνη που υιοθετήθηκε για την αποζημίωση των αστών προσφύγων, με το ποσοστό των αποδεκτών αιτήσεων προς πληρωμή να είναι πανομοιότυπο και στις δύο περιπτώσεις.

Από τις 120.000 περιπτώσεις αποζημίωσης αγροτών προσφύγων έχουν τακτοποιηθεί περισσότερες από 70.000. Τα μέλη της Επιτροπής θα θυμούνται ότι στις 4 Ιανουαρίου είχαν τακτοποιηθεί μόλις 4.000. Σε τρεις μήνες, επομένως, τακτοποιήθηκαν 66.000 και μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι οι υπόλοιπες θα τακτοποιηθούν οριστικά μέχρι το τέλος Ιουνίου. Με βάση τις υποθέσεις για τις οποίες έχει ήδη ληφθεί απόφαση, υπολογίζεται ότι η συνολική

αποζημίωση προς τους αγρότες πρόσφυγες δεν θα υπερβεί τα £8.500.000. Το άρθρο 10 της Σύμβασης όριζε τις £11.500.000 ως ανώτατο όριο για τον σκοπό αυτό. Στη βάση του τρέχοντος υπολογισμού των £8.500.000, φαίνεται ότι οι αποζημιώσεις δεν θα χρειαστεί να συμψηφιστούν με κανένα από τα δάνεια που οφείλουν οι αγρότες πρόσφυγες, εξαιτίας των προκαταβολών που τους είχε δώσει η ΕΑΠ, σε μετρητά ή σε είδος. Το άρθρο 10 προέβλεπε, εν ανάγκη, τον συμψηφισμό ενός ποσού έως £3.000.000 για τον σκοπό αυτόν.

Στην έκθεση θα παρατηρήσετε ότι η διανομή γης στους αγρότες πρόσφυγες προχωρά πολύ γρήγορα. Στο δωδεκάμηνο που έληξε τον Φεβρουάριο του 1930 μοιράστηκαν 1.590.000 στρέμματα· τα υπόλοιπα εδάφη προς διανομή ήταν περίπου 2.100.000 στρέμματα. Αν υποθέσουμε, πράγμα που μπορούμε να κάνουμε με ασφάλεια, ότι στη διάρκεια του τρέχοντος έτους η διανομή θα συνεχιστεί με τον ίδιο ρυθμό, μετά τη διάλυση της ΕΑΠ θα απομείνουν λιγότερα από 1.000.000 στρέμματα αρόσιμης γης προς διανομή. Κατά τη διάρκεια πρόσφατης περιόδου στη Θράκη και την Ανατολική Μακεδονία, ο Πρόεδρος και εγώ διαπιστώσαμε με τα ίδια μας τα μάτια την εξαιρετική επίδραση της τελικής διανομής: τα χωριά αυτά μοιράζονται όλη την καλλιεργήσιμη γη, ενώ αυξάνεται σημαντικά η ένταση της καλλιέργειας.

Στην ίδια περιοδεία, είχαμε την ευκαιρία να επιθεωρήσουμε το έργο κατασκευής του νέου δρόμου μεταξύ Δράμας και Σιδηρόνερου. Το έργο προχωρά ικανοποιητικά και δεν χωρεί, πιστεύω, καμία αμφιβολία ότι η ολοκλήρωση της οδικής αρτηρίας δεν θα αναστείλει μόνο την έξοδο των προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί στην παραμεθόριο περιοχή την οποία εξυπηρετεί ο δρόμος, αλλά θα ενθαρρύνει την εγκατάσταση νέων οικογενειών στην περιοχή. Στο Σιδηρόνερο ανακαλύψαμε ότι τον τελευταίο χρόνο εγκαταστάθηκαν εκεί πέντε νέες οικογένειες. Η γέφυρα στην Παρασκευή, την οποία κατασκευάζει η Κυβέρνηση εδώ και τέσσερα χρόνια δεν είναι ακόμη ούτε καν μισοτελειωμένη. Έχω συζητήσει το θέμα με τον Υπουργό Συγκοινωνιών, επισημαίνοντας ότι ο δρόμος δεν θα έχει ιδιαίτερη αξία χωρίς τη γέφυρα, και υποσχέθηκε ότι θα το φροντίσει προσωπικά και η γέφυρα θα ολοκληρωθεί σίγουρα φέτος.

Κάτι άλλο ενδιαφέρον που ανακαλύψαμε στην περιοδεία μας ήταν το γεγονός ότι, σε όλα τα χωριά που επισκεφθήκαμε, έχει σημειωθεί σημαντική αύξηση του αριθμού των οικογενειών από τότε που έγινε η πρώτη εγκατάσταση προσφύγων. Λάβαμε αριθμητικά στοιχεία από μερικά χωριά, τα οποία έδειξαν πως η μέση αύξηση τα τελευταία τέσσερα χρόνια ήταν 12,5%· μέρος της αύξησης οφείλεται στη μετανάστευση νέων οικογενειών και άλλο στη δημιουργία καινούριων οικογενειών μέσω γάμου.

Κατά την κτηματογράφηση εφαρμόσαμε εξαρχής την αρχή να κρατάμε ως αποθεματικό ένα 10% της γης αδιάθετο σε όλα τα χωριά, για την περίπτωση που συμβεί κάποιο ατύχημα. Το αποθεματικό αυτό παρέχει τη γη που είναι απαραίτητη για την εγκατάσταση των επιπλέον οικογενειών.

Υπάρχει άλλο ένα σημείο που δεν αναφέρεται στην έκθεση και θα ήθελα να σχολιάσω με λίγα λόγια. Πρόκειται για τη στάση του ελληνικού λαού απέναντι στην ΕΑΠ. Η ΕΑΠ έχει δεχθεί σφοδρή κριτική, επί πολλά χρόνια και προς διάφορες κατευθύνσεις. Μόλις όμως ο λαός συνειδητοποίησε ότι η ΕΑΠ φεύγει, άρχισε να έχει εντελώς διαφορετική άποψη. Ήμουν παρών στο Κοινοβούλιο όταν ψηφίστηκε ο νόμος για την επικύρωση της Σύμβασης [Εκκαθάρισης] και ένας από τους βουλευτές των προσφύγων σηκώθηκε και είπε ότι επί τέσσερα χρόνια επιτίθετο στην ΕΑΠ, χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα έντονες εκφράσεις εναντίον των ξένων μελών της, και ότι ήθελε να αποσύρει αυτά τα σχόλια και να ζητήσει δημόσια συγγνώμη για αυτά.

Σε μια άλλη περίπτωση βρισκόμασταν στη Δράμα και, μετά την επιθεώρηση του εκεί γραφείου, ετοιμαζόμασταν να φύγουμε, όταν ένας άνδρας μπήκε μέσα και είπε ότι ήταν επικεφαλής ενός από τα προσφυγικά χωριά και ότι είχε περπατήσει 15 μίλια για να μας πει ότι διαφωνούσε με την κριτική που ασκείται στο έργο της ΕΑΠ, ότι οι πρόσφυγες είναι απολύτως ικανοποιημένοι που τους είχαν μεταχειριστεί δίκαια και πολύ ευγνώμονες για όσα είχαν γίνει γι' αυτούς.

Έχουν υπάρξει πολλές τέτοιες εκδηλώσεις στην Ελλάδα από τότε που μαθεύτηκε πως φεύγουμε και νομίζω πως η ΕΑΠ θα αποχωρήσει αφήνοντας καλή αίσθηση στην Ελλάδα – πάντα, πιστεύω, προς όφελος της Κοινωνίας των Εθνών.

Θα ήθελα επίσης να πω λίγα λόγια για τη μείωση του προσωπικού. Θα δείτε, από τη σελίδα 4 της έκθεσης, ότι το προσωπικό μειώθηκε κατά 718 υπαλλήλους στους έξι μήνες που έληξαν τον περασμένο Φεβρουάριο. Εξακολουθούμε να απασχολούμε 1.400 υπαλλήλους, αλλά από αυτούς 300 είναι τοπογράφοι που θα πρέπει να συνεχίσουν, 300 είναι λογιστές που επίσης θα πρέπει να παραμείνουν και 200 με 300 εργάζονται στις αποζημιώσεις των αγροτών προσφύγων και την τακτοποίηση των χρεών. Αυτές οι περιπτώσεις αφορούν 800 με 900 υπαλλήλους και άρα μένουν στην πραγματικότητα κάπου 500 για τους οποίους θα πρέπει να υπάρξει κάποια μέριμνα.

Sir Arthur Salter: Οι 700 που έφυγαν είναι στην πλειονότητά τους υπάλληλοι που αποχώρησαν αυτόματα με τη μεταβίβαση της υπηρεσίας;

Sir John Hope Simpson: Είναι πιθανό οι 400 να μετατέθηκαν και οι 300 να απολύθηκαν, αλλά μπορεί να συνέβη και το ανάποδο. Θα χρειαστεί να μεριμνήσουμε για περίπου 500 υπαλλήλους. Όλοι όσοι απολύθηκαν έλαβαν μισθούς τριών μηνών ως αποζημίωση.

Θα ήθελα τώρα να αναφερθώ στον Οργανισμό Ταπητουργίας στον οποίο θα θυμάστε ότι η Κοινωνία των Εθνών μάς επέτρεψε να χορηγήσουμε πιστώσεις £100.000. Επί του παρόντος, η ταπητουργία διέρχεται σοβαρή κρίση, πρωτίστως εξαιτίας της κατάστασης στην Αμερική. Η πώληση χαλιών εξαρτάται κατά πολύ από τα χρήματα που είναι διαθέσιμα στις τσέπες των ανθρώπων· πρόκειται για είδος πολυτελείας και, λόγω της μείωσης των αποταμιεύσεων στην Αμερική, οι πωλήσεις ελληνικών (όπως και τουρκικών και περσικών) χαλιών έχουν μειωθεί κατά τουλάχιστον 50%, με αποτέλεσμα η ταπητουργία στην Ελλάδα να βρίσκεται σε δυσχέρεια. Εντούτοις, λειτουργεί αρκετά ικανοποιητικά: επιμένει στην καλή ποιότητα και διαφημίζει και εκθέτει χαλιά εντός και εκτός Ελλάδας.

Οι επόμενες δύο Εκθέσεις θα υποβληθούν πριν από την επόμενη σύνοδο του Συμβουλίου, οπότε θα έχετε δύο Εκθέσεις για εκείνη τη σύνοδο. Η πρώτη θα περιλαμβάνει μόνο τον ισολογισμό. Στην έκθεση του Αυγούστου ελπίζουμε να παρουσιάσουμε πλήρη καταγραφή όλων των δραστηριοτήτων μας μέχρι τέλους.

κ. *Felkin:* Αν κατάλαβα καλά, η μεθεπόμενη έκθεσή σας θα περιέχει μια γενική ιστορική αναδρομή ολόκληρου του έργου της ΕΑΠ για τα τελευταία έξι έτη;

Sir John Hope Simpson: Ακριβώς.

Πρόεδρος: Μήπως κάποιο μέλος της Επιτροπής θα ήθελε να ρωτήσει τον Sir John Hope Simpson κάτι σχετικό με την έκθεση;

Sir Otto Niemeyer: Φαντάζομαι ότι οι αλλαγές στα επιτόκια επηρεάζουν μόνο τον ελληνικό κρατικό προϋπολογισμό.

Sir John Hope Simpson: Ναι, δεν μας επηρεάζουν καθόλου, αφού έχουμε δαπανήσει τους τόκους που εισπράξαμε. Το αποτέλεσμα των εκτιμήσεων είναι ότι, όταν η ΕΑΠ αποχωρήσει, τα περιουσιακά στοιχεία που θα αφήσει πίσω της, τα οποία θα επιβαρύνονται κατά προτεραιότητα με την υπηρεσία του δανείου, υπολογίζονται σε περίπου £10.900.000 – πολύ περισσότερα από όσα περιμέναμε και πολύ περισσότερα από όσα προβλέπονταν την εποχή που υπεγράφη το Πρωτόκολλο.

Sir Arthur Salter: Στην τελευταία σύνοδο, η Επιτροπή πρότεινε στο Συμβούλιο να υπολογίζει τη διάλυση της ΕΑΠ στο τέλος του έτους, ενόψει της Σύμβασης [Εκκαθάρισης]. Υποθέτω ότι δεν έχει συμβεί κάτι εν τω μεταξύ που να καθιστά επιθυμητή την αναθεώρηση αυτής της απόφασης;

Sir John Hope Simpson: Όχι. Θεωρώ πως θα ήταν κρίμα να παραμείνει για περισσότερο χρόνο η ΕΑΠ· δεν έχει μείνει κάτι που η Κυβέρνηση δεν μπορεί να κάνει από μόνη της.

κ. *Mlynarski:* Σε αυτό συμπεριλαμβάνετε και την κτηματογράφηση;

Sir John Hope Simpson: Ναι, έχουν συμφωνήσει να κρατήσουν το προσωπικό και τις μεθόδους μας.

κ. *Jeremiah Smith:* Ελπίζω η ταπητουργία να μην περιμένει βελτίωση των συνθηκών στις ΗΠΑ, γιατί φοβάμαι πως αυτό δεν θα συμβεί.

Sir John Hope Simpson: Θα ενημερώσω τον Οργανισμό Ταπητουργίας γι' αυτή σας τη γνώμη.

Sir Arthur Salter: Είναι μία από τις βιομηχανίες που επλήγησαν από το νέο [Αμερικανικό] δασμολόγιο;

Sir John Hope Simpson: Η ύφεση ξεκίνησε προτού καν αρχίσει να συζητείται το νέο δασμολόγιο. Η ζήτηση μειώθηκε ραγδαία και οι μισές ταπητουργίες στην Ελλάδα δεν δουλεύουν πλέον καθόλου. Αυτό ήταν μεγάλη ατυχία για τους πρόσφυγες. Οι γυναίκες και τα παιδιά κέρδιζαν αρκετά χρήματα φτιάχνοντας χαλιά. Στις κωμοπόλεις οι ταπητουργίες εξακολουθούν να λειτουργούν, αλλά όχι με τους ίδιους ρυθμούς.

Πρόεδρος: Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Sir John Hope Simpson και τους συνεργάτες του για τη δουλειά τους και να τους συγχαρώ για την πρόοδο που έχει συντελεστεί.

Sir John Hope Simpson: Ήταν μεγάλη τιμή για μας που συμμετείχαμε σε αυτό το έργο. Ελπίζω μόνο να συνεχιστεί και αφού φύγει η ΕΑΠ. Ένα πράγμα, όμως, δεν μπορεί να αλλάξει: υπάρχουν 600.000 άνθρωποι σε ελληνική γη, με την περιουσία τους, που δεν μπορούν να εκδιωχθούν και δεν μπορούν παρά να παράγουν. Αυτό είναι ένα οριστικό και μόνιμο αποτέλεσμα της αποκατάστασης.

Sir Arthur Salter: Για ένα διάστημα είχε σημειωθεί μάλιστα μείωση στον αριθμό των οικογενειών, αλλά τώρα αυτό άλλαξε πάλι;

Sir John Hope Simpson: Ναι. Τον τελευταίο χρόνο είναι προφανές ότι συνέβη αυτό. Δεν είναι μόνο ότι έρχονται νέοι αγρότες, αλλά και ότι τα χωριά αποκτούν οικονομική οντότητα. Έρχονται μικρέμποροι, τους παραχωρείται μισό ή ένα εκτάριο γης και εγκαθίστανται στα χωριά.

κ. *Jeremiah Smith:* Όταν μιλάτε για 600.000, εννοείτε και τον αστικό πληθυσμό;

Sir John Hope Simpson: Όχι.

Πρόεδρος: Αναφέρθηκε ο αριθμός 1.200.000. Υπάρχουν 600.000 αγρότες. Πόσοι είναι στις πόλεις;

Sir John Hope Simpson: Είναι δύσκολο να πούμε. Εξετάσαμε προσεκτικά τον αριθμό των προσφύγων, πρώτα από την ελληνική πλευρά και έπειτα από την πλευρά της Μικράς Ασίας. Ανέρχονται σε περίπου 1.400.000 συνολικά.

Sir Arthur Salter: Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει και πολλούς ανθρώπους που δεν είναι άποροι;

Sir John Hope Simpson: Ναι – 200 ή 300 χιλιάδες από αυτούς.

κ. *Felkin:* Τι ποσοστό έχασε τη ζωή του;

Sir John Hope Simpson: Αρχικά ήταν πολύ μεγάλο.

Sir Arthur Salter: Θεωρείτε πως η αύξηση του αριθμού των οικογενειών στα χωριά, σε σύγκριση με τέσσερα χρόνια νωρίτερα, είναι πολύ μεγαλύτερη από τη φυσική αύξηση που προκύπτει από το γεγονός ότι οι νέοι άνθρωποι μεγαλώνουν και δημιουργούν δικές τους οικογένειες;

Sir John Hope Simpson: Ναι, είναι 12,5%. Αυτό αφορά τα χωριά εκείνα στα οποία κάναμε έρευνα.

Πρόεδρος: Στους 1.400.000 περιλαμβάνονται και μετανάστες από την Ελλάδα προς την Τουρκία;

Sir John Hope Simpson: Όχι, μόνο αυτούς που ήρθαν στην Ελλάδα. Χάσαμε γύρω στους 400.000 Τούρκους και Βουλγάρους, οπότε η καθαρή αύξηση είναι περίπου ένα εκατομμύριο.

κ. *Suvich:* Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει και τους πρόσφυγες της ανταλλαγής των πληθυσμών;

Sir John Hope Simpson: Η αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας προήλθε ακριβώς από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Το σύνολο των αφίξεων ήταν 1.400.000 και το σύνολο των αναχωρήσεων 400.000. Μένουν επομένως 1.000.000 πρόσφυγες.

Sir Arthur Salter: Πρέπει να υποβάλουμε μια σύντομη έκθεση στο Συμβούλιο. Μιας και δεν υπάρχει κάποιο ουσιαστικό ζήτημα να αποφασιστεί, μπορούμε να συζητήσουμε ένα σχέδιο τώρα.

κ. *Felkin:* Αυτό είναι το σχέδιο:

«Η Επιτροπή, στην τελευταία της έκθεση, σχολίασε τη Σύμβαση που συνήφθη μεταξύ της Ελληνικής Κυβέρνησης και της ΕΑΠ για τη μεταβίβαση των στοιχείων ενεργητικού και παθητικού της ΕΑΠ προς την Ελληνική Κυβέρνηση και συνέστησε στο Συμβούλιο να εγκρίνει τη διάλυση της ΕΑΠ στις 31 Δεκεμβρίου 1930.

»Η Επιτροπή έμαθε με ικανοποίηση ότι στις 12 Απριλίου το Ελληνικό Κοινοβούλιο ψήφισε νόμο που εξουσιοδοτεί την Κυβέρνηση να επικυρώσει τη Σύμβαση, αφού εγκριθεί από το Συμβούλιο. Εξουσιοδοτεί επίσης την Κυβέρνηση να ρυθμίσει, μέσω διαταγμάτων, όλα τα δευτερεύοντα ζητήματα που απορρέουν από τη Σύμβαση και απαιτούν νομοθέτηση.

»Συνεπώς, πέραν της σύστασης που περιέχει η τελευταία έκθεση της Επιτροπής, δεν υπάρχει άλλο θέμα συζήτησης από το Συμβούλιο».

Θα προηγηθεί παράγραφος που θα λέει ότι η Επιτροπή έλαβε υπόψη της την 25η Έκθεση της ΕΑΠ. Το Συμβούλιο επομένως θα έχει δύο Εκθέσεις στη διάθεσή του.

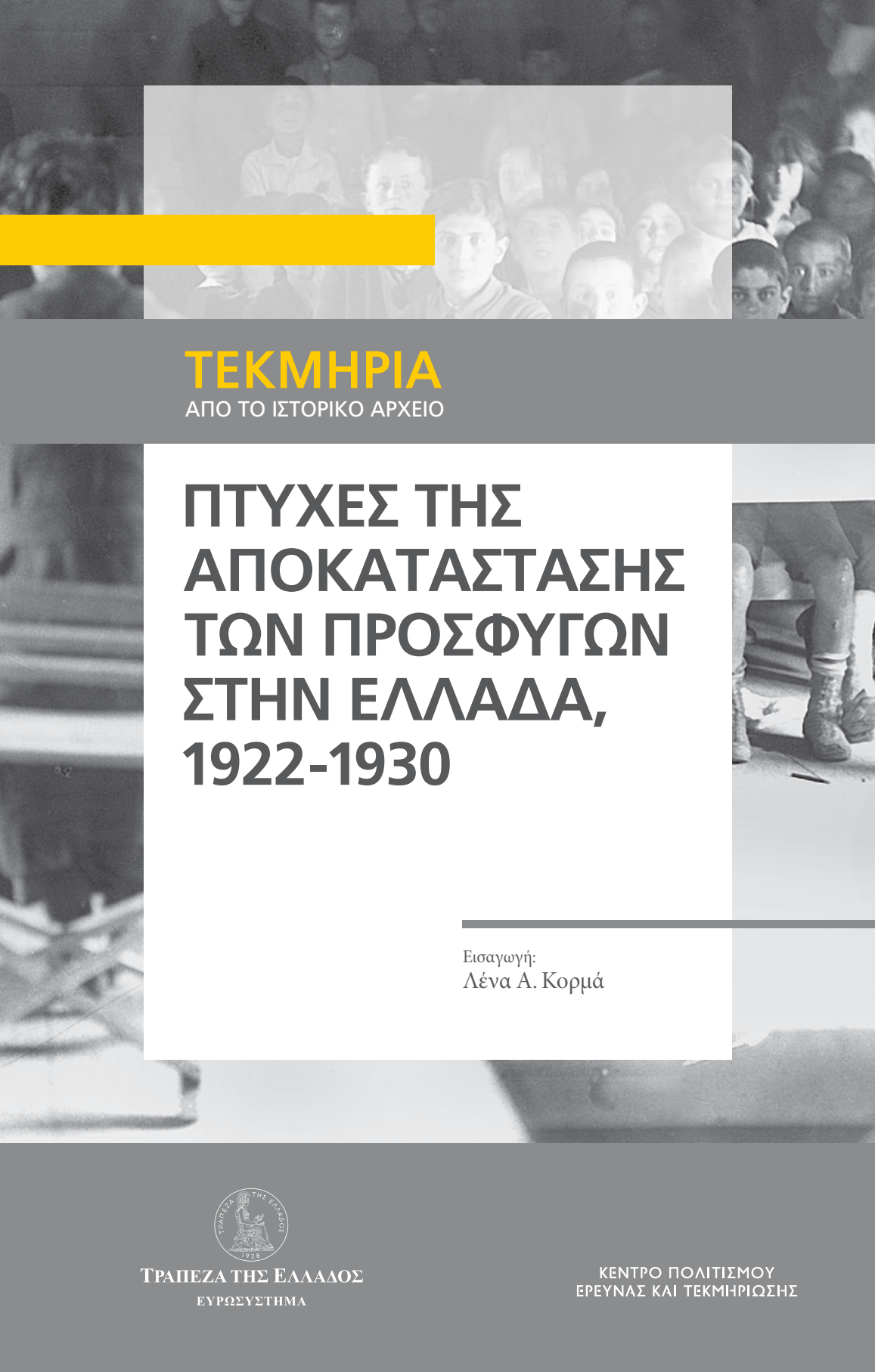
Πρόεδρος: Εγκρίνετε το σχέδιο αυτό;

(Εγκρίνεται.)

Sir John Hope Simpson: Αναφορικά με τον νόμο που επιτρέπει στην Κυβέρνηση να νομοθετήσει με διάταγμα και απουσία του

Κοινοβουλίου, οι νομικοί μας σύμβουλοι ετοιμάζουν όλα τα διατάγματα που θα είναι απαραίτητα για την εκτέλεση των λεπτομερειών της σύμβασης. Θα τα δώσουμε στην Κυβέρνηση και θα γίνουν αποδεκτά. Αν και δεν είναι προς δημοσίευση, μπορώ να πω ότι και οι δύο νόμοι, που ψηφίστηκαν ήδη, καταρτίστηκαν από το γραφείο μας και ψηφίστηκαν χωρίς καμία τροποποίηση.

Ο Sir John Hope Simpson αποσύρεται.

ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1922-1930

Εισαγωγή:
Λένα Α. Κορμά

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ